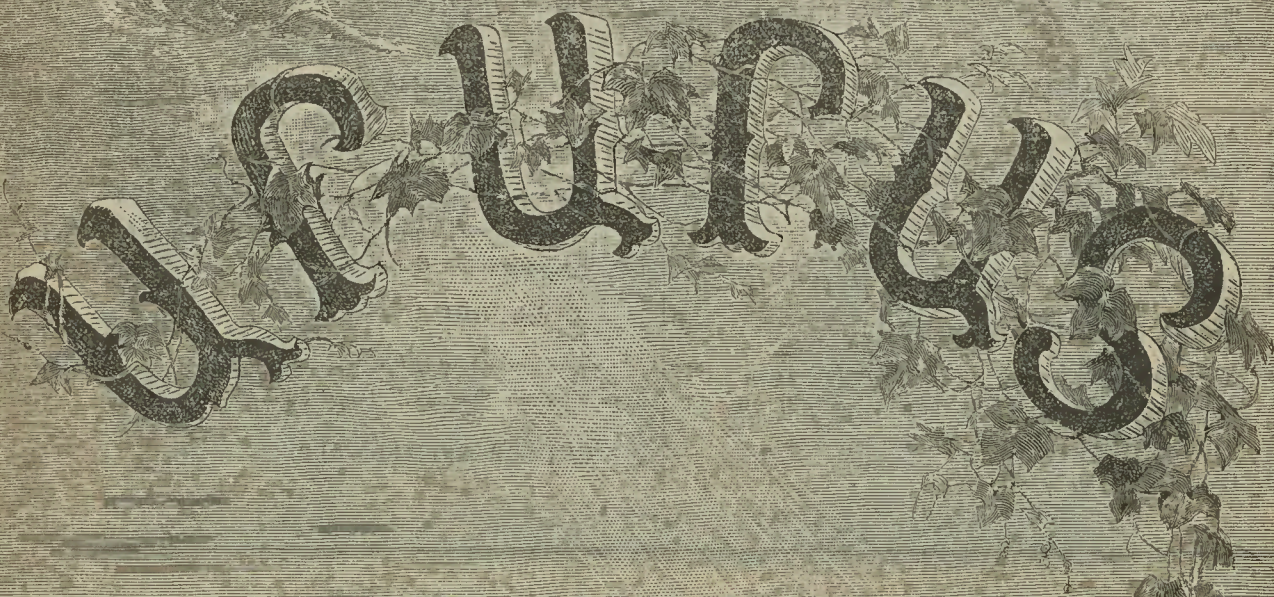

1899

ԹԻԻ Բ. ՓԵՏՐՈՒԱՐ.
ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՐԿՐԱՆԻ ՏԱՐԻ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱԶՅԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ՊԱՅՏՈՆԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

1. Քաղաքացիական Վեհապետ Հայրապետի 51
2. Պարսից Հաջի գրութիւնը Նորին Վեհափառութեան 52

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

3. Հաւատոյ մարտը 53
4. Աստուածաշունչ ս. Գիրքը 55
5. Հարանց ձայներ 60

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

6. Օրթոդոքս, և Բողոքական եկեղեցիներ 10—16
ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.
7. Կրթուած քահանաները և ժողովուրդը . . . 64
8. Հարեանցի ղրտողութիւններ . . . Կ. Վ. 67
9. ՏԱՃԿԱԼԱՅՑՔ 68
10. Աւստրիոյ հայ գաղթակ. 70

ՄԱՆԵԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

11. Չանձրութիւն (Wilhem Münch) . . Ս. Մ. 72
12. Հօր ազգեցութիւնը Գ. Ղ. 78

13. Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խո-րենացու Հայոց Պատմութեան մէջ. (Կը շարունակուի) . . Մ. Արեղեան . 81

14. Հայերը մարգարանական և աշխարհագրա-կան տեսակէտից. (Կը շար.) Մ. Հովրեան 87
15. Մի հասուած Ռոստամ-Ջալ վէպից Գ. Վ. 91

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ. 84

16. Ստացուած գրքեր 96
17. Նուբար Փաշա, Կաղմ, Ներս Եր.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԼՁԳ. ՀԱՆԴԻՍՒՑ.

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

(Փետրուար ամիս)

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

Խիկար և իւր իմաստութիւն. 33. — Եղիսա-րեթուպոլսեցիք՝ Կերլացոց հետ. 38. — Պարսկաս-տանի հայերը. 43. — Եւդոկիոյ հայոց գաւառա-րարաւոր. 46. — Հունգարիոյ և Դրանսիականիոյ աղ-գային. 49. — Երկու խօսք. 51. — Երեցեանց Դ. Ա-ղեքսանդր. Պատմութիւն 75-ամեայ գոյութեան Ներսիսեան Հայոց հոգեւոր Դպ. 52.
ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Նոր հրատարակութիւնք. 55. — Աղգային թերթերէ ծաղկեփունջ 60.

ԲԱՎԱՅԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. 63:

ԲԱԶՄԱՎԷՊ.

(Յունուար եւ Փետր. ամիս).

Ողջոյն.— Լ. Ս. Երեմ. 1. — Կիլիկիոյ և Կիպ-րոսի առնչ. և Կ. Կոնստանդ թագուհի (շար.) — Լ. Յ. Թորոս 5. — Ասորական և Հայկ. տաղաչափ. Ե. Տեղա. 12. — Հանք և իրենց ստուգարան. (շար.) — Լ. Ս. Ե. 16. — Անանիա թարգմանիչն. Լ. Բ. Սարգս. 18. — Ճաշակ Տանգէի աստուած. կատակ. Դարգմ. Լ. Ս. Ղազիկ. 24. — Կոստանդնուպոլսէն Էպի Անկիւրա. թարգմ. Լ. Ե. Արքահաման. 27. — Բնաշխարհիկ բառարան. Յառաջ. Լ. Ս. Ափրի-լեան. 30. — Դիտ. ինչ Պատկ. մի հասուածին վը-րայ. Լ. Վ. Հացունի. 36. — Բնարանական. Դեղլայի նոր դիւտ. Ն. 38. — Դրսխասական սկեարկներ. * 40.

Հանդիս Հանդիսից. 40. — Բաղաժ. առիւ. Մ. Ն. 45. — Բազ. յօդուածոց այլ և այլ թերթից. 48.

Անանիա թարգմանիչն. Լ. Բ. Սարգ. 49. — Հանք և իրենց ստուգ. Լ. Ս. Ե. 53. — Էտմոնտո տէ Ամ. Տղայոց ճառ. թղմ. Լ. Ա. Բասք. 55. — Բանաստ. Վարսամը. թարգմ. Լ. Ա. Ղազիկ. 61. — Հայք ս. Գրոց մէջ. Կ. Լ. Բասմ. 63. — Ատոմանց նահատակ. Լ. Յ. Թ. 63. — Բնաշխ. բառ. Լ. Ս. Էփրիկ. 69. Անի (Պրօֆ. Ն. Մարի) թարգմ. Տ. Մ. 73. — Դրու-խասական Պատմ. Ներսիս. Դպ. Լ. Ս. Ե. 76. — Բնա-բանական — Դինեմնութեան շիճուկ. Լ. Ս. Երեմ. 81. — Տըք. Յ. Նոյրիճան. 83. — Բաղաբական. Լ. Ա. Ղազիկեան. 84. — Հանդէս հանդիսից 86. — 96:

ՄՈՒՐՃ

(Յունուար ամիս)

Սկեսուրը Աղեղեան Ա. 5. — Դուհի հեռ. Պուշ-կինից, Ա. Ծատ. 24. — Պալտուա՝ Պուշկ. Յ. Տէր. Գ. 25. — Յնորքներ, Իս. Ա. 44. — Օգ. և կլիմայ. Փաշ. դըք. Կ. Յ. 49. — Ստոնամանիք՝ Դեմիրճեան Գ. 57. — Չեռքի աշխատ. 2իլինկ. Ա. 58. — Գեա-ւուրից, Յ. Միրզ. 70. — Հարկ. Տաճկ. Խաթ. Գ. 72. Սոցիալակ. Էւոլ. Յովհ. Մ. 89. — Սեղրական Ա. արքեպ. Ա. Ա. 96. — Բերբերեան՝ Ռուս Հայ. Աղբ. Ն. 105. — Տաճիկ Փաշա, Նոյն 111. — Ժամանակա-կից տես. Արասի. Ա. 113. — Բիրի — Էյրաթի. Մ. Ֆ. 118. — Պարսկաստանից. Յարամարեան Ա. 123. — Չանազան լուրեր Խմբ. 133. — Շոյտարարու-թիւններ.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԴԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ԶՄԻԱԾՆԻ.

ԹՅԻՒ. Լ.Բ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՓԵՏՐՈՒՐ 1899 Թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՆԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԴՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԱԾՆԻ

1899

2 5 7 5 9 5

Дозволено цензурою 2 Марта 1899 г. г. Тифлисъ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

ՔԱՂՈՒՆԺ-Ի Ի ԿՈՆԳՐԵԿՏ ՎԵՋԵՓԸՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ.

Կոնգրակ յանուն Միաբանութեան Կուսանաց Անապատին Տփլիսեաց, որով հաստատեցաւ Շնորհ. Կոյս Փեփրոնէ, ի Մայրապետ Կուսատանին. թ. 16.

— Եանուն Հոգարարձութեան Հոգ. դպրանոցին Ներսիսեան, որով հաստատեցաւ որոշումն Հոգարարձութեան վասն կենսաթոշակի տ. Պոօշեանի. թ. 51.

— Եանուն Դրիդոր քահանայի Մանգակունեայ Տփլիս քաղաքի, որով շնորհեցաւ նմա կամուրջաց. թ. 54.

— Եանուն Դեր. Եովհաննէս եպիսկոպոսի Շիրակունեայ, որով ազատ համարեցու նա ի պաշտամանէ վանահայրութեան վանուցըն Սանահնայ և կարգեցաւ ի նախագահ վանական կառավարութեան Մայր Աթոռոյ. թ. 59:

— Եանուն Սինդի Ս. Լիւմիաճնի, ըստ մտաց վերողրեալ Կոնգրակին. թ. 61.

— Եանուն Հոգարարձութեան Ներսիսեան դպրանոցի, որով առաքեցաւ հաստատեալ կանոնադիրն որ վասն թոշակարկեղն դպրանոցին. թ. 70:

— Եանուն Տպարանական Ժողովոյ Մ. Աթոռոյ, որով հրամայեցաւ առաքել զարկղ մի եկեղեցական գրեանց առ Դեր. Սահակ եպիսկոպոսն Այվատեան ի Դավիթ, վասն եկեղեցեաց վիճակին. թ. 92:

— Եանուն Հոգարարձութեան Աղգ. հիւանդանոցին ս. Փրկչի ի Կ. Պօլիս, առ ի շնորհել զՀայրապետական օրհնութիւնն ի քաջալիւրութիւն. թ. 94:

— Եանուն Դրիդոր քահանայի Դրիդորեան միաբանի ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ

Բազումայ, որով շնորհեցաւ նմա պատիւ աւագ քահանայութեան. թ. 99.

— Եանուն Գործակալի եկեղեցեաց, Բազում քաղաքի՝ Եղիշէ քահանայի Դեղամեան, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. թ. 100:

— Եանուն Եզնիկ քահանայի Երզնկեան, որով շնորհեցաւ նմա պատիւ աւագ քահանայութեան, ըստ միջնորդութեան Դեր. Տ. Դէորդ Արքեպիսկոպոսի, թեմակ. Վրաստանի և Իմէրէթի. թ. 127.

— Եանուն թեմակ. Վրաստ. և Իմէրէթի Դեր. Տ. Դէորդ Արքեպիսկոպոսի, որով յանձն եղև նմա ձեռնադրել ի կուսակրօն քահանայ զՍտեփաննոս սարկաւազն Լալայեան ի միաբանութենէ վանուցն Սանահնի. թ. 128:

— Եանուն թեմակ. Վրաստանի և Իմէրէթի Դեր. Տ. Դէորդ Արքեպիսկոպոսի, որով պատուիրեցաւ նմա արգելել զսովորութիւն թաղելոյ հասարակաց վախճանելոյ ի դաւթիւթըս եկեղեցեաց՝ վերապահելով զայդ պատիւ միայն մեծազոր թարերարաց ազգի և եկեղեցւոյ. թ. 194.

— Եանուն վիճ. կոնսիստ. Վրաստանի և Իմէրէթի, որով պատուիրեցաւ փոխադրել զԼեոնդ քահանայն ծիրանաւորի ի Փօթի քաղաք, իսկ զքահանայն Փօթւոյ զՏ. Դրիդոր ի Լադոգաղ աւան. թ. 203:

— Եանուն վիճ. կոնսիստ. Արցախայ, որով պատուիրեցաւ առնել նոր ընտրութիւն Հոգարարձութեան թեմակ. Հոգ. դպրանոցին Շուշուոյ. թ. 201:

— Եանուն Վսեմ. Պօղոս փաշայի Նուբար օրդուոյ հանգուցեալ Նուբար փաշայի ի մխիթարել. թ. 215:

ՊԱՐՄԻՅ ԱՐԵՎԱԿՆԱՓԱՅԼ ՀԱՀԻ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ
Ի ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ
ԱՄՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՐԿՈՒ
ՆԱՄԱԿՆԵՐԻ:

Հասցե ի հայեացքն բարեկամական մեծագոյն եւ ամենապայծառ քրիստոնեական քահանայապետաց ֆահանսայապետին, փարդապետաց Վարդապետին Մկրտիչ Ա. Հայրապետին ամենայն Հայոց, որ ի սիրուն աշխարհի:

Յուսով եմք, որ Նորին Դրախտաւայել թիւն՝ քրիստոնէից մեծագոյն եւ պանծալի Քահանայապետն, շնորհին Լստուծոյ եւ ըստ ջերմ ցանկութեան Մեր սրտի աղերսանաց, միշտ կը լինի յատկապէս լաւ եւ նպատակահաս դրութեան մէջ:

Չերդ Սրբութեան երկու բարեկամական նամակները, որոնցից մէկը վերաբերում էր Ն. Սրբազնութիւն Սահակ եպիսկոպոսի Լստրապատականի Հայոց առաջնորդութեան եւ միւսը Ն. Սրբազնութիւն Մաղաքիա եպիսկոպոսի՝ Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի Հայոց առաջնորդութեան—արժանացան Մեր բարձր ուշադրութեանը:

Եւ յի նամակները, որ արտայայտում էին Չերդ դրախտաւայել Ա. Եհովութեան անկեղծ զգացմունքները եւ շեշտում Մեր նահատակ Երբայից արքայ ծնողի ողորմած շնորհները այս պետութեան հա-

յերի վերայ, նաեւ մեր համապարփակ ողորմածութեան մասին—կարգացուեցան:

Յանդորրացումն Չերդ դրախտաւայել սրտի, յայտնում ենք, որ այս պետութեան համայն ժողովրդի հանգստութիւնն եւ անդորրութիւնը մեր ամբողջ հոգածութեան առարկան է: Մեր նահատակուած հօր անկեղծ վարմունքը մեզ առաջնորդ ունենալով, Լմենամեծն Լստուծոյ այն ենք ակնկալում, որ Նա Մեզ երջանկացնէ, հասցնելով այդ նպատակին, որ եւ կարողանանք այս պետութեան ամէն ծայրերում բռնակուող ժողովրդոց՝ ինչ ցեղի կամ կրօնի որ պատկանում լինէին նրանք, մեր յատուկ շնորհների միջոցաւ եւ աշխարհ պահպանողների պարտականութիւն եղող մտադրութեամբ հասցնել իրենց անդորր աշխատանքի պետւոյնները վայելելու նպատակին: Յուսալից ենք այնպիսի ձեռք այս սրբազան մտադրութիւնները գործադրել եւ տարածել, որ կարողանանք աննման Լստուծոյ դաճի առաջ բարձր ի դրուել լինել:

Ըստ Չեր դրախտաւայել Ա. Եհովութեան յարգի խնդրին, հարկ եղած հրամանաւորները ուղարկուեցան պետք տեղերը, որպէս զի Նոյնին սրբազնութիւններին ճանաչելով իրենց պաշտօնների մէջ, նրանց պատիւն ի նկատի ունենան եւ նրանց այն խնդիրները, որ վերաբերում լինին կրօնական հարցերին, ի գործ դրուին: Բացայայտ է, որ շնորհիւ Չերդ Ա. Եհ. բարի ընտրութեան, այդ եպիսկոպոսները հե-

տեւելով իրենց նախորդներին՝ չպիտի շեղուեն պետութեան և ժողովրդին բարիք բերող ճանապարհից:

(Օգտուելով այս առթից և ազօթելով, որ բարձրեալն Աստուած պարգևէ Ձերդ Սէնսափառութեան երկար կեանք՝ հայրապետութեան դահ: վերայ, խնդրում ենք նաև որ Ձեր ազօթքների և պաշտաման միջոցներին Մեզ չմոռանաք:

(Կնիք անձնական Շահի)

Հասն ձեռքով գրուած.

Ստոյգ է. Շնորհին Աստուծոյ

ՇԱՀՆՇԱՀ ՄՈՒՋԱՖԻԴԻՆ ԿԱԶԱՐ

Ինձնակալ Պարսկաստանի.

Դրեցաւ ի մայրաքաղաք

Թեհրան

Արքայական պալատում

Ձէմադուէլսանի ամսի 6

1316 թիւ.

Մեր թաղաւորութեան 3-րդ տարին.

ԿՐԾՆԱԿԱՆ—ԲԱԺԻՆ

ՀԱՒԱՏՈՅ ՄԱՐՏԸ.

«Այլ այժմ որ ունի քսակ՝ քսակն էր նոյնպէս եւ մարտի. եւ որ ոչ ունի քսակ՝ վաճառեցի զգործս իւր եւ գնեցի իւր սուսեր»:

Դրոյ. Ի. 36:

ՂՈՒՊԱՍՈՒ աւետարանի մէջ շատ կան պատմութեանքներ, որոնք միայն նորան յատուկ են, միւս աւետարանների մէջ չեն կրկնուում. և զրեթէ բոլոր այդ պատմութեանքները մի սուր կողմ ունին՝ մի ինքնու-

րոյն և խիստ գնահատելի աւետարանական ճշմարտութիւն են պարզարանում: Դորանցից մէկն է ահա մեր աչքի առաջ, որ կարելի է ասել մեր փրկչի վերջին կտակն է ներկայացնում՝ խորհրդաւոր ընթրիքից յետոյ, նախ քան զէպի Գեթսեմանի և զէպի Դողմութա տանող փշալից ճանապարհի վերայ ոտք կոխելը, Իւր աշակերտներին վերջին անգամ տուած սիրայորդոր պատուէրների ամփոփումը: Մենք տեսնում ենք այստեղ, թէ որչափ թիւր է և անիրաւացի այն վարմունքը, որով աւետարանի հատ հատ խօսքեր, տառացի կերպով ըմբռնած՝ առանց նորա յարակից հանգամանքները, մանաւանդ թէ ամբողջ աւետարանի ոգին ի նկատի առնելու, համարում են ամէն տեղի և ժամանակի յարմար սկզբունք, և այդպիսով ամենատարօրինակ հետեւութիւններ հանում նոցանից: Մի ժամանակ Բրիտոս իւր աշակերտներին քարոզութեան ուղարկելով՝ պատուիրել էր նոցա ոչ մի պաշար չվերցնել հետները և ոչնչի հոգս չքաշել. շատ պարզ էր նոցա կոչումը, ըստ այնմ և պարզ յարաբերութիւն պէտք է ունենային ամէնքի հետ ու պարզ ընդունելութիւն գտնէին ամէն տեղ: Խաղաղ ժամանակ էր այդ, նոցա Վարդապետը զեռ յարգուած ու սիրուած էր բոլորից. հրեայ ժողովրդի համար մի մարգարէ էր Նա, որ խօսում և զործում էր ինչպէս ոչ մէկը նոյն իսկ մեծ մարգարէներից, և առաքիկայ էր ուրեմն ամենաջերմ անկալութիւնների. իսկ նոքա ելեր էին աւետարանելու, թէ իսրայէլի դարերէ ի վեր սնուցած այդ անկալութիւնների կատարման ժամանակը մօտ է. բնական է՝ ուրեմն որ ամէն զուռ բաց գտնէին իրենց առաջ և յաջողութեամբ ու առանց արգելքի գլուխ հանելով իրենց առաքելութեան զործը՝ առատ վարձատրութիւն և ստանային իրենց աշխատութեան համար: Ժամանակը բոլորովին ուրիշ էր այժմ և հանգամանքների փոխուելու հետ, նոցա պահանջներն ևս պէտք է փոխուէին՝ պէտք է փոխուէր նոցա ամբողջ զործունէութեան և զանազան: Նոքա հանդէս պէտք է դային շուտով իրրեւ հետեւողներ մի յանցաւորի որին հրէից օրէնքը դատաւարական էր և այդ օրէնքը բացատրողների ու

գործադրողներն միաբերան վճիռը խաչի անարգական մահուան էր մատնել. և պէտք է քարոզէին նոքա աշխարհի համար անհամանալի ու խիստ դատապարտելի մի վարդապետութիւն, որով նոյն յանցաւորն իբրեւ հրեայ ժողովուրդի բոլոր անկեղծութեանց կատարումն տուող Մեսիա էր հռչակուում. և ոչ միայն հրեայ ժողովուրդի այլ նա և բոլոր աշխարհի ուղեցոյցը դէպի ճշմարիտ կեանք՝ պարզեղը մի յաւիտենական երանութեան, որ մարդիկ այնուհետեւ փառքի ու մեծութեան գագաթին պէտք է չորոնէին, այլ խոնարհութեան դրօշակում և խաչի պատուանդանի ներքոյ: Այսպիսի գործի համար բաղմանկողմանի պատրաստութիւն էր հարկաւոր՝ հարկաւոր էր ոտքից դուրս գլխուած լինել աշխարհի դէմ և նորա կողմից սպասուող անվերջ հալածանքներին դիմանալու միջոց և կարողութիւն ունենալ:—Ահա այս հսկայական հոգեւոր մարտի համար դէնքի էր հրաւիրում Նրկնաւոր Զօրապետը իւր վերջին կտակով գլխուորներն այն փոքրիկ խմբին, որ մի քանի ժամից յետոյ փախչելու էր՝ թշնամու ձեռքը թողնելով Նորան. բայց սպազան ցոյց տուաւ, որ անանդի չէր Նորա հրաւերը:

Նրկար միջոց չէր անցել Յաւիտենական Վարդապետին վերջին հրաժեշտը ապուօրից, երբ Նորա աշակերտներն զգացին, որ ամէն կողմից շրջապատուած են թշնամիներով և իւրաքանչիւր քայլափոխում սրի հետ պէտք է գործ ունենան: Եւ այնուհետեւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ճակատին կախուած է եղել շարունակ այդ սուրբ, յաճախ ստիպուել է նա սուր առնել իրօք իւր սրբազան աւանդները պաշտպանելու համար, աւելի յաճախ խոնարհել է գլուխը սրի առաջ՝ իւր պաշտպանած բարիքների անկողնուտելի լինելը ապացուցանելով—բայց մնացել է միշտ անընկճելի՝ անհաւասար կռուի մէջ: Որչափ արիւն է նստել այդ կռիւը միայն մեր Լուսոյ Մօրն՝ Հայաստանեայց Առաքելական ս. Եկեղեցւոյն: Ե. դարի կրօնական պատերազմները շատերին յայտնի են. բայց իրօք հայոց ազգը աւելի վաղ է սուր բարձրացել քրիստոնէական հաւատի պաշտպանութեան համար՝ այն ժամանակ արդէն, երբ խաչի պաշտօնն տգատ չէր

ոչ մի տեղ աշխարհիս երեսին և միայն Արարարատի ստորոտում, նոր նուաճած երկրի վերայ, ծածանում էր նորա յաղթութեան դրօշը: Եւսեբիոս Կեսարացին պատմում է, որ 311 թ.-ին, երբ հռոմէական պետութեան միւս մասերում հալածանքը քրիստոնէութեան դէմ բոլորովին դադարելու մօտ էր և կամաց կամաց յառաջ էր գալիս Կոստանդին Մեծ, իւր յաղթանակներով ճանապարհ հարթելու նորա համար՝ արեւելքի կեսար Մաքսիմինոս Դացան շարունակում էր զեռաւմէն բռնութիւններ գործ դնել. ի միջի այլոց նա ստիպում է հայերին, որոնք սկզբից ի վեր հռոմայեցւոց բարեկամներն ու զինակիցներն էին և, քրիստոնէայ լինելով, ջերմեռանդ երկըրպազողներ էին ճշմարիտ Աստուծոյ—ընդ մասնացանել կուռքերին. բայց սաստիկ ընդդիմութիւն է գտնում և չարաչար պարտութիւն կրում նոցանից: Այսպէս և Տրդատ Մեծի յաջորդ Խոսրովի օրով Պարսից դէմ մղած պատերազմը կրօնական բնաւորութիւն ունէր Հայերի աչքում և ս. Վրթանէս հայրապետը այդ պատերազմում ընկած Վաչէ զօրավարին ու իւր ընկերներին սրբոց կարգը դասեց, իբրեւ նահատակների: Քանի՞ քանի այդպիսի նահատակներ են ընկել այնուհետեւ բաց դաշտում թշնամու նետերից և մոայլ բանտերում, դահճի սրի տակ: Եթէ Հայոց լեռների և ձորերի, դաշտերի ու քարափների վերայից քերել կարելի լինէր այն բոլոր հերոսների անուններն ու պատմութիւնները, որոնք Ե. Զ. Ե. Բ. և յաջորդ դարերում իրենց անձը դրել են հայրենի սրբութիւնների պաշտպանութեան համար. եթէ մայր երկիրն արձագանդ տալ կարողանար ու այն բոլոր հեծութիւններն ու մրմունջները կրկնէր, որ յանուն Քրիստոսի թափուած արիւնն ու արցունքը կլանելիս լսել է՝ կարծեմ՝ աշխարհիս թուղթն ու թանաքը բաւական չէին լինի ամէնը զրի առնելու: Եւ այդ ամէնը եղել է ի կատարումն մեր Փրկչի վերջին կտակի:—Արդեօք զի՞ն ունի նորա կտակը մեզ համար նաեւ այսօր և ուղիղ ենք հասկանում այն:

Երբ Նա պատուիրում էր իւր աշակերտներին հազած զգեստը վաճառել և սուր գնել՝ որչափ թիւր էր դեռ նոցա հաս-

կացողութիւնը՝ որչափ հեռու էին աւետարանի բուն ոգին ըմբռնելուց, մինչ, առանց երկար բարակ մտածելու՝ «ահա այստեղ երկու սուր կայ»։ պատասխանեցին. և որչափ կսկիծ, որչափ դառն հեղեղութիւն կար փրկչի խօսքի մէջ, երբ վրայ բերաւ՝ «Բաւական են»։ Բաւական այո՛ւ, աւելի քան բաւական էին Նորա անդուշանքերը, Նորա հրաշարան քարոզներն ու սքանչելի դործերը մարդոց խաւար միտքը լուսաւորելու և կորդացած սրտերը մշակելու համար. նոցա հոգեւոր կուրուցութիւնն այն ժամանակ միայն փարատուել և հասկանալ կարող էին, թէ ի՞նչ է այն սուրբ, որով պէտք է կռուեն աշխարհի դէմ, երբ Զօրագլուխը նահատակներին՝ խաչի նշանով զինուած, մահուան թագաւորութիւնը կործանեց և մեծ յաղթանակով իւր Առաքողի մօտ բարձրացաւ։ Իսկ դարերի պատմութիւնը մեզ սովորեցնում է, թէ որպիսի մեծ զօրութիւն է ունեցել այդ զէնքը նաև Նորա հետեւողների ձեռքում։ Սրով հանդէս զայն նոքա թէ արի նշաւակ լինէն՝ միւսնոյն էր. նոցա ոյժ և յաղթուց թիւն տուողը ո՛չ թէ նիւթական սուրն էր, այլ հոգեոյ արիւնքութիւնը՝ այն անխորատակի ճաւաղը, թէ մի Ամենակարող Տէր և Բազմագլուխ Հայր կայերկրներում, որ հրամայում է արդարութեան ջատագով կանգնել, հակառակ աշխարհի ծանր սպառնալիքներին, հակառակ չարի փորձութիւններին։—Այսօր մեզ ո՛չ մի կողմից սուր չէ սպառնում և մենք կարիք չունինք զէնք առնելու ի պաշտպանութիւն մեր դաւանած ճշմարտութեան. բայց հոգեով զինուած լինելու և հաւատոյ մարտը վարելու կարիքը նոյնքան մեծ է մեր օրերում, որքան եղել է երբ և իցէ։ Մեր մարտը մոլոր ուսմունքների ու կարծեցեալ ճշմարտութիւնների դէմ է, որոնցով կարծես իւր անմահութեան աթոռի վրայից ցած իջեցնել են կամենում միակ ճշմարտին և տեղը մի անկերպարան կուռք նստեցնել։ Մեր սեփական ստոր կրքերի և նիւթական ունջութեանց հետ կապող չար ցանկութիւնների դէմ է մեր մարտը, որոնք արդարութեան ու սրբութեան շաւղից մեզ մոլորեցնել և ապականութեան խորխորատը ձգել են փորձում։ Եւ անհրաժեշտ է որ մենք սպառազինու լինք ճշմարտութեան բոլոր զէնքերով ու արի զինուոր-

ներ լինինք այս հոգեւոր մարտի մէջ։ Զվախեանա՛նք զիստութեան զօրութիւնից, որի անուշով ունայն տեղը մեզ սպառնում են. իսկական զիստութիւնը մեր հակառակորդը չէ, այլ մեր բարեկամը, որ մեր ճանապարհներն աւելի կը լուսաւորէ ու կհարթէ՝ աւելի հատու կդարձնէ մեր զէնքերը։ Եւ անկարելի է որ մենք ընկճու լինք ու պարտութիւն կրենք, եթէ տուրուցութիւն ունենանք մինչև ի մահ կռուելու յանուն մեզ առաջնորդող սկզբունքների, զի — «այս է յաղթութիւնն, որ յաղթէ աշխարհի՝ հաւատքն մեր»։

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅՈՒՆՉ Ս. ԳԻՐԲԸ.

Ինչքան բան է գրուել այն օրից ի վեր, երբ մարդիկ սովորեցին զանազան նշաններ գծելով արտայայտել իրենց միտքը. գրուել է քարի ու պղնձի վերայ՝ մագաղաթի և զանազան տեսակ թղթերի վերայ—ժամանակի հոսանքը սրբել, տարել է բոլորը և մի խղճալի մնացորդ միայն թողել. իսկ այդ մնացորդից որչափ արդեօք մատչելի է և հոգեւոր անունդ է մատակարարում սովորական մահկանացուներին. քանի՞ մարդ արդեօք մատենագրարանների խորքերն են մտնում կամ մոռնալ արձանագրութիւնների առաջ ամիսներով և տարիներով տքնում՝ հին հին ժամանակների մեզ թողած աւանդը վերակենդանացնելու և կենքի խրատը նոցանից հանելու համար։ Եթէ մի ժամանակ դարերով էր աճում գրականութիւնը, այժմ՝ օրերով է աճում. անթիւ անհամար մանր գրչակները չհաշուած՝ տարեցտարի գալիս մեր աչքի առջևից անցնում են նորանոր մատենագիրների, նորանոր հոգակ ստացած հեղինակութիւնների՝ անցնում են, և ըստ մեծի մասին կրկին չեն յիշուում։ Նա որ երէկ փայլում էր հրապարակի վերայ, այսօր լոկ անունով յայտնի է, իսկ նորա գրուածքը կարդալու մենք այլ ևս միջոց չունինք, կամ եթէ կարդում ենք՝ յօրանջում ենք ձանձրութիւնից։—Մի գիրք կայ միայն, որ ահա դարեր շարունակ կարդում են մարդիկ և երբէք չեն ձանձրանում. որ կարդում են ամէնքը՝ թէ բարդ ակնոցներն աչքերին, խոր մտքերի մէջ խորասուզուած գիտնականը, թէ կոշտ ճակատով և ձեռներով՝ հաղիւ տառերը միմեանց հետ հեգեղ կարողացող գիւղացին. թէ քաղաքակիրթ Եւրոպայի բնակիչները և թէ Աֆրիկայի անապատում

Թափառող նեղրոսները կամ Սառուցեալ ովկիանոսի ծոցում կուչ եկած էսկիմոսները, երիտասարդ և ծեր, իշխան և ստրուկ՝ ամէնքը կարգում են, և ամէնքի հետ խօսում է նա իւրեանց լեզուով, իւրեանց ըմբռնողութեան մատչելի եղանակով՝ լեցնում է ամէնքի հոգւոյ անձկութիւնը, դառնում ամէնքի համար անփոխարինելի աղբիւր հոգեւոր շինութեան և միտքարութեան, Ինչպէս է լինում այդ և որտեղից է ստանում հրաշալի գիրքն իւր խորհրդաւոր զօրութիւնը:

Մեր դարու հրապարակի վերայ վաճառող փիլիսոփայութիւններից մէկն էլ այն է, թէ ինչպէս մեզ քրիստոնեաներիս համար մեր կրօնն է միակ ճշմարտը և մեր ս. Գիրքը միակ հրաշալին ու խորհրդաւորը, այնպէս և ուրիշների համար իրենցը. ուստի արդարութեամբ դատելով իրաւունք չունինք մեր համոզումն ուղիղ և նոցանք սխալ համարելու: Բայց այդ կեղծ արդարամտութիւնը յառաջ է գալիս միայն մեր կրօնական անտարբերութիւնից և մեր՝ չուսումնասիրած խնդիրների նկատմամբ, ընդհանուր խօսքերով իմաստուն մտքեր յայտնելու սովորութիւնից: Իսկական հաւատացողը ճշմարտ է համարում իւր կրօնը ոչ թէ այն պատճառաւ, որ իրենն է, այլ որ նորա՝ մէջ է գտել յաւիտեանական կեանքի գաղտնիքը և այդպիսով համոզուել նորա ճշմարտ լինելուն. ապա թէ ոչ կ'ընդունէր, և մի ուրիշ ճշմարտագոյնը կորոնէր, Ինչ վերաբերում է յատկապէս քրիստոնէական ս. Գրքին՝ նորա անպայման մեծ արժէքը միայն հաւատացող քրիստոնէին չէ յայտնի. բոլորեքեան որ միանգամ լրջօրէն զբաղուել են այդ շնաշխարհիկ գրքով և թոյլ են տուել որ նա իրենց սրտի և հոգւոյ հետ խօսէ՝ ստիպուած են եղել խոստովանելու, թէ մի արտաքոյ կարգի՝ հասարակ մարդու մտածողութեան և երեւակայութեան սահմանից դուրս ըստ կայ նորա մէջ, Յիրաւի ուրիշ կրօնական կամ զուտ բանաստեղծական գրուածքներ ևս կան, որոնք ընդհանուր մարդկութեան սեփականութիւն կարող են համարուել և հարիւրաւոր հաղարաւոր սերունդների ձեռքից են անցել, ոգի ներշնչել և բարոյական կեանքի ուղեցոյց եղել՝ առանց իրենց թարմութիւնն ու գեղեցկութիւնը կորցնելու. բայց նոցանից իւրաքանչիւրն ունի իւր երկրաւոր ծագման յատուկ թերութիւնները: Մահմեդի Ղուտանը Արաբիայի մոլեռանդ դաւակններին ոգեւորում էր և սուրը ձեռին աշխարհը նուաճելու ուղարկում՝ յանուն մի Աստուծոյ և նորա մարդարէի, բայց մեզ համար նա, իւր բանաստեղծական արժանաւորութիւններով հանդերձ, կրօնական նեղ հայեացքների և մոլոր բարոյական սկզբունքների մի ողորմելի, կցկաւոր շարայարութիւն է, որ առանց ներքին դժկամակութեան կարգալ չենք կարող և որ ցեղական ու կլիմայական որոշ սահմաններից աշխարհ-

հայեցողութեան որոշ շրջանակից դուրս բոլորովին կորցնում է իւր աղբեցութիւնը, նոյնը պէտք է ասել չինացիների, հնդիկների, պարսիկների սրբազան գրուածների մասին. նոցա բոլորի մէջ կան խոր մտքեր և գեղեցիկ ասացուածներ, երջանկութեան ու ճշմարտութեան ձգտող հոգու ծանր հաւաչներ և կախարդական պատկերացումներ. բայց ոչ մէկը մեր հոգեւոր ծարաւը չի յագեցնում մեր մտայն ու ցաւերով լի կեանքից դէպի մի լոյս աշխարհ տանող ճանապարհ ցոյց չէ տալիս: Չեն անում այդ հարկաւ հին ու նոր ժամանակի ամենաերեւելի բանաստեղծական գործերն ևս. մէկը գրաւում է արտայայտութիւնների գեղեցկութեամբ, միւսը բովանդակութեան վսեմութեամբ. մէկն այս ժամանակի, հասակի, կրթութեան համար հետաքրքրական է, միւսը մի ուրիշ. Աստուածաշունչ ս. գիրքն է միայն, որի նկատմամբ բոլոր այլեւայլութիւնները վերանում են և որ բոլորի անբաժան ընկերը դառնալ կարող է ամբողջ կեանքի ընթացքում:

Եւ զարմանալի չէ, որ նա այդպիսի տիեզերական ընաւորութիւն ունի. նորա միջոցաւ մեզ հետ խօսողը հասարակ մարդիկ չեն՝ իրենց սահմանափակ հայեացքներով և եսական զգացումներով, այլ տիեզերքի Տէրը, որ միատեսակ բանական ոգի է ներշնչել բոլոր մարդոց և բոլորին հրաւիրում է ի նոյն կէտ կուգան: Իսկ Աստուծոյ խօսքերը շատ տարբեր են մարդու խօսածից, Երեմիա մարգարէն գեղեցիկ օրինակներ է բերում այդ տարբերութիւնը բացատրելու համար. «Զի՞նչ է յարգ առ ցորենաւ, ասէ Տէր. ոչ ապաքէն բանք իմ իբրեւ զհուր են, ասէ Տէր, և իբրեւ զմուրճ որ հատանէ զվէմն: Այո՛, անթիւ հազարաւոր հոգիներ զգացել են և շարունակում են զգալ այն կիզիչ և մաքրիչ աղբեցութիւնը, որ ս. Գրքի մէջ արձանագրուած Աստուծոյ խօսքերն են թողնում՝ իբրեւ մի ծանր մուրճ մեր ազգաբան զրօքների վերայ ընկնող այդ խօսքերը, որ խորտակում փշրում են մեր անօրէն ցանկութիւնները և կակուղ գետին դարձնում մեր սիրտը Երկնքից ընկած սերմերի համար: Հարկաւ միւնոյն զօրութեամբ չէ բորբոքուում աստուածաշին հուրը ս. Գրքի իւրաքանչիւր խօսքի մէջ, և Հին ու նոր Կապարանների բոլոր գրուածները հաւասարաչափ աղբեցութիւն չունին մեզ վերայ: Մարդոց բերանով է խօսել Աստուած մարդոց հետ և երբ նորա Հոգին թեւադրում էր Իւր պատգամները մի մարդարէի կամ առաքեալի՝ կոնիցը բռնած չէր գրում, ինչպէս պնդել են Աստուածաշունչի տառական անսխալականութեան պաշտպանները, այլ կրակ ձգելով նորա հոգու մէջ՝ նորա տկար գրչին հրեղէն աղբեցութիւն, նորա տկար լիղուի արտայայտութիւններին գերբնական իմաստ ու բովանդակութիւն էր շնորհում: Իսկ գրում էր

նա ինքը՝ իւր ժամանակի աշխարհայեցողութեան իւր բնական ընդունակութիւնների ստացած կրթութեան և շրջապատող պայմանների համապատասխան ոճով: Եւ ընկանաւորար ի վերուստ ստացածի հետ խառնում էր նաև իւր մարդկային մտածութիւնները. ուստի ինչպէս որ ս. Գիրքը իւր ամբողջութեամբ ուրիշ գրքերի հետ համեմատելով՝ նորա մէջ գտնում ենք աստուածային հոգի, որ չկայ միւսների մէջ, այդպէս և նորա առանձին մասերը միմեանց հետ համեմատելիս կարող ենք իւրաքանչիւր քայլափոխում նոյն հոգի ներգործութիւնից եզրակացնել, թէ ինչը Աստուծոյ ասած է, և ինչը մարդոց՝ ինչը յաւիտենական բնաւորութիւն ունի և ինչը մի որոշ ժամանակի գրոշմն է կրում:

Ս. Գրքի զանազան մասերը յառաջ են եկել դարերով միմեանցից հեռու ժամանակներում, և իրենց արտաքին կազմութեամբ ու բովանդակութեամբ շատ տարբերութեամբ են միմեանցից: Մեծ է և աչքի ընկնող մանաւանդ Հին ու Նոր Ատակարանների մէջ եղած տարբերութիւնը. Հին Ատակարանը մեր առաջ պատկերացնում է Խորայէլի ժողովուրդի պատմական անցեալը իրեն յատուկ պարագաներով. մի փոքրիկ մատենադարան է դա, ինչպէս ասում էր Նորերս աստուածաբանութեան անուանի ուսուցչականներից մէկը, որի մէջ ամփոփուած են այդ ժողովուրդի գրեթէ բոլոր դրական արդիւնքները՝ և պատմական նկարագիրներ, և՛ աղբյւրներ, և՛ մարգարէից քարոզները, և՛ քահանայից օրէնքները, և՛ բարեպաշտ սրտերի մրմունջներ, և՛ իմաստունների խորհրդածութիւններ: — Տասնակ դարերի ընթացքում են յառաջ եկել զոքա՝ հետզհետէ, ըստ մեծի մասին անկախ միմեանցից, և շատ յետոյ արդէն միատեղ ժողովուրդի իրար կցուել և մի ամբողջութիւն դարձել, որ իւր բազմօրինակութեան շնայած մի է այնուամենայնիւ, որովհետև Խորայէլի պատմական կեանքին ուղղութիւն տուողը և այս սահմանում բոլոր կարևոր երևոյթներն յառաջ բերողը Խորայէլի՝ Մի Աստուածն է՝ ինչ որ այստեղ գրուել է, Նորա Հոգու ազդեցութեամբ է գրուել, Նորա շնչով. Իսկ Խորայէլի Աստուածը նաև մեր Աստուածն է՝ միակ ճշմարիտ Աստուածը. ուրեմն Նորա Հոգւոյ թելադրութիւնները նոյնպիսի ճշմարիտ յայտնութիւններ են մեզ համար, ինչպէս էին խորայէլացւոց համար, և այդ մի մասնաւոր ժողովուրդի եղած մասնաւոր յայտնութիւններն են մեզ պարզում, թէ ինչ միջոցներով նախապատրաստեց Աստուած կատարեալ յայտնութիւնը ընդհանուր մարդկութեան համար: Մեծ անտեղութիւն կլինէր կարծել, թէ Նոր և հատարեալ յայտնութեան գալուց յետոյ հինը իւր նշանակութիւնը կորցրել է և Նորը բաւական է մեր կրօնական բոլոր պահանջներին գոհացումն տալու:

Նկեղեցւոյ պատմութիւնը հաստատում է, որ ամէն անգամ երբ մի քրիստոնէական համայնք Հին Ատակարանն իրեն աւելորդ բռն մի կողմ է դրել՝ կորցրել է իսկոյն ոտքի տակից պատմական հոգւի և կամայական բացատրութիւններ տալով այն աւետարանին, որի Քարոզիչը հանդէս եկաւ իբրեւ Խորայէլի Աստուծոյ ուղարկած Մեսիան՝ աղանդաւոր կերպարանք է ստացել: Բնդհակառակն իւրաքանչիւր ճշմարիտ քրիստոնեայ, որ ուղիղ հայեցողութեամբ և պատշաճաւոր երկիւղածութեամբ ս. Գիրքը իւր ձեռքն է առնում՝ ոչ միայն մարգարէից գրուածների և սաղմոսների, այլ նաև Հին Ատակարանի միւս մասերի մէջ Անեղանի Աստուծոյ խօսքը՝ և հոգւոր շինութիւն ու միմարութիւն կգտնէ:

Այնուամենայնիւ անուրանալի է, որ Նոր Ատակարանն աւելի սերտ ու անմիջական կապ ունի մեր քրիստոնէական կեանքի հետ: Այստեղ արդէն թէ ձևի և թէ բովանդակութեան կողմից այնպիսի մեծ տարբերութիւններ չկան զանազան գրուածների մէջ, ինչպէս Հին Ատակարանում: Բոլորեքեան նոքա նոյն դարու, նոյն կրօնական շարժման, նոյն պատմական կեանքի և աշխարհայեցողութեան ծնունդ են. օտար, մեր կրօնին չվերաբերեալ տարբեր գրեթէ չկան նոցա մէջ, և մենք կարող ենք ամբողջը ամէն հասկի և կրթութեան տէր անձանց ձեռք տալ, առանց կասկածելու, թէ մի գուցէ այս կամ այն հատուածը իւր ժամանակի ոգուն համապատասխան չհասկացուելով՝ շփոթութիւն և նոյն իսկ գայթակղութիւն պատճառէ, ինչպէս իրօք այդպիսի կասկած կարելի էր Հին Ատակարանի մի քանի մասերի համար ունենալ: Բացի դրանից, Նոր Ատակարանը յունարէն լեզուաւ գրուած և շատ վաղ ի մի ամփոփուած ու իբրեւ ս. Գիրք ընդունուած լինելով՝ համեմատաբար անվճար պահուել է և մեր ձեռքը հասել գրեթէ նոյն վիճակի մէջ, ինչպէս ելեր էր հեղինակների գրչի տակից: մինչդեռ Հին Ատակարանի գրուածները այնպիսի պայմանների մէջ են յառաջ եկել և այնպիսի փորձութիւնների բովից անցել, որ զարմանալի չէ ամենեւին, եթէ մենք այսօր շատ տեղերում մեծապէս դժուարանում ենք նախնական իմաստը վերականգնել, երբայեցերէնը, որովնոքա գրուել են (բացի մի քանի հատուածներից և երկրորդականոն գրքերից), ինչպէս յայտնի է, միւս սեմական լեզուների նման՝ ձայնաւոր չունի. Բարեւոյնի գերութիւնից յետոյ նա կամաց կամաց դադարեց խօսակցական լեզու լինելուց, և Քրիստոսի ժամանակակից հրեաներն արդէն արամեերէն բարբառով էին խօսում, իսկ բուն երբայեցերէնը սովորում էին դպրոցում, ինչպէս մենք մեր գրաբարն ենք սովորում: Բնական է, որ այդ դէպքում միայն ամենագիտուն ռարբիները կարող էին որոշել, թէ բաղաձայն տառերով գրուած

ս. Գրքի իւրաքանչիւր բառի վերայ ինչ ձայնաւորներ պէտք է աւելացունին՝ որպէս զի նոցա նախնական իմաստն ստացուի։ Աւարդէն ուրեմն այստեղ մի շատ ծանր արուեստ էր, որ սկզբում բերանացի աւանդութեամբ սերունդէ սերունդ էր հաղորդուում, և միայն Ձ. դարում Բ. յ. հրեայ գիտնականներն սկսեցին ձայնաւոր տառերի տեղ կէտեր գործածել, և այսպէս մի քանի դար շարունակ ամենամանրակրկիտ աշխատանք գործ զնեցով՝ մի հաստատուն բնագիր կազմեցին Հին Ատակարանի համար, որի իւրաքանչիւր տառն ու կէտը որոշուած են և որից արտադրուել են այնուհետեւ այժման բոլոր երբայեցներէն օրինակները։ Սակայն այդ՝ իւր կազմողների անունով «մաղորէթ»-ների կոչուած, բնագիրը արդի լեզուագիտութեան բոլոր պահանջներին բաւականութիւն չի տալիս, և մեր ժամանակի գիտնականները, որոնք հրեայ ուրբիներից աւելի միջոցներ ունին ստորագծու սխալը որոշելու՝ շատ բան տարբեր կերպով են կարգում, քան նոցա նշաններին նայած կարգով պէտք էր։ Այնուհետեւ, ներկայ բնագիրը զգալի տարբերութիւններ ունի նորա վերայ եղած ամենահին թարգմանութիւններից, որպիսիք են՝ յունարէն Եօրափառնից թարգմանութիւնը, ասորերէն Պեշիտան, լատիներէն Վուլգատան, սորա ցոյց են տալիս, որ թարգմանիչները ոչ միայն շատ բան այլ կերպ էին կարգում և հասկանում, այլ նաեւ նոցա ձեռքի տակ եղած բաղաձայնների ձեռագիրը բոլորովին նոյնը չէր ինչ որ այժմանը։

Այս համառօտ գիտողութիւններից արդէն պարզ պէտք է երեւայ՝ անկարելի և անտեղի լինելը այն ենթադրութեան, թէ մեր ս. Գրքը նորա համար «աստուածաշունչ» է, որ նորա իւրաքանչիւր տառը ս. Հոգին է թելագրել և, դարերի հոսանքի մէջ՝ ձեռագրից ձեռագիր, թարգմանութիւնից թարգմանութիւն և մամուլի տակից մինչև մեր ձեռքը հասնելն անաղաւտ պահելով՝ անսխալ ուղեցոյց տուել մեզ կրօնական—բարոյական կեանքի համար, Հոգի է Աստուած, և մենք իբրեւ մի սուրբ տնօրէնութիւն պէտք է ընդունենք նորա կողմից, որ նա չի կամեցել իւր Հոգւոյ ներգործութիւնը կաշկանդել անշարժ գրերով։ «Զի գիրն սպանանէ, այլ հոգին կեցուցանէ»։ ուստի և իբրեւ «Հոգւոյ պաշտօնականներ», Հոգւով և ճշմարտութեամբ երկրպագողներ պէտք է հոգին միայն որոնենք ս. Գրքի մէջ և ոչ թէ մեր փրկութիւնը տառի հետ կապել։ Իսկ հոգին մենք կարող ենք միշտ գտնել, հակառակ բոլոր տառական փոփոխութիւնների՝ գտնել ոչ միայն բնագրում, երկարամեայ գիտնական աշխատութեան շնորհիւ, այլ նաեւ ամէն մի լուրջ, բարեպաշտ հոգւով և անպղտոր հայեացքներով կատարուած թարգմանութեան մէջ, որի լեզուն հասկանալի է մեզ և մօտիկ մեր սրտին։

Ահա այդպիսի մի թարգմանութիւն է մեր հայերէն ոսկեգարեան Աստուածաշունչը, որի Հին Ատակարանը թարգմանուել է յունարէն «Եօթանասնից» թարգմանութիւնից, գուցէ մասամբ ասորերէնի ազդեցութիւն ևս կրելով իւր վերայ, իսկ նորը յունարէն բնագրի ամենաճիշդ փոխադրութիւնն է։— Հին Ատակարանը թարգմանուել կարիք զգացուեցաւ առաջին անգամ Նդիպտոսում՝ Քրիստոսից 2—3 դար առաջ, բազմութիւն հրեաներ կային այդտեղ այս ժամանակ, որոնք մայրենի լեզուն մոռացել էին և, ինչպէս իրենց Պաղեստինի ազգակիցներն արամերէն՝ իրենք ևս յունարէն էին խօսում։ Մի հին աւանդութեան համաձայն թարգմանութիւնը կատարել է տուել Պտղոմէոս Փիլադելփիոս թագաւորը (286—246 թ. ն. Բ.), Նրուսադէմից 72 գիտնական հրեաներ բերել տալով՝ իւրաքանչիւր ցեղից 6 հոգի, որոնք իրենց հետ ս. Գրքի մի շատ փառաւոր օրինակ ունէին և Փարոս կղզու վերայ մի մի խցի մէջ փակուած 72 օրուայ մէջ զլուս բերին այդ մեծ գործը, ուստի և նոցա թարգմանութիւնը «Եօթանասնից» է կոչուում։ Քրիստոսի ժամանակ նա արդէն բնագրի հաւասար յարգ էր վայելում բոլոր հրեաների մէջ, և նոր Ատակարանում՝ յառաջ բերուած վկայութիւնները մեծ մասամբ նորանից են առնուած։ Իրօք մի հրեայական գործ էր այդ և ահագին նշանակութիւն է ունեցել ինչպէս նախ քան քրիստոնէութեան տարածուելը յոյն—հռոմէական աշխարհում ճշմարիտ կրօնի ըմբռնումը նախապատրաստելով, այնպէս և քրիստոնէութեան քարոզիչներին պատրաստ կրօնական լեզու տալով, իրենց գաղափարներն արժարձելու համար։ Սակայն այնպէս հանդիսաւոր կերպով և այնպիսի կարճ միջոցում գլուխ եկած լինել չէ կարող այդ գործը, ինչպէս աւանդութիւնն է ներկայացնում։ զանազան մասերը պէտք է թարգմանուած լինին զանազան ժամանակներում, զանազան մարգոց ձեռքով, և դու է մի ամբողջ դար տեսել է (Գ. դարի կիսից—Բ. դարի կեսը), մինչև վերջին զբերը թարգմանուել են։ Ամենից առաջ կթարգմանուէին անշուշտ օրինաց զբերը՝ Մովսէսի հնգամատնանը, որ անհրաժեշտ էր իւրաքանչիւր հրէի ձեռքը տալ իբրեւ ազգային կրօնի դասագիրք։ ապա յաջորդել են միւսները՝ նայած ժամանակի պահանջներին։ Աստ այսմ և բոլոր մասերի թարգմանութիւնը հաւասար արժէք չունի՝ մի քանիսը, օրինակ Մովսէսի զբերը, աւելի մեծ, միւսները, օրինակ փոքր մարգարէները՝ աւելի պակաս ինամբով են թարգմանուած, և գորանից է որ նաեւ հայերէն փոխադրութեան մէջ վերջիններս այնչափ դժուարահասկանալի տեղեր ունին։

Հայերէն թարգմանութիւնն իսկապէս շատ գեղեցիկ և հարազատ փոխադրութիւն է, թէ Հին Ատակարանի նկատմամբ՝ Եօթանասնից թարգմանութեան և

թէ նոր Ատակարանի նկատմամբ՝ յունարէն բնագրի ուստի և իրրեւ ամենահին թարգմանութիւններէ մէկը՝ ընտիր ձեռագիր օրինակների վերայ կատարուած՝ մեծ արժէք ունի գիտնական տեսակէտից, մանաւանդ երբ խօսքը՝ նոր Ատակարանի մասին է։ Իսկ թէ որչափ մեծ է նորա արժէքը, որչափ բազմակողմանի նորա նշանակութիւնը մեզ հայերիս համար՝ յայտնի պէտք է լինի իւրաքանչիւրին, որ իւր և՛ կեղեցւոյ հաւատարիմ զուակն է և ծանօթ իւր ազգի անցեալին։ Մեր ս. Գիրքը ազգային եկեղեցական գրականութեան առաջին արդիւնքն է։ Նորա վերայ է գործ գրուել առաջին անգամ Հայոց գիրը և գրականական լեզուն, և նա դարձել է մայր բոլոր միւս գրուածների ու թարգմանութիւնների։ Գարեբի ընթացքում՝ նա է եղել մեր հայերի համար կրօնի, բարոյականութեան, լեզուի գասագիրքը։ Ազգային ինքնագիտակցութեան ամենակենդանի ժամանակն էր, երբ նա թարգմանուեցաւ և դարձաւ մտնելով ամենակարճ միջոցում կարողացաւ այն ոգին սնուցանել, որ ասպարէզ հանեց Աւարայրի նահատակներին, և այդ ազգային—կրօնական ոգին անբաժան մնաց միշտ նորանից՝ նոյն հոգեւոր սնունդը մատակարարելով նորանոր սերունդներին։—Էւթովմէական եկեղեցին կարեոր է համարել ս. Գրքի ընթերցանութիւնն արգելել իւր աշխարհական անդամներին, որովհետեւ այն գիտակցութիւնն ունի, թէ ճշմարտութիւնը ներկայացնում է նոցա շատ անգամ այնպիսի զոյներով և գիւում է նոցա վերայ այնպիսի պարտականութիւններ, որ ս. Գիրք կարգացողը դժուարութեամբ կհաշտեցնէր իւր խղճի հետ։ Մեր եկեղեցին, որ սլարձենում է իւր առաքելական ծագմամբ և իւր նախնաւանդ կարգերով՝ ոչինչ չունի ծածկելու ճշմարտութեան աւետարանի առաջ. ուստի և ոչ միայն չի արգելում, այլ ընդհակառակն ամէն միջոց գործ է դրել, որ ըստ կարելւոյն շուտ ստփորեն իւր դաւանները ս. Գիրք կարդալ և նորանից քաղել իրենց կեանքի առաջնորդող սկզբունքները։ Մեր նախնիք աւետարանի և նոյն իսկ ամբողջ ս. Գրքի անթիւ օրինակներ են արտագրել ու ցրուել ժողովրդի մէջ. իսկ երբ տպագրութեան արուեստը տարածուել է և ոկսել է յայտնի լինել նաեւ Ասիայի խուլ անկիւններում՝ Ս. Լիւթիմանի Հայրապետական աթոռը պարտք է համարել իսկոյն Աստուածաշունչի տպագրութեան մասին հոգալ, և ոչ մի յարմարութիւն չունենալով իւր անմիջական հսկողութեան ներքոյ կատարելու այդ գործը՝ մեծ դժուարութիւններ է յանձն առել, իւր միաբաններից մէկի, Ոսկան վարդապետի ձեռքով դուրսբերել այն հեռաւոր Ամստերդամում (1666 թ.), Այնուհետեւ մի քանի ուրիշ տպագրութիւններ ևս եղել են՝ Միսիթարեան միաբանութեան և Աստուածաշունչի ընկերութեան հոգածութեամբ, բայց զըժբաղաբար Մայր Աթոռը մինչև այժմ պատահ ժամ

չէ գտնւ մի հարազատ տպագրութիւն լոյս ընծայելու։

Արդ, նորին Ս. Օծութիւն մեր Աւհափառ Հայրապետը քաջ դիտենալով, թէ որչափ ցանկալի է բարեպաշտ հայ ժողովուրդին իւր հոգեւոր կեանքի կենտրոնից ս. Գիրք ընդունել՝ բարեհաճել է տնօրինել, որ ներկայ թուականի աշնանը սկսուի ամբողջ Աստուածաշունչի տպագրութիւնը Մայր Աթոռի տպարանում։ Նախապատրաստական ծախքերը թեթեւացնելու համար արգէն բաժանորդագրութիւն է սկսուած, որին, չենք կասկածում, թէ պէտք է շտապեն շատ շատերը մասնակցելու՝ նպաստած լինելով այդպէս մի ամենակարեւոր և շահեկան գործի յաջողութեան և յոյս ունենալով, թէ շատ ժամանակ չի անցնի, և իրենց սեղանի վերայ կունենան մեր երանելի նախնեաց Ս. Գիրքը՝ ամենահին և ընտիր օրինակների բաղադրութեամբ լոյս տեսած և Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան կնիքով իբրեւ հաւատարիմ թարգման Աստուածային յայտնութեան վաւերացրած։ Աւելորդ է ասել, որ Հայաստանեայց ս. Եկեղեցւոյ տեսակէտից ոչ դժաւարութիւն չէր ունենայ և նորա Արժանաւոր հովուապետը հոգեով չափ ուրախ կլինէր, եթէ կարողանար հասարակ ժողովուրդին հասկանալի լեզուով այժմեան աշխարհիկ բարբառով, Ս. Գիրք հրատարակել. բայց այնպիսի գործ է այդ, որ ոչ միայն մեծամեծ դժուարութիւնների հետ կապուած է և ահագին աշխատութիւն ու աստուածաբանական, լեզուագիտական հմտութիւն է պահանջում, այլ որ զլիաւորն է՝ զլուսն չի դայ երբէք արտաբերի, արհեստական միջոցներով։ Մեծ սխալ է կարծել, թէ մենք ս. Գրքի բառերը մի բարբառից միսի վերածելով՝ ամէն դէպքում կրկին ս. Գիրք կստանանք. որպէս զի նոր փոխադրութիւնը Աստուածաշունչի հեղինակութիւնն ունենայ և իրրեւ Աստուծոյ խօսք աղգէ մարգոց սրտերի վերայ՝ պէտք է ինքը փոխադրողը Աստուծոյ խօսքի բոլոր զօրութիւնն զգացած լինի, նորանից արտաբերող կրակի և լուսոյ մէջ հոգեով թաթախուած և մաքրուած լինի։ Իսկ դա կիրականնայ այն ժամանակ միայն, երբ եկեղեցւոյ մէջ կենդանի ներգործութիւն ունի Աստուծոյ խօսքը թելադրող ս. Հոգին և նորա զուակներից շատերին լեցրել է ոգեւորութեամբ՝ ընդունակ դարձրել Ներ թելադրութիւնների թարգմանը լինելու։ Ե՞րբ կլինի, երբ կստանայ արգեօք մեր եկեղեցին այդ հոգեւոր վերակենդանութիւնը. — մի օր, յոյս ունինք, թերեւս ոչ շատ հեռու ապագայում։ Բայց առ այժմ ստիպուած ենք բաւականաւ մեր հայերի թողած ժառանգութեամբ՝ այն հայերի, որոնց մէջ Հոգին կենդանի էր, երբ ս. Գիրքը թարգմանեցին, եւ նոցա ոգեւորութեամբ մանութիւնը դեռ երկար ժամանակ կարող է մեզ ոգի ներշնչել և առաջնորդել ճշմարտութեան ճանա-

պարհով. մենք պարտաւոր ենք սովորել այն լեզուն, որով մեր նախնեաց փառաւոր անցեալն է մեզ հետ խօսում և նոցա հետեւել զրդում. Սիրենք այդ լեզուն, սիրենք և ցանկանանք միշտ աչքի առաջ ունենալ այն Աստուածաշունչը, որ մեր Աստուծոյ պատգամներն է մեզ ուսուցանում մեր հայրերի լեզուով:

ՀԱՐԱՆՑ ՁԱՅՆԵՐ:

Հօօֆս պատուաւան ուսուցչապետն առաջարկում է՝ այս վերնագրի ներքոյ լոյս ընծայել պարբերաբար Christliche Welt-ի մէջ գեղեցիկ հատուածներ եւ ասուցուածներ հին մոտացուած հեղինակների երկատիրութիւններից, ի նկատի ունենալով, որ «շատ է՝ ունի կայ աւելի գնահատելի, քան մեր այսօր, յաջող դէպքերում: արտադրած արծաթըն ու պղինձը»: Եւ իբրեւ առաջին օրինակ մէջ է բերում ինքը մեր դարու սկիզբներին (1815 թ-ին) վախճանած, իւր մաքուր բարեպաշտութեամբ յայտնի, մի գերմանացի մատենագրի՝ Մաթիաս Կլապիտուսի հետեւեալ տողերը.

Ա. ԻՐ ՄԻ ԲԱՐԵԿԱՄԻՆ ՈՒՂՂԱԾ ՆՍՄԱԿԻՑ:

Մարդս կարող է ճշմարտութիւնը չճանաչել, արհամարհել կամ ճնշել. սակայն որչափ և ծուռ լինի ու սխալ նորա ընթացքը՝ մոլորուած է նա միայն, և իւր այսպիսի ընթացքի մէջ կրկին ճշմարտութիւն է որոնում և ճշմարտ լինել կարծում: Առանց ճշմարտութեան կառավարուել նա չէ կարող և անկարելի է որ տեսնէ այն, ու առջևը զլուսն չխոնարհեցնէ:

Սխալուիլը մարդկային է, իսկ ճշմարտութիւնն անմեղ է: Պատրաստ է նա միշտ և միշտ թանկագին է, և պէտք է նաև անշուշտ նորանը լինի վերջը իրաւունքը:

Մարդիկ ճերմակում են, գրում են դու, մեր Տէր Բրիտոսին չճանաչուած ու արհամարհուած տեսնելով: Թող լինի, դու բարի և արդար հոգի. պատիւ են այն ճերմակ մազերը, որ նորա համար են ճերմակել:

Թէպէտ նորա համար հարկաւոր չէ, որ քո մազերը ճերմակին, նա կ'մնայ անշուշտ, ինչ որ

է: Ովքեր ճշմարտութիւնը չեն ճանաչում և դործ դնում, յիրաւի վնաս են կրում դորանից: Բայց ինչ կարող է ճշմարտութեանը վնասել՝ արդեօք ճանաչուում և գործ է դրուում նա թէ ոչ, նա ոչ մէկի կարիք չունի, և նորա բնութեան մեծութիւնից ու վսեմութիւնից է, որ պատրաստ կեցած է միշտ, ապերախութեան դէմ չի յողնում և ծագող արեգակի նման կռուում է ամպերի ու մառախուղի հետ՝ մաքելու և ոսկեգոծելու համար նոցա:

Թող կռուէ, և սիրտդ մի խորտակիր այն բանի համար, որ փոխել չես կարող:

Ով չի կամենում Բրիտոսին հաւատալ, պէտք է տեսնէ թէ ինչպէս զլուսն կհանէ առանց նորան: Ես և դու չենք կարող: Մենք կարիք ունինք այնպիսի մէկի, որ մեզ բարձրացնէ և պահէ՝ մինչ կենդանի ենք, և ձեռքը մեր գլխի տակ դնէ, երբ կմեռնինք, և նա կարող է ամենապատուական կերպով. իսկ մէկ ուրիշը չգիտենք, որի կողմից աւելի յոգարութեամբ ընդունէինք այդ օգնութիւնը:

Բ. ԻՐ ՈՐԴԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ ԱՐԱՅ ԿՏԱԿԻՑ:

Կամաց կամաց մօտենում է ժամանակը, երբ ես պէտք է այն ճանապարհը դնամ, որից այլևս չեն վերադառնում: Քեզ հետս վերցնել չեմ կարող և թողնում եմ այնպիսի մի աշխարհում, ուր բարի խորհուրդն աւելորդ չէ:

Ոչ որ իմաստուն չէ մեր արգանդից սկսած. ժամանակն ու փորձառութիւնը ուսուցանում են մեզ և մաքրում են կալը:

Ես աւելի երկար միջոց եմ տեսել աշխարհը, քան դու: Ամէն ինչ ոսկի չէ, սիրելի՛ որդեակ, որ փայլում է. ես քիչ աստղեր չեմ տեսել երկնքից վայր ընկած, և քիչ դաւադաններ՝ որոնց վերայ յենուում էին, կոտրած:—Նորա համար կոմենում եմ մի քանի խորհուրդ. քեզ տալ և քեզ ասել, թէ ինչ եմ նկատել, և ինչ է սովորեցրել ինձ ժամանակը:

Ոչինչ չկայ մեծ, որ բարի չէ, և ոչինչ ճշմարիտ՝ որ չի զիմանում:

Մարդս այստեղ իւր տանը չէ... Ամէն ինչ անցնում է նորա հետ և նորա կողքին. նա թողած է ինքն իւր յուսով, և իւր ձեռին է իւր կեանքը:

Իսկ նորա համար միևնոյնը չէ՝ աջ է գնում արդեօք, թէ ձախ:

Մի խաբուիր, իբր թէ նա ինքն իւր գլխի ճարը տեսնել և իւր ճանապարհը գտնել կարող է...

Ափսոս համարիր քեզ չար գործելու համար: Սիրտդ թող անցաւոր բանի չկալչի:

Ճշմարտութիւնը չի յարմարում մեզ, սիրելի՛ որդեակ, մենք պէտք է նորան յարմարունք:

Ինչ որ տեսնել կարող ես՝ տես և գործ դիր դորա համար աչքդ։ Իսկ ինչ անտեսանելուն և յախտենականին է վերաբերում՝ Աստուծոյ խօսքով առաջնորդուիր...

Ախորժանօք ոտքերիւր ուրիշներեց, և ուր խօսք է լինում իմաստութեան, մարդկային երջանկութեան, լուսոյ, աղատութեան, առաքինութեան ևլն. մասին՝ ուշադրութեամբ ահանջ դիր։ Սակայն իսկոյն և անպատճառ մի հաւատա...

Ոչինչ մի սպասիր գործիւնեց և նոցա գործունէութիւնեց. և ուր փողոցի վերայ աղմուկ են հանում հեռու գնա:

Մէկը կամենում է քեզ իմաստութիւն ուսուցանել՝ նորա երեսին նայիր։ Եթէ երեսակայում ե իրեն՝ որչափ և դիտուն լինի ու անուանի թող ու ծանօթութիւնդ կտրիր։ Ինչ որ չունի մարդ, չի կարող նաև ուրիշին տալ։ Եւ նա չէ ազատ, ով կամենում է. այլ ազատ նա է, ով կամենայ կարող է, ինչ որ անել պարտական է...

Պաշտպանիր ճշմարտութիւնը երբ կարող ես, և թող յօժարութեամբ, որ քեզ ատեն նորա համար. բայց իմացած եղիր, որ քո գործը ճշմարտութեան գործը չէ, և զգոյշ կ'աց, որ նոքա իրար չխառնուին, ապա թէ ոչ վարձդ ունայն կլինի:

Բարին արա առջևդ և մի հոգա թէ ի՞նչ կլինի գորանից:

Պամեցիր միայն մի տեսակ բան, և կամեցիր սրտով:

Հոգան մարմնոյդ մասին, բայց ոչ այնպէս, իբր թէ հոգիդ լինէր...

Օտար բաների մէջ մի խառնուիր, բայց քո զործը քանասիրութեամբ կատարիր:

Ո՛չ որի մի շողորթութիւն, և մի թոյլ տուր որ քեզ շողորթութեն...

Զգոյշ եղիր որ և է աղջկայ թշնամանալուց, և մտածիր, որ քո մայրն ևս մի աղջիկ է եղել:

Մի ասա ամէն բան, ինչ որ գիտես. բայց իմացիր միշտ, ինչ որ ասում ես:

Մեծի հետ մի կապուիր...

Ո՛չ թէ բարեպաշտ ձևացողներին, այլ բարեպաշտներին յարգիր և հետևիր նոցա: Մի մարդ, որ ճշմարիտ Աստուծոյ երկիւղ ունի սրտում, արեգակի նման է, որ փայլում է և տաքացնում, եթէ չի էլ խօսում:

Արա ինչ որ վարձի արժանի է, առանց վարձ ցանկանալու...

Երբ կմեռնեմ՝ փակիր աչքերս և մի լար իմ վերայ:

Օգնիր մօրդ և պատուիր նորան, քանի կենդանի է. ապա թաղիր ինձ մօտ:

Եւ ամէն օր մտածիր մահուան և կեանքի մասին՝ արդեօք կարող կլինիս ուղիղ գտնել, և ուրախ սիրտ ունեցիր: Մի հեռացիր այս աշխար-

հից, առանց քո սէրն ու պատկառանքը դէպի քրիստոնէութեան Հիմնադիրը որ և է բանով ցոյց տուած լինելու:

Աւելացնում ենք մի հատուած եւս անգղիերէն «Մեծ մոքսը» անունով գրուածքից, որ գտնում ենք նոյն Chr. Welt-ի 5-րդ հ.-ում:

ԲԱՂԴ.

Մարդիկ կան, որոնք շարունակ բաղդի ետեից ման են դալիս և երբէք չեն գտնում: Բաղդը սովորաբար ուղիղ ճանապարհով չի մօտենում: Պու եռանդով հետամուտ ես լինում քո պարտականութիւնը կատարելու և զարմացած ես մնում՝ աւելին գտնելով, քան որոնում էիր: Բաղդը չգտնելու ամենապահաճով ճանապարհն է քո հետամտութեան նպատակահետ դարձնել այն: Հեշտ խուսափող մի բարիք է նա, որ քո ճանապարհի վերայ պատուում է, բայց մօտ չի թողնում: Փորձիր ձեռքդ վրան դնել՝ և ահա յետ կցատկի, ինչպէս այն վայրի այժեամբ սարերի զլինի: Բաղդ որոնելը նման է ծիածանի ծայրը որոնելուն. նա յետ յետ է փախչում, երբ մօտենում ես, և բռնել չես կարող: Որքան և ծրագրներ կազմես ու եռանդուն աշխատանք թափես բաղդի համար՝ ստիպուած պիտ լինես ձեռք վերցնել նորան հետամուտ լինելուց և բաւականանալ պարտքի պարզ ու դժուարահոյն ճանապարհը բռնելով, խղճիդ հաւատարիմ ու Աստուծոյ կամքին հնազանդ լինելուն մէջ քո ուրախութիւնը գտնելով: Պամենում ես իսկական բարիք ձեռք բերել՝ վարուիր ինչպէս նաւորդը, որ նաւի ցռուկը աւելի վեր է ուղղում, ճիշտ նպատակին հասնելու համար, Հետամուտ եղիր աւելի բարձր բանի, քան բաղդաւորութիւնն է. բարձրը անշուշտ իւր մէջ նաև ցածրը կամփոփէ:

ՕՏԼՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՕՐԹՈՂՈՒՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ:

Վերջին ժամանակի սուտաց մի քանի աղգեցիկ թերթեր լուրջ ուշադրութեան առարկայ դարձրին մօտիկ ապագայում Տիեզերական ժողով ունենալու խնդիրը: Այսպէս, Новое Время-ն առիթ առնելով Մոսկուայի մետրոպօլիտ Սրբ. Վլադիմիրի մի ճառում արտասանած խօսքերը, «Օղի մէջ այժմ ակնդերական ժողով դումարելու ձգտումներ են տարուբերում, չտիրապանց կարենք մի երեւոյթ»—զբուծ է: Մե

ժամանակ՝ ուսմանն էլն յոյններն ղերմում վեճելի խնդիրներն լուծումն ընդունելու համար՝ այժմ ընդհակառակն է. այլ և Հռոմէական եկեղեցւոյ անջատուած ուղաններ, հին կաթոլիկներ, անդլիկաններ, պահպանողական բողոքականներ՝ բոլորեքեան իրենց հայեացքը դեպի ուղղափառ Ռուսաստանն են դարձրել: Տիեզերական ժողով դումարելու հարցը ուրիշ անգամներ ևս արծարծուել է. 11 տարի առաջ Մոսկուայում շատ զրուեցում այդ մասին և առաջարկուում էր՝ Ռուսաց քրիստոնէութիւն ընդունելու 900-ըթ-ին այգւոյնի ժողով հրաւիրել: Այստեղ արդէն խնդիր էր յառաջացել, թէ ումն է ժողով հրաւիրելու իրաւունքը և պրոֆ. Գորչակով յայտնել էր իւր հեղինակաւոր կարծիքը, թէ քրիստոսաւմէն Ս դարերում այդ իրաւունքը պատկանել էր կոյսներին, բայց Եկեղեցւոյ հայրապետներն են խեղճան պատճառը եղել, խնդիր յարուցել, և նոցա համաձայնութիւնը անհրաժեշտ է համարուել: Եկեղեցին կարող է ուրեմն և պէտք է զբաղուի ժողովի հարցով՝ յարաբերութեան մէջ մասնելով անգղական եկեղեցիներն ներկայացուցիչներին հետ, միայն թէ նորա գործողութիւնները հակառակ չլինեն պետութեան:—Ներկայումս նոյն խնդրի մասին իրենց կարծիքներն են յայտնում երկու եկեղեցական կեանքին ի մօտոյ ծառայութիւններ՝ Վերէեւի և Դուբնովօ: Վերէեւի պաշտպանում է հակառակ վերջնոյս այն միտքը, թէ Վ. Պաշտոյ տիեզ. պատրիարքը կարող է առաւուելն նախադասող լինել տիեզ. ժողովում, իսկ հրաւիրելու իրաւունքն անպայման Ռուսաց կայսեր է պատկանում՝ ոչ միայն իրեն Բիւզ. կայսերաց ամենամօտ ժառանգի, այլ և իրեն միակ զօրաւոր ուղղափառ տէրութեան վեհապետի, Դուբնովօն նախաեսնում է, որ այս ժողովն մէջ ի թիւս այլոց հարց կլինի Ռուսաց եկեղեցւոյ բարձրագոյն վարչութեան մասին, մինչ առ պատրիարքութիւնը վերջացնելուց յետոյ առանց զլիտի է մնացել. ինչպէս և Իմբերթի ու Արատանի եկեղեցիներն Ռուսաց եկեղեցւոյ հետ ձուլելու խնդրի մասին, որ Վերէեւի հակառակ է համարում կանոնական կարգերի, Այսպիսի և ուրիշ նման խնդիրներն հետ կապուած դժուարութիւններն ի նկատի ունենալով՝ Դուբնովօ ներկայ պայմաններում տիեզ. ժողով դումարելն անկարելի է համարում, իսկ Վերէեւի ընդհակառակն պնդում է, որ այդ ոչ միայն հնարաւոր է, այլ և անհրաժեշտ է, որ Ռուսաց եկեղեցին այսպիսով մասնակցութիւն ունենայ արեւմտեան քրիստոնէութեան յարապաժ բաղմութիւ կրօնական խնդիրներն լուծման մէջ: Դուբնովօ կարծում է, որ տիեզ. ժողովից առաջ պէտք է կլինէր անգղական ժողով դումարել, որ Ռուսաց եկեղեցւոյն տար իւր նախկին կանոնական կազմակերպութիւնը,

քննէր հերձուածողներն եկեղեցւոյ գերիք վերագործներու միջոցները, և ին: Այսպիսի հարցերն լուծումն և նոյն իսկ պատրիարքութեան վերականգնումն նա կարենոր է համարում նախ քան տիեզ. ժողովի դումարուելը, որպէս զի Ռուսաց եկեղեցին առաջնորդող զերք քունելով նորա մէջ՝ ընդհակառակն փոքր քոյր եկեղեցւոյ ներկայացուցիչներն առաջ ոտնպնդած չլինի իւր այս և այն թերութիւնները հրապարակ հանելու: Ամենահարեւոր խնդիրը Ռուսաց եկեղեցւոյ համար՝ ծիսական, երբեմն բոլորովն մանր, խորութիւններով նորանից բաժանուած միլիոնաւոր սուր ժողովողին իւր հետ հաշտեցնելն է հարկաւ, և շատերն կարծիքով իրադարձել կարող է այդ սխալ տիեզ. ժողովի հեղինակութիւնը վայելող մի վճիռ: «Եւ երբ կնքում է Новое Время-ն աշխատակիցը իւր համառօտ անսովորութիւնը՝ տուել յարմար է և բարեք որ նա տեղի ունենայ, քան խաղաղութիւն աւետարանող Թագաւորի իշխանութեան օրով, որ ողբերգած է ամբողջ աշխարհը խաղաղացնելու ջերմ ձգտումներով: Խաղաղութիւն Ռուսաց եկեղեցւոյ դառնում և վախճան այն եղբայրական դժուարութեան, որ ահա երբ դար բաժանումն է ձգել նորա մէջ՝ անկատարած ամենամեծ դէպքը կլինէր եկող նոր դարի և ոչ միայն Ռուսաստանի, այլ և ամբողջ քրիստոնէայ աշխարհի կեանքում:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

Գերմանիա.

Ներկայ թ. ի փետր. 6—8-ին Հալլէ քաղաքում տեղի են ունեցել «Առաքելութեան խորհրդի» (Missionskonferenz) նիստերը, որոնց մասնակցում էին «Հայոց օգնող ընկերութեան» Բերլինի ճիւղի ներկայացուցիչները, և օրակարգի ամենահետաքրքիր նիւթերից մէկն էր Գր. Բորբախի ատենախօսութիւնը Հայերի մասին: Մեր ընթերցողներին արդէն ծանօթ հայտերը նոյնպիսի մի ատենախօսութիւն կարդացել էր յունուար 18-ին Նոր—թատրոնի դահլիճում, բայց կրկին սպասածից աւելի մեծ բազմութիւն էր ժողովուել նորան լսելու, նորա խօսածները, որ բովանդակութեամբ շատ նման էին միմեանց, կարելի է հետեւեալ կերպով ամփոփել:

Արդոյ ատենախօսը յայտնեց, որ ինքը երկու անգամ ճանապարհորդել է Հայաստան՝ մի անգամ 1897-ին Հիւսիսային կամ Ռուսական բաժինը, և երկրորդ անգամ անցեալ թ. ին, երբ Այրարատից անցել է Վան, որտեղից Վանայ լճի հարաւային եզերքով Բիթլիս և Տիգրիսի արեւելեան աղբիւրներն վերայից անմատչելի դաւառակներով հասել է Մուշ՝ ս. Արարայեւ և այնտեղից զիմել Բալու, վերին Եփրատի հովիտը, ապա Խարբերդն անցնե-

լով՝ հասել է արքունական մեծ պողոտային, որ Բաղդատի վերայով դնալով միացնում է Սև ծովը և Պարսից ծոցը. Խարբերդից շարունակել է իւր ճանապարհը դէպի Մալաթիա, Սերաստիա և Վապարովկիոյ Վեսարիան, իսկ այնտեղից Վիլիկիա, Պաղեստին, և Վ. Պոլսի վրայով վերադարձել է Գերմանիա:

Խօսելով հայ ժողովուրդի առանձնայատկութեանց մասին, նա ամէնից առաջ հերքեց եւրոպական մամուլի մէջ վերջին ժամանակներս լոյս տեսած անպատկար իշխանի մանաւանդ յայտնի պատ. Նաումիանի յօդուածը, շիշտելով որ առհասարակ գերմանացիները հայ ժողովուրդին չեն ճանաչում և Հայաստանի մասին ևս իրենց ունեցած աշխարհագրական տեղեկութիւնը այնքան է, որ կործնում են թէ նա Փոքր Ասիայումն է գտնուում, որ սխալ է. «Վ. Պոլսի հայերով ամբողջ հայ ժողովուրդին չի կարելի չափել. հակառակ դէպքում մեր եզրակացութիւնը այնքան ուղիղ կլինի, որքան ուղիղ է միայն Պարսի գերմանացիներին ի նկատի առնելով՝ գերման ժողովուրդի մասին խօսել, և կամ ս. Քրիստիանիոյ չինացիներով ամբողջ չինաց ազգի մասին մի գաղափար կազմել. Հերքեց նաև Կարլ Ստանկինի «ճանապարհորդական տպագրութիւնները» ցոյց տալով որ այդպիսի լուրերի աղբիւրը գերման—տաճկական բարեկամութիւնն է և Վ. Պոլսի ճարպիկ հայ առևտրականների գերմանացի վաճառականների դէմ մրցելուց յառաջացած տհաճութիւնը: Իւր ճանապարհորդական տպագրութիւնների և արևելեան ժողովուրդների տեսական և գործնական ուսումնասիրութեան վրայ հիմնուելով՝ նա հայերին արևելքի միակ թաղամասը և ընդունակ ժողովուրդն է համարում որը կոչուած է իւր կենսական ոյժերով քաղաքակրթական մեծ դեր կատարելու արևելքում. և ինչպէս որ ըստ ինքեան պարծանքի արժանի է նոցա նախնական քրիստոնեայ ժողովուրդներից մէկը լինելը, նոյնպէս և մտտահարելի է ասել որ քրիստոնէութեան դրօշակը նոցա կարող կը լինեն միշտ բարձր պահել, նոցա մինչև օրս պահպանած հայի նահապետական բարոյականութիւնը, ընդունակութիւնը, յարատև ձգտումը դէպի քաղաքակրթութիւն՝ բոլորովին հրապուրել էին ատենախօսին: Իւր հայ հոգևորական և աշխարհական բարեկամների իւր այդ ժողովուրդի զաւակների՝ Տփլիսում, և Էջմիածնում, Վ. Պոլսում և չնայած առհասարակ հայ ուսեալ շրջանների հետ ունեցած ծանօթութիւնը նա իւր վերջին ճանապարհորդութեան փայլուն ապացոյց ներկայացրեց, նա շեշտեց, որ թէ հոգևորական և թէ աշխարհական զարգացած հայը բարոյական ինքնազիտակցութիւն ունի և կամք ժողովուրդի վերքերը բուժելու համար՝ ունի հոգևական և բարոյական կարողութիւն. ինչ որ նրան պակասում է, այդ ձևանարկութեան ազատութիւնն է:

Իւր ճանապարհորդական տպագրութեան փայլուն ապացոյց ներկայացրեց, որ շատ ունկընդիրներ, մանաւանդ տիկիներ, սարսափման նշաններ էին տալիս և դէպի իրենց դաշնակցները՝ վայրենի, գազան, բարբարոս—մակդիրները ուղղուած: Ի վերջոյ Յարգելի ատենախօսը շեշտեց, որ հայերի որբերին կրթելով, այրիներին պատսպարելով՝ իրենց նպատակը պիտի լինի զուտ մարդասիրական, այսինքն՝ ոչ թէ աշխատել նոցա մայրենի եկեղեցու գրկից խլել, այլ Փրկչական խրատին հետեւելով՝ սովորեցնել կշտացնել, ծառայներին ջուր տալ, մերկերին հագցնել, այրիներին ապաստանարան տալ, որպէս զի իրենց քրիստոնէական պարտքը կատարած լինին դէպի իրենց կրօնակից եղբայրները և հովանաւորած լինին մի ճշմարիտ քաղաքակրթ, ինքնուրոյն, կենսունակ ժողովուրդի:

Վերջին խնդրի, այսինքն գերմանական օդնութեան կարօտ հայերին բողոքականութիւն ընդունել տալու մասին խօսեցին նաև Դր. Լիպսիուս, աւագերէց Վետլեր և մի քանի այլ ճառախօսներ: Դր. Լիպսիուսը յայտնելով որ այդ սկզբունքը երկու տարի առաջ ինքն է հրապարակ հանել և պատրաստ է միշտ պաշտպանելու՝ աւելացրեց նոյնպէս, որ իրենք ներկայումս 4 որբանոց ունին՝ որոնց մէջ մօտ 600 որբեր են խնամում: Այդ որբերը պէտք է իրենց մայրենի եկեղեցու աւանդութիւններով մեծանան և իրենց մայրենի լեզուն սովորեն, եկեղեցի պիտի տարուին, պիտի հաղորդուին և չնայած Սրբազան, ասաց նա պաշտպանելով Բորբախի տեսութիւնը, արևելքում երբ մի մարդ իւր եկեղեցին թողնում է, նա կորած է համարում նաև իւր ազգութիւնը՝ ուրեմն հայերի նկատմամբ կրկնապատիկ վտանգաւոր է մայրենի եկեղեցուց խլուելը, նախ՝ որ եղած երկպառակութիւնը դրանով աւելի մեծ ծաւալ է ստանում և երկրորդ՝ որ իրենց ազգութիւնը են բաժանում: Այդ պատճառով և, աւելացրեց մեծահոգի ճառախօսը՝ ես դէմ եմ բոլոր մարդոսական ձգտումներին, և մեր ամբողջ քարոզութիւնը միայն աւետարանի աստուածային անեղծ բարոյականութիւնը տարածելու մէջ պիտի լինի, որպէս զի՝ քրիստոսի անգաստանում հայ եկեղեցու փունջը իւր սեպհական գոյնով և հոտով աւելի մաքուր և աւելի հրապուրիչ ներկայանայ, և ոչ թէ այլ եկեղեցիների միօրինակութեան մէջ կորչի:

Նոյն միտքը հաստատեցին նաև յաջորդ ճառախօսները, և մօտ ժամը 11 1/2-ին փակուեց նիստը, վերին աստիճանի գոհ տպագրութեան տակ թողնելով ներկայ եղող հասարակութեան:

Թ.

* Ուղեւորական, Դիտարեֆերում, Խոյնալ և Ուրմիում:

Մամուլի մէջ ևս շարունակ գրուում են Գերմանական ազգի դէպի հայ կարօտեալ ժողովուրդը բռնած զիջքը պարզարանող յօդուածներ: Եկեղեցական ամենակարեւոր թերթերից մէկը հարց էր ստացել Ելզաթից, թէ ինչու նա իւր կարծիքը չէ յայտնում այս խնդրի մասին: Մեր կայրուհին թեւանցուի Բոսփորի ափին Մարդասպանի հետ, նորա այցելութիւնը հարեմում ցուեցրեց մեր՝ աւետարանական Ելզաթիների սիրտը, ասում են նորա. իսկ թերթը աշխատում է Գերմ. կայսեր քաղաքականութիւնը պաշտպանել, առարկելով որ Տաճկաստանում ընդհ. քրիստոնեաների կոտորած չէ կղել, այլ հայերի. իսկ այդ ներքին դուրձ է, որ ինչքան և չար ու արեւնախանձ լինէր, օտարը նորա մէջ խառնուելու իրաւունք չունի. և կայսրը բարեկամութիւն ցոյց տալով տաճիկներին, նոցա հպատակ քրիստոնեաներին աւելի է օգնած լինում՝ քան բազմաթիւ նոցա դէմ:—Առհասարակ բոլոր արեւելքի քրիստոնեաների նկատմամբ շատ տաքերութեամբ են կայսեր պաշտօնական ուղեկիցները և կողմնակի դիտողները կարծիքները: Մինչ տաճիկները տաճիկներին են ջատագովում, նոցա զանազան դեղեցիկ յատկութիւններ վերագրում՝ ահա ինչպէս է դատում օրինակ վերջիններեցի մէկը. «Ամէն աեղ արեւելքում ես այն արաւորութիւնն ստացայ, որ քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնը, այլ և մեղնից ամենահեռու եկեղ. համայնքի պատկանողները՝ ընդհանրապէս առած բարձր են մահմեդականից: Իսլամը անխուսափելի մահուան է դատապարտւած: Նորա բոլորովին դուրի լինելը որ և է փրկագործական գաղափարից, իւր ճակատադրական աեհութիւնից անհրաժեշտաբար հեռեող անհամբերատարութիւնը, որը նկատմամբ կռակածել պէտք չէ՝ բարձր դատակարգի անձնաւորութեանց հանդիսաւոր և արժանաւայել բռնուածքը աեհնելով, բաղմանութեան [մեղկացուցիչ ազդեցութիւնը] որ մի աեհակ երկրաւոր դրախտ է նորա համար և դորա հետ կապուած ոտոր գիւրքը կնոջ, որ մինչև անգամ հոգուց զուրկ է համարուում—դարձնում են նորան իսկական քաղաքակրթական կեանքի համար անմատչելի և անպէտք: Ընդհակառակն արեւելքի քրիստոնեայ ժողովուրդները, նոյն իսկ եթէ նոցա քրիստոնէութիւնն ըստ երեւութին մի մեռեալ ձեւականութիւն է միայն և զանազան վատ յատկութիւններ նոցա բնաւորութեան ուղ և ծուծն են մտել՝ այնուամենայնիւ ընդունակ են կենդանի քրիստոնէութիւն և իսկական քաղաքակրթական կեանք զարգացնելու: Նորա այնուամենայնիւ հաղորդակից են փրկագործութեան, նպատակներ ունին, միակնութիւնից դուրս ամուսնութիւն չեն ձանաչում և կինը նոցա մօտ հաւատար է մարդուն»:

— Ու շաղրութեան արժանի է նաև Münchener Alegeime Zeitung նշանաւոր թերթի № 42 յաւելուածի մէջ յառաջ բերուած մի կաթոլիկ քահանայի նամակը, որ Մալթիոյ առաջնայեղ վարիչն է: Նա դրում է անցեալ թ. ի հոկտ. 8-ին իւր մեծաւորին, թէ Գերմ. դեսպանատան պաշտպանութեան ներքոյ այդ քաղաքում բացուած որբանոցը սկսել է իրեն դրաւել հայ որբերին որոնք առաջ կաթոլիկաց դպրոցներ էին յաճախում: Նամակ դրոյց դուրս պատճառը համարում է այն, որ բողոքականներն ամենայն մեծահագուսթեմք և աչքի ընկնող գոհարութիւններով օգնել են հայերին կարելի միջոցին, որով և նոցա վստահութիւնն են ձեռք բերել: Նա երկիւղ է յայտնում՝ մի դուցէ աշխարհով միւսնայն ժամանակ Գերմ. կառավարութեան ազդեցութիւնը դուրսայ և Ֆրանսիականը ընկնի:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

ԿՐԹՈՒԱԾ՝ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԸ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՐԻՅԸ:

Միջնակարգ դպրոցի կրթութիւն ունեցող մեր նրկոտասարդ գիւղական քահանաներից մէկը՝ արծազանգ տալով մեր հրաւերին, ուղարկել է եւ խոստանում է ուղարկել մեզ աղնաբկներ «Ժողովրդեան մէջ ինչ ինչ սովորութիւնների եւ գեղձմանների վերաբերմամբ»:

Իւր առաջին աղնաբկներով նա շօշափում է կրկին այն հին ցաւը, թէ մեր քահանաներն ըստ մեծի մասին անհամապատասխան են իրենց կոչման, եւ այդպիսի ազգաների քաղմանաւորն պատճառ համարում է գլխաւորապէս ընտրողների խաւար հայեացքը. «Այդպիսի մարդիկ սիրում են որ քահանան ստոր լինի իրենցից, որ կարողանան նորա գլխին պոպոք ջարդել սիրում են այնպիսի քահանայի, որը իրենց կեղծաւորաբար շողորթութում է»: Թէ որչափ ուղիղ է այս կարծիքը՝ մենք չէինք կամենայ ընտրատել, կնկատենք միայն, որ յիշաւ մեր ժողովուրդը, եւ ո՛չ միայն ազգաւ, այլ եւ

ամէնից կրթութեամբ ու բարձր դասակարգը սովորել է հոգեւորականների վերայ իրեն իւր ծառաների վերայ նայել: Եւ մեծամեծ պահանջներ անելով նոցանից՝ քանի գնում աւելի ու աւելի մեծ արհամարհանք է ցոյց տալիս նոցա: որ ամենեւին քաջալերիչ լինել չի կարող այդ պահանջներին բուսականութիւն տուող մարդիկ ասպարէզ հրաւիրելու գործին: Այս մասին մենք ուրիշ անգամ եւս խօսել ենք. կարելոր ենք համարում այս անգամ առանձնապէս ուշադրութեան առնել մեր թղթակցի առաջարկած դարմանը: Նա ասում է: Թէ ժողովուրդը «մեծ նշանակութիւն է տալիս արտաքին փայլերին», ոգեւորութեամբ է պատմում այն հին քահանաների մասին, որոնք այդպիսի փայլեր ունեցել են եւ պատիւ վայելել հոգեւոր բարձր իշխանութեան առաջ. ուստի առաջարկում է նոյնպիսի փայլերով «բարձրացնել ուսումնական քահանայի նշանակութիւնը»: «Լինքքան ոգում է ուսումնական լինի քահանան, քարոզէ՝ այդպիսի քահանայի նշանակութիւնը չի բարձրանում մեր ժողովրդի մէջ: Նա ուզում է որ հոգեւոր իշխանութիւնը ինքը այդպիսի քահանայի նշանակութիւնը բարձրացնէ, հետաքրքրուի նրանով»:

Բոլորովին սխալ չէ հարկաւ այս պատճառարանութիւնը. ինչ խօսք, որ հոգեւոր իշխանութիւնը մեծապէս նպաստել կարող է մեր քահանաների ընկած վարկը բարձրացնելու լուերին եւ ուսումնական երկին խրախուսելով: առաջ քաշելով պարզեւտրելով, եւ կարելոր պաշտօններ ու յանձնարարութիւններ տալով նոցա. ըսյց մի՞թէ արդէն տեղի չունի այդ ընդարձակ չափով. մի՞թէ, ինչ վերաբերում է յատկապէս պարզեւտրաշխութեան կամ փայլեր շնորհելուն՝ ամէն չափ ու սահմանից չի ելեր այն եւ յաճախ փոխանակ ստացողի պատիւը բարձրացնելու, ընդհակառակն նորա ծայրահեղ անարժանութեան պատճառաւ միայն ստացած պարգևի արժէքն է ձգում: Մենք գոնէ որչափ առիթ ենք ունեցել դիտելու խիստ շատ ենք տեսել մեր հոգեւորականութեան մէջ անարժաններ պարզեւտրութեամբ, ըսյց որ իսկապէս արժանաւորներ առանց պատճառի մի կողմ

ձգուած, հալածուած լինէին՝ այդպիսի դէպքեր մտաբերել զրեթէ չենք կարող: Պէտք է չմոռանալ, որ մեզանում առհասարակ ամէն դասակարգի, մանաւանդ թէ հասարակական ասպարէզներում ծառայող՝ մարդիկ չափազանց պահանջող են: Մենք յաճախ տեսել ենք, թէ ինչպէս Գերմանիայում կամ Փրանսիայում համալսարանական կրթութիւն ստացած երիտասարդներ ամենահամեստ ոռճկով (Փրանսիայում օր. 800-900 ֆր. կամ 300-350 ր.), հեռու յետ ընկած գիւղեր են գնում եւ այնտեղ էլ մնում ու ծերանում, առանց պարգևների ու բարձր պաշտօնների հետամուտ լինելու: Իսկ մեզանում ով մի որ եւ է դպրոցում եղել է՝ հանդէս է գալիս մեծ յաւակնութիւններով, իբրեւ ուսումնական մարդ, որին ամէնքը ճանաչել եւ պատիւ տալ պարտաւոր են, որին մի քանի ամիս չանցած գործակալ պէտք է նշանակեն, խաչ ու փիլոն տան, եւ վերջապէս գիւղից քաղաք փոխադրեն, որովհետեւ նա հանգամանքներից ստիպուած միայն գիւղում է ծեռնադրուել, ապա թէ ոչ քաղաքի արժանի է, գիւղական խաւար կեանքում ապրել չի կարող:

Մեր կարծիքով այսպիսի տրամադրութիւնից ու անտեղի պահանջներից են յառաջ գալիս մեծ մասամբ հոգեւոր իշխանութեան դէմ եղած տրտունջներն ու բողոքները, թէ նա ուսումնական երկին ասպարէզ չէ տալիս եւ հալածում է: Անկասկած քիչ չեն դէպքեր, երբ իշխանութիւնը գերադասում է անարժանին արժանաւորից. աշխարհի ըսն է այդ եւ որտեղ չի լինում. ըսյց ըստ մեծի մասին, կրկնում ենք, եթէ լաւ քննենք՝ կգտնենք, որ արժանաւոր համարուածը իրեն վայել դիրքի մէջ է՝ անարժանն է միայն անարժանաբար բարձր դիրքի հասել: Թիւրիմացութիւններ շատ են յառաջ գալիս նորանից, որ ամէն ուսումնական արժանաւոր է համարում, կամ ի նկատի չեն առնում նորա քնաւորութեան այնպիսի գծեր կամ նորան շրջապատող այնպիսի հանգամանքներ, որոնք եւ սովորաբար իսկական պատճառն են լինում նորա յառաջ չգնալուն, եւ ոչ իշխանութեան աշտուութիւնը: Լաւ քահանաներ մենք ի հարկ է շատ քիչ ունինք,

քայց իրարանշիր կենտրոնում կարելի է գտնել մի կամ մի քանի այնպիսիներին, որոնք հազար եւ մի չար ու քարի են տեսել, աշխարհը փորձել, շատ մարդոց ծամայ են դրել, եւ իրենց բնական խելքով կամ ծարպիկութեամբ անուն եւ դիրք ծեռք քերել։ Բնականաբար երբ այդպիսիների հետ դէմ առ դէմ է գալիս մի նորեկուկ ուսուցիչական քահանայ եւ պահանջում է, որ նախապատուութիւնն իրեն տան, որովհետեւ մի քանի գիրք տւելի է կարդացել՝ կյուսախարոյի ու դրժգոհ կմայ։ Ժեր ու փորձառու քահանան կարող է ազէտ լինել եւ քարոյական պակասութիւններ ունենալ, քայց նա իւր մարդը ծանաչում է եւ գիտէ ում հետ ինչպէս պէտք է վարուել։ Սխալ է կարծել, թէ նա միայն ստորութիւններով ու շողորորութեամբ է համոյանում. կամ երիտասարդ ուսումնական քահանան սիրելի չէ ժողովուրդին, որովհետեւ ազնի է եւ անընդունակ ազնեցիկ անձանց առջեւ գլուխ խոնարհեցնելու։ Դժբաղդաբար յաճախ տեսնում ենք, որ նորա երկուսն էլ քարոյականութեան նոյն աստիճանի վերայ են եւ երիտասարդը շատ չէր տատանուի զանազան միջոցներ գործ դնելու, որպէս զի համոյանայ, քայց շնորհ չունի. իւր անորոշ, անգոյն ուսման հետ նա բերում է մեծ անճշտագատանութիւն, թեթեւամտութիւն, կոպիտ վարուեցողութիւն, արհամարհանք դէպի ազէտ գիւղացին, որոնցից ծերունին ազատ է, եւ նորա բնական խելքը, առողջ դատողութիւնը, փորձառութիւնը, իւր ծխականների քոլոր կարիքներին տեղեակ լինելը եւ կարեկցելու ընդունակութիւնը տւելի կարելոր եւ գնահատելի բաներ են, քան դատարկ ուսումը։

Եւ մի՞թէ յիշաւի դատարկ չի լինում սովորաբար այդ ուսումը եւ քոլորովին անհամապատասխան քահանայական կրօման պահանջներին։ Երբ միջնակարգ կամ ստորին կարգի դպրոցից ելած մի երիտասարդ, թէկուզ մի համալսարանական քահանայ է լինում, առանց ծանօթ լինելու եկեղեցական կարգերին, առանց եկեղեցում երգել կարողանալու, առանց տարրական հստակացողութիւն ունենալու քրիստոնէական կրօնի հիմունքների

մասին, առանց աւետարան անգամ կարդացած լինելու, եւ որ ամէնից ցաւալին է, առանց իւր կրօման սրբութիւնը ծանաչելու ու նորա առաջնորդող զաղարկարներին հաւատալու՝ դժուար է ըմբռնել, թէ նա ինչու իրելու ուսումնական տւելի արժանաւոր պէտք է համարուի քան ազէտը, քանի որ սա քոլոր յիշեալ գործերի մէջ նորանից տւելի հմտութիւն ունի եւ անհամեմատ պակաս յաւակնութիւն։ Չգիտենք կայ արդեօք աշխարհիս վերայ մի ուրիշ տեղ, ուր նոյնպէս հետեւողներ գտնէր մեզանում, դժբաղդաբար օր աւուր ամող եւ տարածուող այն ծայրայեղ մոլորութիւնը, թէ հոգեւորական կարելի է լինել հոգեւորականութիւնը հնացած եւ անպէտքացած քան համարելով, ուրիշ լուսամիտների հետ մէկտեղ ծաղրելով նորան վերաբերեալ պարտականութիւնները եւ պահանջելով, որ ժողովուրդը յարգէ իրեն այնուամենայնիւ իրելու լուսամիտ հոգեւորականի։ Մենք չենք կարծում, թէ նոյն իսկ լուսամիտների մէջ այսպիսի հոգեւորականին ճշմարիտ համակրողներ գտնուին. նորա գուցէ զանազան տեսակէտներով կշոյն իրենց այդպիսի հակառական դիրքի մէջ դնողի յիմարութիւնը, քայց երբէք նորա ծուխը չեն կազմի եւ չեն ցանկանայ այնպիսի հովիւ ունենալ, որ ինքն սկզբունքով հակառակ է իւր կրօման։ Ասել ենք եւ երեւի շատ անգամ դեռ առիթ կունենանք կրկնելու, որ զորքանք է հոգեւորական ասպարէզի կարեւորութիւնը կողմնակի հիմունքներով արդարացնել կամենալ. կամ պէտք է համաձայնել այն գիտնական հրապարակախօսների հետ, որոնք անըացատրելի եռանդ են ցոյց տալիս մանաւանդ վերջին ժամանակներս՝ ողորդելով մամուլը ամենախոր խնդիրների մասին տուած ամենատափակ դատողութիւններով, եւ կատարեալ համարձակութեամբ՝ կրօն, քրիստոնէութիւն, եկեղեցի, հոգեւորականութիւն փոսած ու իրենց նշանակութիւնը կորցրած քաներ հրատարակելով. պէտք է համաձայնել, թէ այդ հրապարակախօսները, որոնք վերամիարձ ունով քննադատում են եկեղեցւոյ ամբողջ անցեալը, առանց մի քանի եկեղեցական հայրերի գոնէ անունները գիտենալու, եւ օր. նոր պաշտոնական հեթանոս

փիլիսոփայ Պրոտինին նկեղեցոյ հայերից տարրերն է կարողանալու՝ երևելի գիտնականներն են նոցա գրած իւրաքանչիւր տողը զուտ ճշմարտութիւն — եւ կամ՝ ընդունել ընդ միշտ՝ որ աւետարանը հասկացող՝ նորա ճշմարտութիւններին հաւատացող եւ իւր կոչման վերաբերեալ բոլոր պարտականութիւնները կատարելու պատրաստ անձը միայն կարող է հոգեւորական լինել։ Միջին ծանապարհ չկայ։ — Թո՛ղ համոզուած լինին մեր երկատասարդ ուսումնական քահանաները, որ ուսման եւ պարգեւների փայլը նոցա ոչինչ չի օգնի եթէ պակասում է իսկական հոգեւորականին փայլը առարկնութեան փայլը եւ հմտութիւնը, որ ջերմ հաւատով եւ լուրջ աշխատութեամբ է ձեռք բերուում՝ ու Գիրքը՝ իւր կոչման վերաբերեալ պարտականութիւնները եւ իւր հօտի պետքերը քննարկելու ուսումնասիրելով։

ՀԱՐԵՒԱՆՅԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Պարեւոր ենք համարում «Նոր-Պար» ի խմբագրութեան հրատարակել նախ քան տպագրութեան յանձնելը փոքր ինչ աւելի ուշադրութեամբ քննելու իրեն ուղարկուած թղթակցութիւններն արժանաւորաւորութիւնը, երբ խօսքն այնպիսի հաստատութեան մասին է, որպիսին է Մայր Աթոռ Ճեմարանը, թէ որչափ բարեխիղճ անձն է նորա «Մարտի» հեղձ անուան ներքոյ թաղնուող թղթակիցը՝ այդ ստուգելու համար բաւական է յիշել, որ նա չի խցածհարուում Գեղամանկայում 5 1/2 տարի փիլիսոփայութիւն եւ աստուածաբանութիւն ուսած եւ Բոննի համալսարանում աստուածաբանութեան կանդիդատի քննութիւն տուած մի երկտասարդի համար ասել, թէ «չգիտէ», որ լեւան քաջողը ու Գրքի թէ ուրիշ գրքերի մէջն է, սաղմոսներին Մովսիսի է համարում»։ Պ. Ա. Տէր Գառնարեան ճեմարան է հրատարակել միմիայն մատենադարանապետի պաշտօնով՝ տպագրային թղթներով որոշել, թէ ուրիշ ինչ գործեր կ'արարանայ նա կատարել։ Ամէն րաբի խիղճ ականաակո կ'իկացէ, որ նա ամենայն բարեխիղճութեամբ կատարում է իւր պաշտօնը եւ արդէն իսկ շատ ցոյցիցի կ'երկով կարգի քննած մատենադարանի գրեանց նոր ցուցակագրութիւնը վերջացնելուց յետոյ՝ անում է այն, ինչ որ կանէր ու-

րիշ որ եւ է մատենադարանապետ։ «Ընդհանուր խօսակցութեան առարկայ ու Եղմածնում» նա երբէք չի եղել։ խօսակցութեան առարկայ դարձնել նորան եւ «անարդարութիւն եւ անբարեկրօնութիւն» կամ «տգեղ երեւոյթ» համարել ճեմարանի վարչութեան վարմունքը, որ մի համալսարանաւոր երկտասարդի (շատ լաւ տեղեակ թէ «ո՛վ է նախնադեանը՝ նաղարեանը, Բաֆֆին» եւ նոյնչափ ձեռնհաս աշակերտների ընթերցանութեան առաջնորդ հանդիսանալու, որչափ մի այլ օտար դպրոցներում ուսած համալսարանական) 400 ր. ռոճկով պաշտօնի է հրաւիրել — կարող է այնպիսի մէկը միայն, որ դժուարանում է ըմբռնել, կամ որի հաշուին չի դալիս, երբ մի համալսարանաւոր այդպիսի չնչին ռոճկով ծառայելու եւ ապա դիւզի գպրոցում ձրի դասեր տալու միամտութիւնն ունի։ — Ինչ վերաբերում է ճեմարանի «առանց պարասելու մ'նացած» դասերին՝ թող ո՛չ որ հոգ չանէ այդ մասին, կրօնի մի քանի դասեր մի երկու շաբաթ (որի վերայ եթէ տեւայնենք արձակուրդի երկու շաբաթը եւ կրկնապատկենք՝ կլինի «երկու ամիս») պարապ մ'նացին միայն այն պատճառաւ, որ իմ անսկիւնկալ բացակայութիւնն արդէլք եղաւ վաղօրօք հոգալու նոցա համար, ծննդեան տօներեց յետոյ նոքա բաժանուեցան իմ եւ իմ ընկեր Պարեգին վարդապետի մէջ, եւ այլ եւս պարապ դաս չկար։ — Պարելի է վերջապէս, եւ որանց է ընդունուած մի գպրոցի ներքին կեանքին վերաբերեալ այնպիսի մանր խնդիրներ լրացրութեան նիւթ դարձնել։ — Ճեմարանը մի երկու տասնեակ հանդէսներ եւ դրական երեւոյթներ է ունենում տարուայ մէջ, որոնք մեծ մասամբ ընտանեկան բնաւորութիւն ունին եւ մարդ դարձանելու համար չեն, այլ միջոց տալու համար ամէն ընդունակութեան տէր եւ ամէն դասարանի աշակերտի հանդէս դալու՝ իւր գրաւոր եւ բանաւոր աշխատութիւններով, եւ վարժութիւն ձեռք բերելու։ Արդ, ո՛վ կարող է պահանջել, որ այդ գէպըում բոլոր ամբիոն բարձրացողները փայլուն ճառախօսներ լինին եւ, ըստ մեծի մասին ամէն տարի կրկնուող նիւթերով անխափ հետաքրքրութիւն պատճառեն թէ ցածր դասարանի 12 տարեկան աշակերտին եւ թէ 22 տարեկան ուսանողին. ո՛ր ականատեսը չգիտէ, թէ ճեմարանի արդի վարչութիւնը շատ քանքեր է գործ դրել այդ հանդէսներն ըստ կարելւոյն արդիւնաւէտ կացութեանը, թէ ճեմարանի պ. Տեառնը այն ժամանակ միայն բացակայել է, երբ հիւանդ փախուած է եղել տանը, եւ ուսուցիչները, պարտադիր չլինելով ներկայ գանուելու, այլ հրաւիրուելով՝ ներկայ են եղել մեծ մասամբ, երբ մի յարգելի պատճառ չի արդեւել։

«Մշակ» 27-րդ հ. ում Արժ. Մեսրոպ վարդապետը յառաջ է բերել մի շարք հիմունքներ, ցոյց տալու համար «Արարատ» մէջ լոյս տեսած Սոփրաքի քննադատութեան թերութիւնները և իւր աշխատութեան ըստ արժանւոյն դնահատուած չլինելը Իզմիլեան կտակի դործադիր յանձնաժողովի կողմէն: Պարտք ենք համարում նկատել, որ յիշեալ քննադատութիւնը մեզ ուղարկել էր ոչ թէ լնքը Հ. Ադան Արժ. Մեսրոպին, այլ ուրիշ հեղինակաւոր անձ՝ իրաւունք տալով մեզ դործադրել ըստ մեր բարեհայեցողութեան: մենք, մի քանի ամիս մեր մօտ պահելուց յետոյ՝* տպագրութեան յանձնեցինք Հ. Մեսրոպի յատուկ խնդրանաց միայն ղեջանելով, որի ցանկութիւնն էր ամբողջովին և անվիւրիւս տպագրուած տեսնել այն, որպէս զի միջոց ունենայ իւր իրաւունքը պաշտպանելու, և մենք արդարացի էինք դանում այդ ցանկութիւնը: Պէտք է նկատել նաև, որ Հ. Մեսրոպի աշխատութիւնը «10 էջերով» թուելը յիշուի տպագրական սխալ է լսի. թէպէտ համաձայն ենք նորա հետ, որ նորա աշխատութիւնը միայն յառաջաբանով դնահատել անարդար էր յիշուի և անտեղութիւն էր ստել, թէ Սոփրաքի եկեղ. պատմութեան արժէքը միայն մեր ողբ: մատենագրութեան լնք ինչ յիշատակարանները հետ առնելու թիւն ունենալու մէջն է:

Կ. Վ.

ՏԱԺԿԱՀԱՅՔ.

Արարիկի և Ակնայ առաջն. տեղապահ Տ. Մուշեղ վարդապետ գեղ. 4-ի ուրբաթ օրը Ակն հասեր է, թեմական գործերու կարգադրութեան համար, որմէ ետքը Ապուլիսի գացիր է ժողովուրդին հրաւիրանքով. Այս այցելութիւնը ուրախագիթ կարգադրութիւններու պատճառ եղեր է: Ապուլիսի մէջ 6—7 տարիներէ ի վեր կրօնական հերձուած մը կար՝ «Տէր Վահանեան» անունով, որուն հետեւողները եկեղեցիէն պաղտօ, գերեզմանատան մատարան մէջ ինքնաձեռն կը քահանայագործէին, եկեղեցական արարողութիւնները կատարելով: Այս հերձուածին ծագման ատեն, բողոքական պատուելիներ և կաթողիկ վարդապետներ անմիջապէս վաղած եկած էին Ապուլիս՝ օգտուելու տրամադրութեամբ, բայց չէին յաջողած ընաւ. Իրենց խումբին առաջնորդին Վոլոս էֆ. Պոստանձեանի հաս-

տատմամբ թիւնը կրցած էր «Տէր Վահանեանեան» ներք պահպանել կրօնապիտութենէ. Այս անգամ Մուշեղ վարդապետ խաղաղասիրական ոգիով ձեռնարկեց կրօնական այս բաժանումը վերցնել մէջտեղէն, ու այս ձեռնարկին յաջողութեանը համար առաջն. տեղապահին օժանդակեցին Վոլոս էֆ. և ուրիշներ. Ապուլիսի Տ. Յովհաննէս քահանային կողմէ եղած զիջողութիւնը և Տէր Վահանեաններու կողմէ խոստմնագրերը ստորագրելով, Ս. Բակրայ շարաթ երեկոյին Տէր Վահանեանները հաւաքուեցան եկեղեցւոյ սենեակը, ուր առաջն. տեղապահ Մուշեղ վարդապետ «պահպանիչ» ըսելով անոնց վրայ, զանոնք առաջնորդեց դէպի եկեղեցի, և այս ուրախութեան ու եղբայրութեան գործը գրուատեց մասնաւոր քարոզով մը: Տէր Վահանեաններէ շատեր խոստովանելով հաղորդուեցան միւս օր, երբ վարդապետը կը պատարագէր: Այս հաշտութեան գործը ամենուն սիրտերը հրճուեցով լեցուց Ապուլիսի մէջ, ու դեկտ. 12-ի շարաթը յիշատակելի օր մը եղաւ նոյն գիւղի ժողովրդին համար:

— Խարբերդէն և Տիարբեքիէն Պատրիարքարան հասած գրութիւններ այդ տեղերու ժողովուրդին ծայրայեղ կարօտութիւնը յայտնած ըլլալով, Ս. Պատրիարք Հայրը թագրիրով մը կայս. կառավարութեան ղեկավարութիւնը խնդրեց անոնց անմիջական օգնութիւն հասցնելու համար:

— Խորին ցաւով կը ծանուցուի Նէնի-Գարուի Աւագերէց Տ. Խաչատուր Ա. քահանային մահը: Ծերունազարդ քահանայ, որ ժամանակէ մը հետեւ անկողնի կը ծառայէր, հոգին աւանդեց յունուար 19 առաւօտ:

Պարզ, բարեկրօն ու մարդասէր երէցի տիպարն էր հանգուցեալը, որ, առանց ազմուկի, հարուստներուն կը դիմէր՝ աղքատներուն օգնելու, չքաւոր աղքիկներուն, օժիտ պատրաստելու, հրկիզեալ ընտանիքներու բնակարան մը ծարելու համար և այլն: Բայց իր կեանքին ամէնէն աւելի յիշատակելի անձնութեան գործն է՝ քսան տարի շարունակ Աղդ. Հիւանդանոցին հացաղին հայթայթելու համար կատարած հանդանակութիւնը, որ ամէն անգամ 5-6000 զրուշի կը հասնէր: Այս արդիւնքն ձեռք բերելու համար, ժողովրդական ամէն դասերուն կը դիմէր, թողէ թող, տունէ տուն, խանութ խանութ պտտելով, Բարեյիշատակ աւագերէցը օրհնութիւններ միայն կը թողու իր ետին:

Տ. Խաչատուր քահանայն անգամ էր կրօնական ժողովին և խղճամիտ կերպով վարած էր նաև զանազան յանձնաժողովներու անդամակցութիւնը, ամէն անգամ որ Պատրիարքարանի կողմէ կառուարկուէին իրեն:

Բարեյիշատակ Տ. Խաչատուր Ա. քահանայի օծումը և յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ 21 յունուար Նէնի-Գարուի Ս. Առաքելոց

* Թող ոչադրոսեան առեկ այս հանգումները Բիւրակ շարաքերը:

եկեղեցիին մէջ, ի ներկայութեան լարձրաստիճան հոգևորականաց և ժողովրդեան ստուար բազմութեան: Ս. Պատրիարք Հայրը ինք անձամբ նախագահեց արարողութեան և խօսեցաւ դամբանականը: Ն. Սրբազնութեան վերջին մէկ կարգադրութեանը համաձայն, հոգեհանգստեան Պատարագը մատուց Բերայի քարոզիչ Տ. Հմայեակ եպիսկոպոս Դիմաքսեան, որ հանգուցելոյն աշակերտած և անոր բարիքները վայելած ըլլալով, փափագ յայտնած էր պատարագելու: Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Յովհաննէսեան կատարեց օծման արարողութիւնը:

Յուդարկաւորներու բազմութեան նեղ կուգար Եէնի Գարուի եկեղեցին, որուն պարտէզն ու մինչև դուրսի դուռը լեցուած էր երկսեռ ժողովուրդ:

Ս. Պատրիարք Հայրը պերճախօս քարոզով մը՝ որուն բնարանն էր «Զգոյշ լինի շնորհացն որ տուան քիզ ի ձեռնադրութենէ երիցութեան», գծեց քահանայական կոչման պարտականութիւնները և խօսքը մասնաւորելով հանգուցելոյն քառսուն տարուան քահանայադործութեան վրայ, եզրակացուց թէ Տ. Խաչատուր հայրը կատարելապէս արժանի գտնուած է իւր կոչման, իրրեւ տիպար քահանայ մը:

Ն. Ամենապատուութիւն ազգու շեշտերով ի վեր հանեց բարեկրօն ու առաքինի հանգուցելոյն օրինակելի կեանքը, աղքատութիւնը, և մաղթեց որ բոլոր եկեղեցականները անաղարտ պահեն, անոր պէս, ձեռնադրութեամբ իրենց տրուած հոգևոր շնորհը, ինչ որ ընդհանուր կերպով չի տեսնուիր:

— Իզմիրի գաւառական ժողով վերջապէս ընտրեց Տ. Մեկքիսեդէկ արքեպիսկոպոս Մուրադեանցը առաջնորդ վիճախին, Իզմիրի հայ ժողովըրդեան ստուար մեծամասնութիւնը իրենց նախկին առաջնորդ Սրբազանը վերստին այդ պաշտօնին գլուխը անցած տեսնելու փափագ յայտնած էին հանրադիրներով, և գաւառական ժողովն ալ նոյն համակրանքը կը տածէր:

Կիմանանք թէ Ն. Սրբազնութիւնը տրամադիր է ընդունելու Իզմիրի գաւառական ժողովին և ժողովրդին հրաւերը՝ վերստանանելու համար այդ կարևոր վիճակին հոգևոր հովուութիւնը:

— 22 Յունուար Խառն ժողովը գումարեցաւ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր և առեւտապետութեամբ Եուսուֆեան Տիրգրան էֆ. ի և զբաղեցաւ հետեւեալ խնդիրներով.

Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնն և Գարագէօղեան ժառանգորդաց կնիք Գրիգոր էֆ. Գարակէօղեան ներկայացան Խառն ժողովին, և բարեօրէնտակ Տիրգրան էֆ. ի կտակի խնդրոյն կարգադրութեան համար արդէն ընդունուած յայտագրին համաձայն տեղի ունեցան վերջնական գործողութիւնք և լրացաւ խնդիրը, Հետեւաբար, ըստ նոյն յայտագրի, պիտի ձեռնարկուի Որբանոցին կառուցման և կալուածոց գնման գործողութեանց, որք

տեղի պիտի ունենան յատուկ յանձնաժողովոյ մը միջոցացաւ և աւարտին մինչև մէկ տարի, Այս յանձնաժողովին կանգամակցի նաև Գրիգոր էֆ. Գարակէօղեան:

Ժողովը Վանէն և ուրիշ վիճակներէ եկած դրերէ իմանալով որ սովի վիճակ մը երևան ելած և ժողովուրդը ծայրայեղ կարօտութեան ենթարկուած է, որոշեց Կայս. Առաքարութեան ներկայացնել իրաց վիճակն և դարման խնդրել:

Ժողովն ուշադրութեան առնելով մասնաւորապէս Վանայ ազգային գործոց վիճակն և ժողովրդեան հոգևոր պէտքերն, Ասլանեան Տ. Ներսէս եպիսկոպոսն առաջն. տեղապահ կարգեց Վանայ վիճակին, և որոշեց թաղրիր գրել Բ. Դրան. Կայս. հրովարտակ մը շնորհելու համար:

— Ս. Պատրիարքը պաշտօնագրով մը Տ. Ներսէս եպիսկոպոս Ասլանեանին հաղորդած ըլլալով՝ Խառն ժողովի որոշմամբ Վանայ առաջնորդական տեղապահ կարգուած ըլլալը, Ն. Գերապատուութիւնը իր գրաւոր պատասխանին մէջ կարգ մը առաջարկութիւններ ըրած է այդ հովուական պաշտօնը ընդունել կարենալու համար: Ասլանեան Սըրբազան կըսէ թէ իւր առաջարկութիւնները պէտք է ընդունուին և միանգամայն կարելի եղած զիւրութիւնները ընծայուին իրեն՝ ուրկէ միայն կախում պիտի ունենայ իր պաշտօնին երթալը:

Միւս կողմէ, կըսենք թէ Ս. Պատրիարք Հայրը մտադիր է իւր անձնական քարտուղար Տ. Վահրիճ վարդապետը աշխարհականի մը ընկերակցութեամբ Վան շրջել, իբր պատուիրակ, մինչև որ Տ. Ներսէս եպիսկոպոսի մեկնումին համար հարկ եղած ձեւակերպութիւնները կատարուին:

— Ուշնիոյ ս. Աստուածածնայ վանուց մէջ դեկտ. 1-ին բացուեր է ազգային որբանոցը, տեղւոյն Խառն ժողովոյ ընտրութեամբ կազմուելով Հոգաբարձութիւնն, որու կնախագահէ Կարապետ եպիսկոպոս: Յիսուս տղաքներ հաւաքուելով պատըսպարուեր են որբանոցին մէջ, որք ուսում ընդունելու համար պիտի ուղարկուին տեղւոյն ազգային վարժարանը, Բայց այս թիւն հարիւրի բարցրացնելու պէտք կ'այայտուի, վասն զի շարունակ շրջականերէն տղաքներ կ'ներկայացուն և թախանձանքներ կ'ըլլան զանոնք ընդունելու: Իսկ Ամերիկացի Միսիօնար Մր. Մէքալմ կ'ընդգրկմանայ իր ձեռք գտնուած 30 հայ տղաքներն յանձնելու, զորս Տ. Կարապետ քահանայ կ'պահանջէ, այն պատճառաւ որ՝ ոչ միայն Պատ. միսիօնարը թոյլ չի տար հայ տղոց իրենց մայրենի Եկեղեցւոյ սկզբունքներն ուսանիլ, ոչ միայն կարգիլէ զանոնք Եկեղեցի երթալու, այլ և այնպիսի ոգի մը կ'ներշնչէ անոնց որ Հայ տղաք կ'երկնչին նոյն իսկ իրենց ազգակիցներուն հետ յարաբերութիւն ունենալու: Մր. Մէքալմ զիր մը ուղղելով նաև առ Տ. Կա-

րապետ քահանայ, այն պաղարիւն ողուով օրով սովոր են միտնոնարք Տէրօջը գործը յառաջ տանիլ, սակայն Հայոց մէջ միայն կ'ընդրէ հայ քահանայէն «աղօթել իրան յանձնուած գործն ի գլուխ հանելու համար»:

— Անէն եկած լուրերը դառն են, թէ ժողովրդեան կարօտութեան և թէ Դոմինիկեաններու շահատակութեանց վրայ, Բէր տը Քրանս, ասոնց գլխաւորը, կրօնական հրապարակ մը բացած է, և դաւանափոխութեան պայմանին ներքե հայ կարօտեւորց նպաստ կրաշխէ այն գրամներէ զորս կստանայ Եւրոպայէն: Բայց Բէր տը Քրանս որքան որ կրօնական, աշխարհական պաշտօն մ'ալ կ'զարէ և այն է Քրանսական հիւպատոսի տեղակալութիւնը: Խնդիր է թէ Քրանսայի ժողովուրդը կ'ներէ որ կարօտեւորց համար իր տուած գրամն այնպէս գործածուի, և Քրանսայի կառավարութիւնն իրօք կ'հանդուրժէ որ իր դրօշին ներքե Բէր տը Քրանս կրօնական հրապարակ մը հաստատէ:

— Երուսաղէմի մէջ 44 մղկիթ կայ և 70 եկեղեցի, այս եկեղեցիներուն 26-ը կ'պատկանին Օրթոդոքսներուն [Ռուսաց և Յունաց], 13-ը Լատինաց, 2-ը Յոյն կաթողիկոսաց, 1-ը Մարոնիներու և 1-ը Ասորի կաթողիկոսներու, ընդամենը 17 կաթողիկ եկեղեցիներ: Քրանսայի պաշտպանութեան տակ գտնուող հասարակութեանց համար, մինչդեռ օրթոդոքս եկեղեցիներու թիւը գրեթէ ասոր կրկնապատիկն է: Հոն ունին նաեւ Հայեր 6 եկեղեցի (Ս. Յակովբայ, ս. Յարութիւն, ս. Աստուածածին, ս. Փրկիչ, ս. Հրեշտակապետ և ս. Թորոս), Բողոքականներն՝ 14, Ապոլիք՝ 2, Հապէշք՝ 1 եկեղեցի, իսկ Հրէաներն ունին 3 մեծ և 100-ի չափ պզտիկ սինակոգաներ: — Երուսաղէմի բոլոր եկեղեցեաց զանգակներուն թիւն է 195, որոց 95-ը Օրթոդոքսներուն կ'պատկանին, 35-ը Բողոքականներուն, 22-ը Լատինաց, 11-ը Հայոց, 3-ը Յոյն կաթողիկոսներուն, 3-ը Մարոնիներուն, 2-ը Ապոլիկներուն, 2-ը Ասորիներուն և 2-ը Հապէշներուն: — Վան նաեւ 27 պարօցներ տղայոց և աղջկանց համար և 5 հիւանդանոց: — Ս. քաղաքին մէջ քաղաքական ներկայացուցիչներ (հիւպատոս) ունին Անգլիայ, Քրանս, Ռուսիա, Իտալիա, Գերմանիա, Աւստրիա, Միացեալ—Նահանգք, Սպանիա, Յունաստան և Պարսկաստան:

ԱՒՍՏՐԻՈՅ ՀԱՅ ԴԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.

(Շարունակութիւն) *

Սուլաւայի Հայոց չորրորդ եկեղեցին է ս. Օգոսէնտ վանքը. սորա մասին ևս կաւանդութի թէ 1606 թուականին շինած է, բայց

* Տե՛ս. «Արարատ» 1899 թ. համար Ա. եր. 12.

շէնքի և շրջապատի հնու թիւնները այդ եկեղեցւոյ շինութիւնը շատ աւելի հին ցոյց կուտան քան տեղին աւանդութիւնը: Այդ եկեղեցին ևս շինած է Ակօրչայ անուանով մի անձ, որի գերեզմանաքարը կը գտնուի տաճարի մէջտեղը և որ մեռած է ՌիլԱ. ին (այսինքն 1612 ին): Այս եկեղեցւոյն բակին մէջ կայ մի զանգակատուն, որ երեք յարկերի է և որի երկրորդ յարկին մէջ ևս կայ ս. Լուսաւորչի նուիրած մի խորան. նաեւ այս եկեղեցւոյ բակի արեւմտեան շրջապատային վրայ վանքի ձեւ ունեցող մի ուրիշ շինութիւն ևս կայ, որի երկրորդ յարկին մէջն ալ կաթողիկէի ձեւով մի հին խորան կայ, որ ս. Յակոբ կանուանուի տեղացւոյ կողմանէ: Այս եկեղեցւոյն մէջ ևս տարին երկու անգամ պարտաւորեալ ս. պատարագ կը մատուցուի՝ մին հոգեղալուստէն յետոյ Ա. Յարութեան կիւրակէին, երբ ամբողջ ժողովուրդը թափօրով կերթայ և ս. պատարագէն յետոյ ևս մատաղ կը լինի, և մի անգամ ալ դարնան սկզբնաւորութեան Յունաց ս. Դէորդին, այսինքն Խարէլէզլին օրը: Այս եկեղեցին քաղաքին 1/4 ժամ հեռու կը գտնուի: Թէ ս. Օգոսէնտ և թէ Հաճ-Պատար վանքերն հոգային ահադին կալուածներն ունին. ս. Օգոսէնտի կալուածները տարեկան 3950 Ֆլորին եկամուտ կը բերեն, իսկ ս. Հաճ-Պատարինը 2600 Ֆլորին:

Սուլաւայեց Հինգերորդ եկեղեցին կը գտնուի Կուրահօմօր անուանուած գիւղաքաղաքին մէջ, որ Սուլաւայէ 3 ժամ հեռու է: Այդ եկեղեցւոյն հիմը դրուած է 1861 թուականին, նախաձեռնութեամբ պ. Դէորդ Թապաքարի, որ եկեղեցւոյ շինութիւնը չաւարտած ի Տէր հանգած է և ժողովուրդը ընդհանուր հանդանակութեամբ շինութիւնը աւարտելով 1868 ին օծել տուած է: Այս եկեղեցւոյ մէջ, որ ս. Դէորդ կանուանուի, տարին հինգ անգամ պարտաւորեալ ս. պատարագ կը մատուցուի. Ա. ս. Աստուածածնոյ զիմացի կիւրակէին ի յիշատակ եկեղեցւոյ օծման տարեդարձի, երբ մատաղ ևս կը կարուի. Բ. ս. Ժննդեան, Գ. Զատիկի, Դ. Համբարձման և Ե. Աւետման տօներէն անմիջապէս յետոյ: Թէ և այս եկեղեցին շինուած ժամանակ այդ գիւղաքաղաքին մէջ 25-30 տունի չափ հարուստ

Հայեր կը զանուխն եղեր, այժմ հազիւ թէ 6-7 աղքատ ընտանիքներ կը զանուխն:

Այս ամեն եկեղեցիներու մէջ որ և իցէ եկեղեցական պաշտօնակատարութիւն տեղի ունեցած ժամանակ Սուչաւայի կեդրոն. ս. Խաչ եկեղեցւոյն մէջ ժամասացութիւն չլինէր, որովհետեւ Սուչաւայի միակ քահանան կը կատարէ այդ ամեն եկեղեցիներու ժամասացութիւնը: Քանի տարիներ առաջ Սուչաւայիք մշտական 2 քահանայ ունին եղեր. այժմ պակասը լրացնելու նպատակաւ իրենց միջէն տիրացու Կարապետ Կընայեանին ս. Էջմիածին զրկած են հարկ եղածները սովորելով քահանայ դասնալու համար:

Մի միայն Սուչաւայի մէջ կայ 72 տուն հայ, որոց ընդհանուր թիւն է երկու սեռէ մեծ և փոքր 206 հոգի. իսկ մնացեալ Պուքովինայի և Կալիցիոյ մասին մէջ 78 տուն, որոց ընդհանուր թիւն է երկու սեռէ մեծ և փոքր 224 հոգի. ուրեմն Սուչաւայի և Պուքովինայի հին զաղթականութիւնը կը բաղկանայ 180 ընտանիքէ, որոց ընդհանուր թիւն է 430 հոգի, այսինքն միջին հաշուով մէն մի ընտանիք նոյն իսկ 3 հոգիէն պակաս:

Յաւաքի է ասել թէ գէպ ի Աւստրիոյ սահմանը գաղթող 40000 ընտանիքների այդ չնչին մնացորդն ալ կարծես նախախնամութենէն զատապարտուած է մի քանի տարիներ յետոյ բոլորովին ոչնչանալու. որովհետեւ ինչքան ալ որ հին սերունդը մինչև ցարդ մայրենի լեզուն զէթ աղաւաղեալ վիճակի մէջ պահպանած է, բայց նոր սերունդը մեծաւ մասամբ մայրենի լեզուն անձանօթ է. մի քանի ընտանիքներէ զատ հայ գերդաստանների առանին լեզուն կամ գերմաներէն և կամ ռումաներէն է: Ասկից զատ 150 տունէն 70—ը կամ օտարների հետ ամուսնացած են և կամ անդաւակ այնպէս որ այդ տունների ներկայացուցիչների մահումը այդ տուններն ալ կը փակուին: Ուրեմն մօտաւորապէս 80 ընտանիք կը մնան, որոնք յոյս կուտան դեռ ևս մի առժամանակ հայութիւնը պահպանել: Դժբախտաբար այդ ընտանիքների մեծագոյն մասն ալ միմիայն աղջիկ զաւակներ ունին. և որովհետեւ իրենք Եւրոպական հայ գաղթականութիւն պարունակող ուրիշ երկիր-

ներէն մեծաւ մասամբ հեռու կը զանուխն, հետեաբար ստիպուած են իրենց աղջիկները օտարների հետ ամուսնացնել: Ահա այդ պատճառներով Պուքովինայի հայոց ներկայն աննախանձելի և ապագայն բոլորովին մթին է:

Պուքովինայի հայոց աղջային կրօնական գործերը կը հոգացուին երկու Աղբային մարմիններէ, որոց մին կը կոչուի Հոգաբարձութիւն և 7 հոգիէ կը բաղկանայ և որք կը վարեն ամբողջ Պուքովինայի և Կալիցիոյ հայոց աղբային—կրօնական ընթացիկ գործերը և կալուածներու մատակարարութիւնը. իսկ երկրորդ ժողովը կը կոչուի Վեճաժողով, որին բացի Հոգաբարձութեան 7 անդամներէ ուրիշ հինգ հոգի ևս կը մասնակցեն: Հոգաբարձութեան նախագահը կը նախագահէ նաև Վեճաժողովին: Հոգաբարձութիւնը կարեւոր խնդրոց լուծման համար ի նիստ կը հրաւիրէ Վեճաժողովը, որ տարեկան մի անգամ պարտաւորեալ նիստ ունի: Հոգաբարձութեան հաշիւները քննելով նոր պիւստիւն վաւերացնելու համար: Ունին մի կանոնադրութիւն, որ պետութեան կողմանէ վաւերացած է և որով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հարադասք իրաւունք ունին իրենց աղբային կրօնական գործերը ըստ կամս վարելու և կառավարութիւնը ոչ մի իրաւունք չունի իրենց գործերուն միջամտելու: Այդ պատճառով կը վախնան կանոնադրութիւնը փոփոխութեան ենթարկել, որպէս զի կառավարութենէն դժուարութեան չհանդիպեն:

Արդ՝ վերողրեալ հաշուով կը տեսնուի թէ Աւստրիոյ մէջ դանւող Հայաստ. Առաքել. եկեղեցւոյ հարադասների ընդհանուր թիւը հազիւ 525—530 կը լինի: Ագոնցմէ զատ Կալիցիայի և Պուքովինայի մէջ կան 4000 չափ հայ հոգով-մէագաւաններ, նաև Թրանսիլվանիոյ և Հունգարիոյ մէջ ալ մօտաւորապէս 10000 հայ հոգովմէագաւանների և եթէ 500 ի չափ ալ Աւստրիոյ այլ և այլ կողմերը ցրուած հայ

* Սուչաւայի հայոց աղբային և կրօնական առանձնական սովորութիւնների, իրենց վիճակագրութեան, կիս յիշատակարանների, իրենց բարքաւոր յատկ մի լակի հարիւր բաւերի հաւաքածոյն առած են, զորս մտադիր են մաս առ մաս հրատարակութեան տալ:

Հռովմէադաւաններ գտնուին՝ Աւստրիոյ Հայոց ընդհանուր թիւը կը լինի 15000, որոնցմէ մի- միայն մօտաւորապէս 500-ը Հայաստ. Առա- քել. եկեղեցւոյ հօտին կը պատկանին:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

ՉԱՆՉՐՈՒԹԻՒՆ

(Wilhelm Münch)

Եւ երբէք չեմ ձանձրանում: Զատ ան- գամ լսում ենք մեր ծանօթներից: Այս խօսքը անշուշտ գեղեցիկ ապացոյց է: Թէ նոցա ներքին կեանքը հարուստ և բեղմնաւոր է, նոցա հոգեկան աշխուժութիւնը անսպառ է: Թէ նոքա ստանում են և իրանց վերայ ազդում է տպաւորութիւնների առա- տութիւն: Թէ ընդունակ են նոյն իսկ ամենաչըն- չին և նուազագոյն դրդիչներից անգամ սնանուիլ և զգաստանալ: և Թէ առհասարակ օժտուած են ուրիշ շատ այսպիսի լաւ յատկութիւններով: Բայց այդ կարող է լինել նաև մի բոլորակաւ ինքնամոլորութիւն՝ փոքր ինչ սնափառութեամբ համիմուած: Վասն զի, եթէ և մարդ կարողանայ այնքան վարժ- ուիլ, որ ինքն իրանից ամենին չձանձրանայ, հապա որքան դժուար բան է, որ օտար մարդկանց կամ զրոյս իրերի պատճառով ծագած ձանձրու- թիւններից՝ զերծ և ապահով մնայ: Թող այդպի- սիներից մէկը անձրեային օրը երկու րոպէով ուշ հասնի երկաթուղու մի յետ ընկած կայարանը, և ապա մինչև հետեւեալ գնացքը՝ չորս ամբողջ ժամ այդպիսի անապատ, ամայի, նեղ սրահի մէջ բանտարկուած մնալու դատապարտութիւն անշուք դա- տարկ պատերին նայելով, առանց ընթերցանու- թեան, առանց խօսակցի, առանց ճաշարանի, ուր գէթ ծնօտները շարժեցնելով կարողանար ժամանակը յաղ- թել: Թող որ փոքր ինչ քաղաքակիրթ մարդը մի այսպիսի վիճակի մէջ ընկնի, և Թէպէտ ան- արգել միշտ ազատութիւն կունենայ աշխարհքի մեծամեծ իմաստութիւններ հնարելու իւր մտքի մէջ կամ մի երկար ոտանաւոր շարագրելու գլխի մէջ կամ դէժ կենաց բոլոր յիշատակները իւր առաջ կենդանացնելու կամ ապագայի ամենաընդարձակ ծը- րագիրներ թխելու, — սակայն նա չի կարողանայ ու- րանալ, որ բազմիցս անտանելի նեղութիւն, թոյն

և յուսահատութիւն, թափելով հանդերձ՝ այնուա- մենայնիւ ձանձրութիւն կրեց, որքան էլ ձանձրանա- լուցի բնէ ապահոված էր և այդ հրէշին տապալելու հնարներ ունէր: Մի խօսքով, եթէ ոչ մենք ինք- ներս և ոչ ուրիշները նեղը լծեն մեզ, շատ ան- գամ հանգամանքների որոգայթները այդչափ ծանր իշխանութիւն են ստանում մեր կեանքում: Եթէ անաչառութեամբ չորս բոլորը շրջահայենք և տես- նենք, թէ ձանձրութիւնը քանի դռներից աներևոյթ կերպով ներս է սողոսկում մեր կենաց մէջ և չփո- թութիւններ է ձգում, թէ քանի անգամ մենք ինքներս կամ ուրիշները և կամ ինքը կեանքը մեզ ձանձրութիւն են պատճառում, հապա կխոս- տովանենք, որ մենք ստեղծուել ենք, ասես թէ հէնց միայն բաւական չափով ձանձրանալու համար:

Ձանձրութիւնը արդէն մանկութիւնից ար- մատ է ձգում: Ծիծ ուտող երեխան իւր լացով յայտնում է ոչ միայն մարմնական ցաւ կամ քաղ- ցածութիւն կամ ուրիշ տհաճութիւն, այլ շատ վաղ հասկացնում է, թէ իւր դիրքի ու կեցուածքի առժամանակեայ փոփոխութեան է կարօտում: Թէ- պէտ «օրօրոցը իւր անհուն անսահման տիեզերքն է», բայց և այնպէս արդէն նա էլ սկսում է պահան- ջել, որ օդը փոխուի, նոր հանգամանքների մէջ դրուի, զոր օր, մօր կամ դայեկի ձեռքով խտուի: Մենք շատ անգամ գլուխներս կտրում ենք, թէ արդեօք ինչով դադարեցնենք երկու տարեկանի ճիւղը, բայց կասկած չկայ, որ շատ անգամ խեղճը ձանձրանում է: Նոյն իսկ աւելի հասակաւոր մա- նուկների ուրախ խաղերի մէջ՝ յանկարծ մտնում է չար դէմը, և խաղի համը կորչում է, որ մի նուագ առաջ այնպէս զուարթացնում էր ամէնին: Ապա քանի անգամ տարակուսուած է մնում նոյն իսկ խելացի մայրը, երբ որ կշտի սենեակից անօդակաճի ձայն է լսում. «Մայրիկ, հիմա ի՞նչ անեմ»:

Այնուհետև գալիս է դպրոցը, որ առժա- մանակ աշակերտի աշխոյժը պահում է նոր նոր տպաւորութիւններով: Բայց յետոյ, երբ որ ուսու- ցիչը կարծում է, որ իւր մատուցածը կենդանի հասց է և ոչ թէ քար, որ իւր ճաշակին և զգացման նայե- լով՝ աւանդած ուսումը միշտ հաճելի և ցանկալի կերպով փոփոխական է, և ուրեմն անշուշտ հետա- քրքրական, հասկանալի, արժանաւոր պիտի լինի — ահա այդ ուսումն իսկ աշակերտի քիմքին չի յարմա- րում. աշակերտը միայն բացառական դէպքերում և կողմնակի կերպով այդ բանը զրօսալի է գտնում, այն ևս առաւելապէս այն պարագայում, որով ուսումնա- րանը չի կամենայ պարծենալ, այսինքն երբ որ առիթ է ծագում ամէն կարգի տղայական շարու- թիւնների անելու և ընկերական քաջագործութիւն- ներով սիրանալու, իսկ մնացած դէպքերում նա աւելի հառաչում է, որ ծանրութիւններից ճըն- շուած՝ քաղցր օր չի տեսնում: Այսպիսի կեանք

պատրաստելու համար ուսումնարանը հարկաւ առաջին և մեծագոյն նպաստ է տալիս: Բայց ուրիշ կողմից օժանդակութիւնները նոյնպէս անպակաս են լինում: Զոր օր. աղջիկները բացի դպրոցական ուսումից՝ առանին ուսում ևս ստանում են, այն է սովորական ձեռագործութիւնը. իսկ գուլպայ գործելու դասը՝ հաղիւ թէ սրտնեղութիւնը աւելի կարճեցնէ, քան երկար երեսներ խաղաղելը կամ բաղման խնդիրներ լուծումը: Նոյնպէս ևս զինուորական ծառայութիւնը երիտասարդներին այդպիսի առիթներ շատ է տալիս, ինչպէս օրինակ ցերեկ կամ գիշեր ժամանակի մենակ պահակութիւնը, երկար ու անվերջ մարզողութիւնը, վասն մեղաց բանտարգելութիւնը և այլն: Համալսարանն էլ զերծ չէ այս պատուհասից. ոչ միայն հոգովմեական իրաւարանութեան, տրամաբանութեան, յունաց ողբերգութեան դասախօսութիւնը անտանելի կարող է լինել—որից աղատուելը հարկաւ աւելի զիւրին է, քան զինուորական գիշերապահութիւնից կամ հրահանգութիւնից—այլ այս հասակի երիտասարդութիւնը չի իմանում, թէ իւր ժամանակը ինչպէս գործածէ. նա իւր պարագայ ժամերից մեծ մասը, երբ որ աշխատել չի ուզում, այնպէս անհամ ու տաղտուկ կերպով է վատնում, որ չի էլ զգում, թէ իրօք ձանձրալի կեանք է վարում, որովհետեւ ձանձրութեան ճանկերի մէջ բռնուելով, արդէն անփոփոխելի և սովորական է դարձել այդպիսի կեանքը իւր համար:

Նոյն հասակի կանանց աշխարհումն էլ ձանձրութիւնը չի պակասում, որովհետեւ նոքա ոչ միշտ առիթ ունին զուարճանալու և ոչ էլ միշտ կարողանում են առիթը միամտութեամբ վայելել հէնց այն ծաղիկ հասակում, երբ որ լուրջ պարտականութիւնների ներքոյ տակաւին չեն ճնշվում, երբ որ իրանց անհոգ կեանքի բախտաւորութիւնը շարվում է մեծ ու փոքր զուարճութիւններից:

Բարձր կարգի հասարակութիւնն արդէն ինքն իրան ձանձրութիւններ է պատճառում շատ զանազան ճանապարհներով. նա մինչև անգամ փառաւոր հասարակութեան դրոշմը կորցնելու վտանգի մէջ կը համարէր իրան՝ եթէ ձանձրութիւնից խստիւ և խսպառ հրաժարուէր. ընդունուած ձևերի պահպանութիւնը, սովորական քաղաքավարական արարողութիւնների կատարումը, ինչ խօսել և ինչ լռելու գլխութիւնը, կենդանութեան սաստիկ արտայայտութիւնների մեղմացումը, ամէն տեսակ անհատականութեան նշմարի թաղուցումը, հաւասարուելու պատրաստակամութիւնը, այս ամէնը կատարվում է միշտ մի և նոյն վտանգի երկիւղով, ուստի և ամենայն ընկերական ուրախութեան մէջ ձանձրութիւնը այնպէս է հիւսվում, որ շատ անգամ հիւսուածքի գլխաւոր մասն է կազմում, և ոչ ոք չի համարձակվում բողբոջել կամ ըմբոստա-

նալ անոր դէմ: Այս տեղ ձանձրութեան խորհուրդը հէնց այն է, որ խափանուի ամէն տեսակ կրքի, չափազանցութեան, կոշտութեան, ընդհարման արտայայտութիւնը, և իրօք ևս հասնում է իւր նպատակին, թէպէտ և կեանքի ու ճշմարտութեան զոհարելութիւններով:

Զրօսանքից լուրջ կեանքին դառնալով, մարդկային ոչ մի պարագմունք կամ արուեստ դերձ չենք գտնում հառաչանքներից. ամէնքը շատ ու քիչ պէտք է աշխատութիւն թափեն, բայց ոչ ոք իւր աշխատութեան չափ գոհացում չի վայելում վիճակից, նոյն իսկ մեծամեծները՝ իրանց մեծագործութիւնները կատարելուց առաջ և մէջ ընդ մէջ՝ զբաղվում են մանր և տաղտուկ բաներով. նոյն իսկ հոգեւոր պարագմունքներում, զոր օր. ուսումնական հետադասութիւններում պահանջվում է տաժանելի մանր, երկարածիգ և միօրինակ նախապատրաստութիւն. նոյն իսկ արհեստագետը իւր ստեղծագործութիւնից միշտ կատարեալ գոհութիւն չի զգում—անգրիպագործը նախ պէտք է համբերութեամբ քարը կոփէ, երգիչը նախ վարժութիւններ անէ, դերասանը նախ անգիր սովորէ, մատենագիրը երկար ձեռագիրները արտադրէ և անվերջ սրբագրութիւնները բարակ բարակ քաղէ, բանաստեղծը օրուայ մեծ մասը Պարնասից իջնէ և մեղ պէս ձանձրութիւնների լուծը քաշէ—Իսկ ի՞նչ ասենք աւելի ստորին կարգի մեքենական, միակերպ, պարտաւեցնող, օրական ապրուստի պարագմունքների մասին, ուր որ ամէնքը ձգտում են շատ վարձ վաստակել քիչ աշխատութեան վաստակով, բայց ամէնքը ստիպվում են աւելի աշխատել, քան ոյժերի թարմութիւնը ներում է:

Սակայն կենսական վիճակի տքնութեան հետ ուրիշ կարգի լուծեր էլ կան, որոնք նոյնպէս նպաստում են ձանձրութեան աճելուն. Պարագմունքի շարունակ կապանքին աւելի մօտ է ամուսնական լուծը. Ամենայն մարդ քաջ գիտէ, որ ամուսնական կեանքը այն ովկիանոսն է, ուր որ այնչափ երիտասարդ սրտեր երջանկութեան բիւրաւոր առաքաստներով ջուրն են միւկում, որպէս զի գէթ չափաւոր գոհունակութեան համեստ մակոյկով հաղիւհազ նաւահանգստին հասնին. Եւ ամուսնութեան հիւսմամբութիւնը ոչ յանկարծական է լինում և ոչ գաղտնագողի է սպրդում. այլ որքան որ սերտ կենակցութիւնը կենդանաշունչ կարող է լինել, այնքան էլ գոբախտաբար շատ անգամ կեանքը ջլատող է դառնում, այնպէս որ մենք կարող էինք յայտնի առածին—թէ «կիսուած ուրախութիւնից» ուրախութիւնը կրկնապատկվում է, իսկ կիսուած ցաւից՝ ցաւի կէսն է մնում—այս էլ դառնութեամբ կցորդել, թէ «կիսուած ձանձրութիւնից» ձանձրութիւնը քառապատկվում է»: Այո, ինչպէս որ երկու հայելիք իրանց մէջ կեցած կերպարանքի պատկերը

անձայր բազմապատկուած իրար վերադարձնում են, գրեթէ միևնոյն կերպով ձանձրութիւնը կարող է փոխադարձ ներգործութեամբ անտանկի չափով սաստկանալ: Ասմ միթէ չափազանցութիւն է «անտանկի» կոչելը: Հապա ձանձրութիւնը յաճախակի չէ՛ք կոչում «մահացու»: Իսկ ուրիշ ինչ գաղափարներ մահացու են կոչում փոխարէրարար եթէ ոչ ատելութիւնը, կամ վիրաւորանքը և կամ սրտի խոցը: Իրաւ է, ձանձրութիւնը մարդուն չի սպանում ֆիզիքապէս, բայց զգացում է որպէս մահ, որպէս իսկական կենաց բարձումն. և հէնց այն պատճառով մահացու է դառնում, որ թէպէտ ի սոցիալական սակայն կարծես թէ տարտամ ծփանքի մէջ կախ է թողնում մեզ, և մենք չենք կարողանում խմանալ— արդեօք ապրում ենք, թէ մեռած ենք:

Ձանձրութիւնը հաղար ու մէկ ճանապարհներ է դնում մեր կենսային մէջ թափանցելու համար, որովհետեւ մեր մշտական ուղեկիցն է ամենուրեք. վերջի վերջոյ դարձեալ միջ դնում է մեզ և մեր ուրախութիւններում իսկ հանգէս է դալիս չար գեղի պէս և դառնացնում է մեր կենսային քաղցրութիւն ներքին երբեմն մասամբ իսկ երբեմն լիովին: Ո՞ր տոնախմբութիւնը առանց պակասների է վերջանում և փոխանակ մեզ վստմացնելու և մեր սիրտը բաց անելու՝ քանի՛ անգամ դժկամակութեան և դատարկութեան զգացում է զարթեցնում. որքան ճառախօսութիւններ, առեւտրախօսութիւններ կամ քարոզներ այդպիսի ներգործութիւն են ունենում: Ո՞վ չգիտէ, թէ ինչ է նշանակում ժամերով սպասել նախասենեակում, այն ևս մեծագոր նախարարի կամ բազմազգալ առամնարութի և կամ ուրիշ անձի նախասենեակում: Մեր դրօսանաց ճանապարհորդութիւններն անգամ առանց սև ստուերներով ծածկուելու չեն մնում: Գնացքը ուշանում է, կայարանները անձայր իրար յաջորդում են, հիւրանոցում երեկոները սպանելու չափ ձգձգվում են, սեղանակիցներից ոմանք մունջ են, ոմանք՝ լուրջ, ոմանք՝ անհետաքրքրական, ոմանք՝ աւելի քան շատախօս, ոմանք՝ ձանձրացնող, որ աւելի անտանկի են, քան առաջինները. երբեմն տեսարանը ծածկվում է մըշուշով, երբեմն անձրևի անվերջ թացութիւնից ուրախութիւնն էլ սառչում է սկսվում է ամառանոցի կենսքը, և առաջին օրուայ լճի ափի դրօսաբեր 28 օրից յետոյ ճիշդ մի և նոյն կերպով է կրկնվում. երէկուայ զուարճախօսը այսօր անհամանում է, մի երկու օր նորան պատահելուց յետոյ՝ արդէն աչքի են ընկնում նորա բոլոր իսկական և երեւակայական պակասութիւնները և նա մեզ էլ չի հետաքրքրում:

Ապա կենսային ունի նաև ուրիշ միջոցներ ու առիթներ մեզ թթու զգացմունքներ ծաշակել տալու համար: Առողջ մարդը յանկարծ ոտը կոտրում է

և վեց կամ ութ շաբաթ պահած պիտի մնայ, ուսումնականը աչքացաւ է ստանում և պարտաւորվում է օրեր ու շաբաթներ մոռնալ սենեակում նստած մնալ. ներարդերով պարտաւորաւոր պատուէր է ստանում երկար ժամանակ թողնել մատուր զբոսները և մի տեսակ բուսական կենսք վարել. վերջապէս յիշենք ծերացածներին, որոնք այլ ևս ոյժ չունին մնացած օրերը այնպէս լիարուօն կերպով վայելելու ինչպէս որ առաջներն էր, և որոնք այլ ևս չեն կարող կենսային դառնալ կամ քաղցր բայց միշտ կենսատու առատ ջրերից խմել: Հաստ անգամ կատակով հաշուել են, թէ քանի՛ տարի է տեւում մեր կենսքը, որքան տարի արժու ենք մնում և որքան քնած. հիմա կարող ենք աւելացնել, թէ որքան տարի ենք ապրում և որքան՝ ձանձրանում: Սակայն թողնենք այս վհատեցուցիչ խորհրդածութիւնը:

Մենք պէտք է հաշտուինք այն հանգամանքի հետ, թէ ձանձրութիւնը մարդկային կանոնաւոր կենաց մի անբաժան մասն է. բնական պայմանն է միշտ այնպէս, ինչպէս հոգու համար մարմինը, արեւի համար ստուերը, և զանազի համար անձրևը, երաժշտական դաշնակութեան համար հանգիստները, լեռների համար ձորերը, աղամանդի համար ընդհուլուղները, և թէ կենսային քաղցրութիւնը չէ՛նք զգայ, և թէ դառնութիւնների չպատահէ՛նք: Բայց մարդկանց մեծ մասի տրտունջը այդ չէ. փոփոխութիւնը և ընդհատութիւնը տանելի է, իսկ անտանկի է չափից աւելի ծայրայեղութիւնը. հանգիստները այնքան են ձգձգվում, որ երբը կորչում է, ձորերը անվերջ անապատների ընդարձակութիւն են ստանում, արեւակը երկար ժամանակ չի երևում, և անձրևը էլ չի ուզում դադարել:

Եթէ լաւ քնենք, ձանձրութիւնը հէնց այն պատճառով այնչափ ընդարձակուած է, որ մենք այդ տարտամ բառով խիստ շատ բան ունինք նշանակելու. քան կարծում ենք: Ձանձրանալիս ժամանակը մեզ երկարացած է թուում, կարծես թէ տեղութիւնը ձգվում ուռչում, ստուարանում է, բայց այնքան դատարկութեամբ, որ մենք անիծելով անիծում ենք, որ չբուխ ոչնչանայ և մեզ նից հեռանայ. Սակայն այս դատարկութեան մէջ ուրիշ բաներ էլ խառնվում են. Երբեմն լոկ միայն մարմնական կամ հոգեկան յոգնածութիւնը անընդունակ է դարձնում մեզ մի որ և է բան սկսելու կամ զուարճութեան մասնակցելու. Բարիչ անգամ այնքան կշտացած ենք լինում զբոսներից, որ մեր հոգու մէջ էլ տեղ չի գտնվում նոր զբոսների համար. մի երկու կատակ լսելը տանելի բան է, բայց մի ամբողջ հատոր սրամտութիւններ շարունակ կարգալը այնքան անտանկի է, ինչքան և մի չոր ու ցամաք գրքի ընթերցումը: Հաստ անգամ արտաքուստ բռնադատուելու ճնշումը, անա-

դատութեան զգացումը մասն ու բաժին ունի ձանձրութեան մէջ: այս վիճակի մէջ է ոչ միայն աշակերտը, որ պէտք է ուրիշի ամբարից ստանայ, փութանակ իւր ամբարից տալու, պէտք է լուռ նստէ, փոխանակ աղմուկ հանելու, պէտք է օտարի մըտքերին հետեւէ, փոխանակ իրանը արձակ թողնելու, պէտք է հեղ մնայ, փոխանակ ստահակ լինելու: — այլ այսպէս է նաև այն մարդու վիճակը, որ մի ձանձրացուցիչ խօսակցի ձանկէն է ընկնում, որից ազատուելու հետք չի ունենում և որի բարքն ու խօսակցութիւնը լրագէ առ լրագէ աւելի անտանելի են դառնում: Իսկ երբեմն առաւելագէս մարդու իրենատիպ անհատական զգայնութիւնն է, որ չի կարողանում տանել և չի ուզում տեսնել օտարի որ և իցէ անսովոր առանձնայատկութիւնը, կամ իւր բնութեամբ և կրթութեամբ այնքան անհամբեր, անհաստատ և անյարատե է, որ չի կարողանում կամ չի հաճում իւր միտքը մի առարկային երկար ժամանակ նուիրել: Ապա պատճառը մարդու չհասկացկոյութիւնը կարող է լինել և այսպիսի անընդունակութիւնից ծագող դժկամակութեան զգացումը, զոր օր. դասական երաժշտութիւն, կամ վերացական ճառ, կամ բարձր և անմառչելի նիւթերի մասին խօսակցութիւններ լսելիս, Երբեմն ևս վճռի անյայտութիւնը, յուսոյ և երկիւղի մէջ տատանումը ծածկուած է լինում մեր ձանձրութեան տակը, ոչ միայն երբ մի առամնարուժի կամ նախարարի նախասենեակում ենք, այլ և ուրիշ տեղերում: Այդ վիճակը մի անձկութիւն է, որ զգայարանների գոները փակում է կենդանարար տպաւորութիւնների հանգէպ և ժամանակը երկարացնում է հոգին հանելու չափ, կամ մի յուսարկութիւն, հիասթափութիւն է, որ սրտի վերայ փռվում է և մեզ աշխարհից կտրում անջատում է: Շատ անգամ ևս մեկամաղձութիւնն է, այն ևս այն տեսակը, որ մաշում, հիւժում, չորացնում է: Աւելի անգամ անտարբեր և չէզոք սպանիչ անզգայութիւնն է, որի վարձք ու անէճք է դառնում անբուժելի ձանձրութիւնը, կամ նաև բնական տափակութիւնն ու դատարկութիւնն է, որ թափուր և բորիկ է հանգիստում զգացական և մտաւորական ջերմութեան ուղ ու ծուծից:

Եւ ինչպէս որ մէկի մէջ հոգեւոյ աղբաւորութիւնն է ձանձրութեան պատճառ, ուրիշի մէջ հարստութիւնն է, այսինքն հոգեւոր կենաց հարլստութիւնը, որ համապատասխան պահանջներ է յայտնում իւր շրջապատող աշխարհքին, որ իւր հայեացքի համեմատ իւր հաւասարներ է փնտռում և դժգոհ է մնում հասարակ շրջանի պարզութիւնից: Բայց հարկաւ կան և այնպիսի հարուստներ, որ երբեք չեն ձանձրանում, որովհետեւ միշտ կարողանում են և յօժար են իրանց հարստութիւնից մասն ու բաժին հանել ուրիշներին և նոյն իսկ իրանց անձին ևս շահ

տալ: Կան և այնպիսի աղքատներ, որ նոյնպէս չեն զոռւմ ձանձրութիւն, որովհետեւ փոքրագոյն զոգիչները ևս զդատ և գոհ են մնում, որովհետեւ հոգեով սակաւապետ են: Ահա այսքան բազմազանութիւններ աշխարհելուց յետոյ, որ սովորութիւն ունինք մի ձանձրութիւն, անուշով նշանակելով մէկը, այժմ յիշատակներ մի քանի մանրամասնութիւններ:

Ձոր օր. ձանձրութեան դերը խիստ տարբեր է զանազան հասակներում, զանազան ազգերի և քաղաքակրթութեան զանազան աստիճանների մէջ: Ձանձրութիւնը ամէնից աւելի չի սաղում մանկութեան, որի համար աշխարհքը լի է հրաշալիքներով, իսկ եթէ նա սկսում է ձանձրանալ, այդ նշան է, որ սկսել է յոգնել լրագէական յեղշկիւղով տպաւորութիւններից, և ուրեմն ժամանակ է որ կանոնաւոր հրահանգի մէջ գրուի և կապակցած ուսմամբ իր առաջ նոր աշխարհների դռները բացուին: Բայց ուսումնարանումն էլ ուրիշ տեսակ ձանձրութիւն է տիրում, այն տեղ պէտք է ուշադրութիւնը լարել, խիստ կանոնների տակ հոգեկան զգաստութիւն պահպանել, շարժուելու բնական ձգտումը խափանել և միշտ երազել, թէ արգիօք երբ է գալու կիրակին կամ տօն օրը, Այդ այդ մանուկներին, եթէ տանն էլ ձանձրանում են, Գոթա ոչ բախտաւոր կը լինին և ոչ յարգութիւն կը վայելեն, երբ որ մեծանան: Մասամբ ծնողներն են մեղաւոր, որ փոքրերը ձանձրանում են: Իրանք յափրացած գոլով, ձանձրանալու օրինակ և օժիտ են տալիս զաւակներին, ապա պահանջում են նոցանից չափից աւելի բարեկրթութիւն, մանրակրկիտ ձուլումն ըստ ամենայնի իրանց պաշտած դադատարի համեմատ, մակական աշխարհքը կաշկանդում են հասակաւորների քաղաքավարութիւններով, ձևերով և զուարճութիւններով, խլում են նոցանից դալարութիւնն ու թարմութիւնը, իսկ կորցրած թարմութիւնը նոյն է թէ ձանձրութիւն: Պատանեկութեան սկիզբը արրունքի տաքնապալից շրջան ունի, այդ եթէ ներքի է տեսլ՝ զմոռեալ տարիքն է, Երկու տեղի դժութիւնները այլ և այլ կերպով են արտայայտվում, միայն այն ընդհանուր նշանով, որ մեծ մասով ձանձրութեան արդիւնք են լինում: Թէպէտ այդ հասակում կատակ, ծիծաղ, ցնորք, նոյն իսկ խելացի սխրագործութիւն չեն պակասում, բայց այդ հասակի զորոյմն առաւելագէս դառնում է դատարկութիւն, ունայնութիւն, ներքին ուրախութեան և կատարեալ զուգակշռութեան պակասութիւն: Այս այն շրջանն է, երբ որ անցեալը լուծվում է և մի նոր բան է պատրաստվում: Հարկաւ այնպէս բախտաւորներ էլ կան, որոնք այդ միջոցներում երբեք չեն կորցնում իրանց բարեհամբոյր շնորհքը և սրտի խաղաղ կենդանութիւնը, դոքա են երկտասարդութեան աղնուադոյն ծաղիկները:

Բայց անտարակոյս ձանձրութիւնը աւելի վերապահուած է հասուն տարիքների համար: Մի՞թէ յոգների մաշուիլը, հոգեկան թարշամութիւնը, տրպաւորութիւնը և զրդիւ ստանալու անընդունակութիւնը, սրտի անյուսութիւնը, յոյզերի նսեմանալը, կամքի ջլատութիւնը—մի՞թէ այս ամէնը վերջնական և անձողոպրելի ձանձրութեան հիմունք չի՞ կադմու՞մ: Բայց և այնպէս ծերերից շատերը հակառակն են հաստատում: Ովոր ազնիւ հոգւով է ծնուել և ազնիւ վիճակ է ունեցել, նա ի ներքուստ հարուստ է լինում իւր բարեսրտութեամբ դէպի շրջապատողները, իւր պայծառ հայեացքով և անխռով յիշողութիւններով: Իրաւ է, նա իւր զօրութիւնները կորցնելով՝ հիմա կարողանում է բաւականաւալ աւելի չափաւոր բարիքներով, աւելի քիչ վստահներով և աւելի համեստ վայելչութիւններով: Զոր օր, պառաւ կինը ամենեւին չի ձանձրանում շարունակ միմեանց յետեից գուլպաներ գործելուց, մինչդեռ փոքր աղջկայ ճակատը կնճիւններով կը ծածկուի, եթէ գուլպայի միջոցով մի երկու կարգ շրջան առնեն: այսպէս էլ միշտ մի և նոյն 2 կանգուն գաւթի մէջ զբոսնելը, ամենայն օր մի և նոյն մարդկանց ընկերակցութեամբ միշտ նոյն տեղում անց ու դարձ անելը և իւր անդամ մի և նոյն մտքերի փոխանակութիւնը, այս և շատ այսպիսի բաներից ծերը այլ ևս չի ձանձրանում: մինչդեռ երիտասարդը ստրկի տաժանական գործ կը համարէր այդպիսի կեանքը:

Ազգերն էլ տարբեր տարբեր կերպով են զգում ձանձրութիւնը: դոքա նման պահանջներ չունին, թէ արդեօք իրանց ժամանակը ինչով դարգարուի, ինչ տպաւորութիւններով փոփոխուի, իրանց յոյզերը ինչ չափով շարժուին և առհասարակ իրանք ինչ գրգռներով սնանուին և ինչով կենդանանան: Հնդկական ֆակիրը, սիւնակեաց քրիստոնեան և առհասարակ արեւելքին բնաւ չի նմանում բոմանականներին և գերմանացիներին, այդպէս էլ Ներոպայի հիւսիսականները տարբեր են հարաւայիններից: Ազգերից ոմանք աւելի հանգիստ և հանգարտ բնութիւն ունին, ուստի և ուրիշներին ձանձրալի և ձանձրացող են թուում: միւսներն աւելի աշխոյժ են, բայց աւելի ևս անհամբեր են: արդ, որ կողմն է ձանձրութիւնը: Անգլիացիները ճանապարհորդելիս ուրիշներին թուում են խղճալի կամ անհասկանալի, որովհետեւ նոքա մեծ մեծ տարածութիւններ անցնում են ոչ մի մարդու հետ չխօսելով կամ ոչ դրին չընկերանալով, շրջապատող տպաւորութիւններից զրեթէ չազդուելով: և ամէնքը կարծում են, թէ դոքա ձանձրանում են, մանաւանդ երբ օր այն էլ են յիշում, թէ դոքա իւրեանց կիրակին ինչպէս են տօնում: Այսպէս էլ միւս եւրոպացիների համար անհասկանալի է, թէ ինչպէս գերմանացիք կարողանում են երեկոները՝ հոտած կենակում նստած՝ ժամերով դարեջուր խմել:

Քիչ կամ կցկոտուր խօսակցութիւնը բաւ համարելով և արբուցումից ոչ մի զգալի արդիւնք չլստակելով: Եթէ այդ մարդիկ չեն ձանձրանում—արդեօք մյն պատճառով է, որ խիստ բթամիտ են, թէ խիստ հարուստ են հագուով և ուրեմն սովորել են արտաքին ձանձրութիւնը առ ոչինչ դնելու:

Աւելի հասկանալի են քաղաքակրթութեան աստիճանների զանազանութիւնները: Մարդ որքան որ աւելի բնութեան մօտիկ լինի և քաղաքակրթութեան նրբութիւններից հեռու կարծես թէ այնքան աւելի պակաս ձանձրութիւն է զգում և իմանում: Աւելի միակերպ և հասարակացած կեանք վարելով՝ գիւղացին այնքան էլ չի գանգատվում ձանձրութեան մասին: նորանից տրտունջ կը լսէք կեանքի ծանրութեան աշխատանքի չարաչարութեան, արդիւնքի սակաւութեան, անօգուտ վստակի մասին, բայց ոչ թէ ձանձրութեան մասին: Եւ եթէ այդ մարդիկ կիրակի օրը տան առաջ փողոցում նստում են երկար ժամեր, այն ևս լուռ կամ գրեթէ անխօս պչնած հեռու նայելով, այնու ամենայնիւ դոքա բնաւ չեն ձանձրանում: և ոչ նոյն իսկ ձմեռուայ լուր օրերին, երբ որ իրանց աշխատութիւնները դադարած են լինում իսկ իրանց ժամանակ անցկացնելու եղանակը՝ ճիշդ կենդանիների ձմեռային քուն է դառնում: Պատճառը անշուշտ չի կարող լինել իրանց ներքին կենաց հարստութիւնը, այլ աւելի պիտի լինի նախ սրտի հանգարտութիւնը, ապա իրանց հոգեկան ձգտումների պարզութիւնը և աւելի ևս իրանց իրական յոգնութիւնը, որ իրօք հանգիստ է պահանջում: Լուրջ աշխատութիւնից եկած յոգնութիւնը լաւ միջոց է ձանձրութեան դէմ, իսկ յոգնութեան պակասութիւնը՝ պատուական հող է տաղանդութիւն գոյացնելու համար: Բայց այդ գիւղացիք ևս լիովին կը ձանձրանան, եթէ լսեն սիմֆոնի-համերգ կամ մի երկար ուսումնական ծառ, մինչդեռ իրանց քահանայի քարոզը, նոյն իսկ երկարն ու խրթինը, անտրտունջ (բայց հարկաւ առանց խոր ազդուելու ևս) համբերութեամբ կը տանեն, իւր մի չտալաւոր անձրեւի շաղ:

Եւ առհասարակ սովորականը, կենցաղավարութեան ընդելութիւնը՝ ձանձրութիւն չի ծնանում: այսպիսի պայմաններում տան անգամները այնպէս են ապրում իրար հետ, որ իւրաքանչիւրն իւր գործը անվթար կատարելով, չի ձանձրանում: մանաւանդ հէնց այն պատճառով, որ ոչ ոք միւսներից զուարճութիւններ չի էլ ակնկալում: Իսկ եթէ մի մեծ փոփոխութեան, մի սքանչելի շրջադարձութեան, մի ցանկալի այցելութեան յոյս լինի, և այն յանկարծ խափանուի, միայն այդ դէպքում սովորականը կզգացուի իւր ձանձրալի:—Մեր ընտանի կենդանիներն էլ մի և նոյնն են հոտատում: Յայտնի է, թէ շուրջ որքան է ուրախանում, հէնց

որ լսում է տիրոջ ձայնը, որ նշան է նորա հետ պտոյտ անել գնալու, կամ թէ ձիերը ինչպէս են աշխուժանում, երբ տեսնում են, որ սայլը բակից քաշում են փողոցը, բայց ինչպէս ձանձրանում է դեղձանիկը, որ յաւիտեան բռնադատուած է նեղ վանդակի մէջ երկու ձողիկների վերայ վեր ու վայր թռչելու, կամ ալնիւ ձին, որ ստիպուած է քսան երեք ժամ ախոռի մէջ մնալ, միշտ գլուխը մտուրի պատին դարձրած, փոխանակ կանաչ դաշտում ազատութիւն վայելիլու: Ապուրած կաշկանդուած «ընտանի կենդանիները» մեզինք շատ նեղութիւններ են կրում. դաշտում և անտառում թերեւս նոքա քաղցած մնան, մրսեն և գազաններից պատառոտուելու վտանգի մէջ լինին, այլ անշուշտ հազիւ թէ երբ և իցէ ձանձրանան:

Բայց առ հասարակ զգալի է, որ յառաջագիմոյ քաղաքակրթութիւնը սկսում է հետզհետէ ձանձրութիւնը կարճեցնել, անկադար հնարքում են այնպիսի գիւտեր, որ փոխանակ երկար ու բարակ քաշքշելու՝ գործը յաջողեցնում են մի վայրկեանի մէջ. ամբողջ աշխարհքի խորհուրդներն ու դաղանիքները աւելի և աւելի բացվում և յայտնի են դառնում իւրաքանչիւր մահկանացուի գիտակցութեան. զրօսանքները հանրութեան մատչելի կացուցանելու միջոցները՝ միշտ բազմապատկւում են, և այլն, Յաւել միայն այն է, որ ամէն մի գոհացուցած զրգիւրը՝ նորանոր գրգռումների բզմեք է գոյացնում, պահանջները աճում են, անհամբերութիւնն էլ զօրանում է: Իսկապէս առնելով ձանձրութիւնը այն ստուերն է, որ ամեն մի դուարձութիւն իւր հետեւից սև գծի պէս թողնում է. մեր ժամանակը շատ առաջ է գնացել այն ուղղութեամբ, որ այլ ևս անհնարին է համարվում գոհանալ պարզ և հանգիստ կենցաղավարութիւնից և այդպէս երջանիկ լինել, Հիմա ամէնքը ուզում են միշտ նորութիւններ, միշտ արագ փոփոխութիւններ, ուզում են կարգալ միայն բոլորքից դուրաձրներ, ուզում են լսել միայն յուզիչ գայթակղութիւններ, և այսօր աշխարհքի ամէն ծայրերից եկած նշանաւոր տեղեկութիւններն էլ այնպէս տպաւորութիւն չեն դրոշմում, ինչպէս որ մի երկու տասնեակ տարի առաջ ազգում էին շրջակայ գիւղերի լուրերը հասարակ եղելութիւնների մասին: Հիմա էլ ովէհարցնում, թէ «ինչ նորութիւն կայ» որովհետեւ նախ նորութիւնը ինքնին իսկոյն տարածվում և ամէնի ախանջին հասնում է, և երկրորդ հազիւ թէ այնպիսի նորութիւն գտնուի, որ կարողանայ սաստիկ ներգործել: Անցան այն ժամանակները, երբ որ մարդիկ դուարձութեամբ լսում էին երկար ու ձիգ զիւցազնագործութիւնները. էլ մեր մանուկները առանց ձանձրանալու չեն լսում մի հէքիաթ նոյն բառերով կրկնուած. հիմա ֆրանսիական հասարակութիւնը ակործակ չունի առաջուայ պէս

բերկրութեամբ լսելու նախկին դասական ողորդականների շնչասպառ մենախօսութիւնները: Ահա մի քանի տասնեակ տարի է, որ անդադար հնարքում են աւելի լոյս տուող ճրագներ. ամէն անգամ մարդիկ ինչո՞ւ են, թէ որ չափով նորը հինից աւելի պատուական է իւր «ցերեկուայ պէս լուսով», բայց աչքի համար այդ նորն էլ սովորութիւն է դառնում, տեսութիւնը այդ դէպքումն էլ կոշտանում է, և մարդիկ առաջուայ պէս կրկին տրտնջում են, թէ ճրագի լոյսը խաւար է: Հոգեկան գրգռներն էլ այնպէս են, որ վերջիվերջոյ նոյնպէս կոշտացնում են և ձանձրութեան դուռն են բաց անում:

Ուրեմն ձանձրութիւնը աշխարհից վանտել անկարելի է, իսպառ ոչնչացնել կամ նսեմացնել այնպէս դժուար է, ինչպէս որ մթութիւնը կամ աղտոտութիւնը չի կարող ամէն ֆուկ ու պոռնախից փարատուիլ: Ձանձրութիւնը տեղ է գտնում ոչ միայն ամէն տօնախմբութիւններում, ոչ միայն երիտասարդութեան երջանիկ հասակում, այլ և անկտիսաղոյն, աղատագոյն մեծամեծների վիճակում:—Այս հերիք չէ, այլ ձանձրութիւնը որպէս իրօք բժշկական միջոց է գործ դրվում, որովհետեւ բժիշկը շատ անգամ պատուիրում է հիւանդին, որ սրտի յուզումներից խոյս տայ, որ այնքան դժուար է կատարել, ինչքան եթէ կաղը ճգնէր չկաղսլ, Այս դէպքում մեր քաղաքակրթ մարդը պէտք է առանձնանայ գիւղի մէջ և վարժուի լսել կովի բառաչը կամ աքաղաղի կանչը և գոհանայ չինական կեանքի անպաճոյճ գեղեցկութիւններով: Ինչ տանջանք է նորա համար, երբ որ երեկոյեան ամայութեան ժամանակ հառաչելով մտաբերում է նուագահանգեսը, թատրոնը կամ ընկերական դուարձութիւնները, ո՞հ ինչ ագահութեամբ կը լսէր այս առանձնութեան մէջ քաղաքի ասպիտէքը և զրախօսութիւնը, այս տեղ էլ կուղէր նա յուզուել, մրցել, զօրութեան ոյժը փորձել, սնտիառութեան պատիւներ քաղել, թէպէտ և այս բոլորը ի վնաս առողջութեան:

Զարմանալի է, ուր որ հարկ է փոքր ինչ ձանձրութիւն կրել, մենք ամենայն զօրութեամբ թոփ ենք տալիս մեզինք այդպիսի առողջապահական միջոցը, իսկ ուր որ ինքներս փախում ենք այդ հրէշի ճիրաններից, պատուհասը մեզինք պոկ չի գալիս: Ամա մի՞թէ կիրակի ու տօն օրերը կարքերով ու երկաթուղիով չենք շտապում դուարձալի զրօսավայրերը, իսկ վերադառնում ենք յոգնած սրտով ու թմրած աչքերով, չղտնկով մեր փնտուածը, որ հետեւեալ տօն օրին դարձեալ պիտի սկսենք մի և նոյն ճանապարհով փնտուել:

Հիմա փոքր ինչ կրթութեան մասին խօսինք: Մեծ մասով կրթութիւնը և այն ի հարկէ սուտ կրթութիւնը՝ դրսից է ստանում, դուարձութեան կարիքը, ուստի և միշտ դատապարտուած է ձանձ-

րութեան դէմ պատերազմելու: Իսկական կրթութիւնը որ սրտի ու մտքի բուն զարգացումն է, որ մի ներքին անկապտելի հարստութիւն է, որ կարօտ չէ միշտ դրսից իւր ճարն ու դարմանը յուսալու: Երբէք բանն այն աստիճանի չի հասցնում որ յիշեալ տառապանքը կեանքի մէջ դիւրութեամբ տեղ գտնէ: Ուրեմն ակներեւ է, որ կրթութիւնը ձանձրութեան դէմ ստոյգ զօրութիւն պիտի դառնայ, այն ևս անհատի համեմատ կազդուրելով մէկի զգայարանը, միւսի երեւակայութիւնը՝ հասկացողութեան, կամքի և կամ սրտի կողմից, նայելով թէ ձանձրութիւնը որ դռնից է մուտք գործում: Ով որ աւելի հոգեկան շահեր ունի, աւելի պակաս ձանձրութեան կը հանդիպի, իսկ հոգեկան շահը կամ հետաքրքրութիւնը դատարկ է առանց հիմնական խելամուտութեան, առանց հիմնական զարգացման: Եւ դարձեալ, այլ է լոկ միայն գիտութիւնների ծարարը, որ առանց որոճալու փուշ բաները չափից դուրս և վայրագար քրքրելու տենչ կամ անցողակի նորասիրութիւն է դառնում, և այլ է խոր արմատացած սէր դիտելու, նկատելու, հետազոտելու, ըմբռնելու համար, որ իւր սնունդն է գտնում ընտելութեան նոյն իսկ ամենափոքրագոյն և աննշանակ իրերի և երեւոյթների մէջ:

Երգ նոյն իսկ պատահական, ոչ ի ներքուստ ծագող, այլ արտաքին հանգամանքների նենգութիւնից բննող ձանձրութիւնը—զոր օր, մի կորած տեղի փոքր կայարանում չորս դատարկ պատին նայելով, չորս ժամ սպասելու տառապանքը—աւելի դիւրաւ կարող է տանել այն մարդը, որի հոգին այնպէս դատարկ չէ, ինչպէս զոր օր, հիւրանոցի վարձու սենեակը կամ սե սե թղպերով պատած ամառի դաշտը: Վերջապէս պէտք է սովորել անձրեւից յետոյ այնպէս վայելել արեւի ճառագայթները, ինչպէս որ իմաստուն մայրը երբեմն ուրախացնում է իւր զաւակներին, մի առ ժամանակ նոցա հին ու մին խաղալիքները սնդուկի մէջ փակելով, որպէս զի ապա աւելի մեծ փառքով և խընդութեամբ ողջունել տայ սնդուկի բացումը:

Հիմա մի քանի պարզ կանոններով աշխատելը շատ բան հասկանալ, պէտք է կարողանալ քաջութեամբ և անվհատելի սրտով տանել դէպքը, եթէ հանգամանքները մեղ ձանձրութիւն են փճակել: պէտք է վարժուիլ անձամբ չկոչել մեր գլխին ձանձրութեան պատահասը, պէտք է խղճի խայթ դառնայ մեղ համար, թէ մի գուցէ ուրիշին ձանձրութիւն պատճառենք—այսինքն ուրիշին ոչ միայն չցաւացնենք, չըրգոնենք, չխոցենք, չտանջենք, այլ և զուր կերպով չձանձրացնենք նորան, ոչ նորա ընտանի կենդանիներին, ոչ նորա ստորագրեալներին, ոչ նորա զաւակներին, կամ նորա բարեկամներին և կամ հիւրերին: քանի որ մարդու անձնասիրութիւնը ամէն մի դէպքից զայլմակղում է անզգալարար

սորան-նորան ձանձրացնելու, թէպէտ պարզ քաղաքաւարութեան պատշաճականութիւնն անգամ արդելում է այս բանը, բայց ցանկալի է, որ պատշաճականութիւնը լոկ միայն արտաքին ձևապատութիւն չդառնայ, այլ աղնիւ սրտից յսթարակամ բղխում լինի, և ուրեմն քաղաքաւարութիւնը իսկական մարդասիրութեան յատուկ կնիք և արգիւնք հանդիսանայ:

Քանի որ հիւրերի մասին խօսք եղաւ, չպէտք է մոռանանք, որ քարոզ կամ ճառ լսողն ու գիրք կամ թուղթ կարդացողն ևս պէտք է նկատուին որպէս հիւր, և ուրեմն ամենայն ակնածութեամբ նոցա ևս ի դուր ձանձրութիւն չպէտք է պատճառենք: Եւ ձանձրացնելու ամենաստոյգ միջոցն այն կը լինի, ինչպէս Ֆրանսիական առածն ասում է, եթէ ճառախօսը ուղեկցող ամենայն բան տեսլ, ամենայն՝ ինչ որ նիւթի մասին սրտում հաւաքած ունի կամ ինչ որ գլխից դուրս տալու ընդունակ է: Մարդիկ աւելի ներում են թերահատարութիւնը, քան լայնածաւալ լիակատարութիւնը, աւելի սիրով չտեսնելու են գնում դասաւորութեան մի փոքր անյոշուցութիւնը, քան իմաստակութիւնների մարդարտի հասիկների պէս մէկիկ մէկիկ շարուածքը, և աւելի ակորժում են կարճ կտրած վերջաբանը, քան մի երկարածիկ, շունչը կտրող, մեծ մեծ ջարդող աւարտաբանութիւն:

Ս. Ս.

ՀՅՐ ԱԶԳԵՅՈՒԹԻՒՆԸ

Հոր վրայ պատկանողութիւն և դրամա պատկանողութիւն երկուսն իւր հեղինակութեամբ: Իսկ մայր պատկանող և նոյն հեղինակութեամբ իւր զարմով և ինքնութեամբ:
ԺԱՆԷՅ:

Հայր իմեկը ծանր պատկանողութիւն և, որի համար ոչ ունեմի ի բնէ կոչումն ունի:
ԱՆԳԵԼՈՍ ԳԱՐՈՒԼԻ:

ԳՐԱՆԻ մենք չափից ունի մեծ նշանակութիւն ենք տալիս այն կարծիքին, թէ մանկան դաստիարակութեան և ուսուցման վերաբերեալ հոգսերը միմիայն մօր պարտաւարութիւնն են կազմում: Քանի երեխաները գեռ փոքր են, կատկած չկայ, որ այդ հոգսը գլխաւորապէս կնոջ վերայ է ընկնում: Եւ այդ շատ հասկանալի է, քանի որ կինը աւելի շնորհք ունի դորա համար, աւելի նորր հա-

յեացք և աւելի հմտութիւն ունի կենսական մանր մանր հաշիւները մէջ քան տղամարդը: Ճիշդ է նմանապէս և այն որ մօր լաւ կամ վատ ազդեցութիւնն աւելի իւր տպաւորութիւնն է թողնում մանկան ապագայ կեանքի վերայ: քան թէ հօրը, այնուամենայնիւ տղամարդն եւ կարող է մինչև անգամ պարտաւոր է այդ ահագին աշխատութեան մէջ նուազուն գործակցութիւն ցոյց տալ իւր կընտը: Այդ կարող չէ կատարելապէս պարզել այն հարցը, թէ երբ և ինչ չափով են սկսում մանուկները դիտել իրենց շրջապատողներին: Արքան էլ Հայրապետայ երկտասարդ հայրն իւր առաջին դաւաճով րայց և այնպէս չի կարող չզգալ որ իւր անդրանկի լոյս աշխարհ գալովը նրա վերաբերմամբ Աստուծոյ և հասարակութեան առաջ ինքը մեծ պատասխանատուութիւն է ընդունում: Այս պատճառով բարեխիղճ հայրը պարտաւոր է հենց ըսկած իւր առաջին դաւաճի ծնելու օրից հետեւ իւր ամէն մի քայլին և ամէն կերպ աշխատել լինել խկապէս այն ինչի որ ինքը ցանկանում է երեւալ: Իսկ այդ այնքան էլ հեշտ չէ որովհետև միջ համար շատ դժուար է ձեռք վերցնել մեր մէջ գուցէ մանուկ հասակում արդէն արմատացած սովորութիւններից իսկ մանուկը ուշի ուշով հետամուտ է լինում նմանութեւ իւր հօր որին սովորաբար տղամարդու յատուկ բոլոր առաքելութեանց և կատարելութեանց տիպար է համարում: Իրենց կեանքի սկզբնական տարիներում մանուկները միմիայն նմանուիլ կարող են մեծերին, ահա այդ է պատճառը որ ամէն մի կոպիտ բռնի ամէն մի աչքի ընկնող բան իսկոյն նկատւում և վերադարձ գրւում է նոցա կողմից: Համարեա միշտ մանկան սովորութիւններից կամ շարժումներին կարելի է լինում որոշել թէ ինչ ընտանիքի դաւակ է նա: Պատկած չկայ որ այս բանն եւ ընդհանուր օրէնք չեմ լինում և չեմ կարող չընդունել յոյնպէս թէ հնարաւոր են դիպուածներ որ մանուկը չարահոգի և անդուսպ է լինում մինչդեռ նորա հայրն ու մայրն երկուսն էլ համեստ ու քաղցրաբարոյ են եղել, թէ և այսպիսի օրինակների եւ ինքս անձամբ երբէք չեմ հանդիպել: Յաճախ մենք լսում ենք այսպիսի դարձուածներ. «ինչպիսի զգուշի անտանիկ երեխայ է սակայն չէ որ նորա մայրը մի շնորհալի կին է»: Բայց արդեօք մենք իսկապէս ճանաչում ենք թէ ինչպիսի կին է նորա մայրը տանը ընտանիքի շրջանում: Աշխարհային կեանքի մէջ հրապուրիչ կանայք շատ կան որոնք ընտանեկան շրջանում անտանիկ են և խիստ քրթմընջասեր: Մինչև անգամ այն դէպքում երբ մայրն ընտիր կին է, գեւ մնում մի այլ հարց թէ ինչպիսի մարդ է հայրը և մանաւանդ թէ ինչպէս են վարւում ծնողները թէ փոխադարձաբար միմեանց և թէ դաւանների հետ:

Արքան աւելի է մեծանում մանուկը այնքան աւելի և աւելի է սկսում հետեւել իւր հօր: Սկզբներում նա աշխատում է նմանութեւ նրան անգիտակցաբար սակայն այդ անգիտակցական նմանութեւ հետեւան իսկ պէտք է լինի անկասկած հաստատուն սովորութիւններ ձեռք բերելու: Յետոյ մանկան զիտողութիւններն աւելի ու աւելի գիտակցական կգտնան: Ամենափոքր մանուկն անգամ իրան տղամարդ ցոյց տալու անընկճելի ձգտումն ունի: Սովորաբար հայրը մանկան համար միակ տղամարդն է որին նա մտիկ կերպով ճանաչում է: հետեւապէս և եթէ վատ և կոտուսէր ընտելութիւն ունի սա եթէ օր շատ կարեւոր դործ է համարում արդեօք լաւ է պատրաստուած ծաշը թէ վատ: եթէ նա եսասէր է ու ծոյլ և չմտածելով կնոջ հանգստութեան ու յարմարութեանց մասին ստիպում է նորան անզաղար աշխատել այն ժամանակ բնական է որ մանուկն ևս կաշխատի օրինակ վերցնել նորանից և իւրացնել նորա վատ կողմերը: հաստատ հաւատացած լինելով որ այդ բոլոր յատկութիւնները յատուկ են ամէն մի մարդու: Անկասկած ծայրահեղ օրինակ բերի եւս րայց վախենում եմ որ այդպիսիներ էլ քիչ չգտնուին: իսկ որչափ բաղմամբ և աստիճաններ կան այս օրինակի և իրօք գաղափարական հօր մէջ (եւ ընդունում եմ հարկաւ որ գաղափարական հայր եւ երբեմն պատահել կարող է):

Սովորաբար երեխաները մայրերին անմիւ հարցեր են առաջարկում որոնք կանանց ժամանակից անկատար կրթութեան պատճառաւ յաճախ անլուծանելի են մնում: Այսպիսի դէպքերում թող մայրն ասէ իոր զաւակներին. «Երբ հայրիկը տուն գայ այդ մասին նորան կհարցնենք»: Գուցէ հայրը կարող կլինի լուծել նոցա զրաղեցնող հարցը և այդպիսով դիտուն մարդու հեղինակութիւն ձեռք կբերէ: իսկ ընդհակառակը երբ նա անհրաժեշտ դիտութիւններից զուրկ լինելով անկարող կլինի պատասխանել նոցա հարցերին այդպիսի դէպքերում նրան մնում է միայն խոստովանել իւր անկարող լինելը և խոստանալ շատ կարճ ժամանակուայ մէջ ուրիշներից տեղեկանալ և բաւականութիւն տալ նոցա հարցասիրութեանը:

Շատ հայրեր այնպէս են կարծում թէ իւրեանց զաւակները մինչև տասներկու կամ տասներեք տարեկան հասակը մօր և զայեակների հսկողութեան տակ պէտք է մեծանան: Իսկ այդ հասակից յետոյ արդէն հայրական հեղինակութիւնն է հանդէս գալիս և որոշում թէ ճիշդ զպրօքը պէտք է տալ որդւոց: Այս վայրկեանից սկսած նրանք այլեւ չեն խորհրդակցում իրեանց կանանց հետ: ամենին չմտածելով որ սոքա հնարաւորութիւն ունին աւելի լաւ ճանաչելու մանկան բնաւորութիւնը քան թէ իրանք: Այսպիսի հայրերը շատ

անգամ որդուն մի որ և է դպրոց տալու հարցը իրանք են վճռում, առանց ինկատի ունենալու մանկան ցանկութիւնները կամ հակումները, չյարմարութեամբ այն կոչման, որ ընտրելու է նա ապագայում: Մինչդեռ մայրերը, լաւ ճանաչելով զաւակներին թէ ընտրութիւնը, թէ ընդունակութիւնները, այդպիսի դէպքերում՝ իւրեանց բախտը պէտք է լինի: Շատ յաճախ պատահում է և այն, որ հայրը մինչև անգամ այն դէպքում, երբ որդին անկարող է լինում յարմարուել դպրոցի պահանջներին և տանջուում է դորանից, այնուամենայնիւ կատարելապէս դո՛ճ է մնում իւր օրնալայ որոշումից, և հանգիստ կերպով հաւատացնում, որ «մանուկը շուտով կհաշտուի իւր վիճակի հետ և առաջունից աւելի լաւ կլինի, երբ մի քիչ էլ տանջեն»: Եւ ո՞վ գիտէ, գուցէ ժամանակին մանուկը մի կերպ «յարմարուի», գուցէ մինչև անգամ յառաջագիմութիւն էլ ցոյց տայ, բայց այդ փոփոխութիւնը յառաջ կգայ նրանում ո՞չ այն պատճառով, որ նորան տանջում են, այլ բոլորովին հակառակը. և եթէ նա, վերջապէս, յարմարուի էլ իւր դպրոցի «ոգուն», այդ ևս շատ ու երկար զրկանքներից յետոյ միայն տեղի կունենայ, որոնցից հեշտ կարելի էր նորան ազատել, եթէ նախ քան նորան դպրոց տալը ծնողները խորհրդակցէին միմեանց հետ:

Այս նմանապէս և մի այլ, ըստ երևութիւն դատարկ, բայց իսկապէս շատ կարեւոր հանգամանք, որ աւելորդ չեմ համարում այստեղ յիշել, ես աչքի առաջ ունիմ այն դարձուածները, որ գործ են ածում ծնողները մանկանց ներկայութեամբ նոցա յաճախած դպրոցի մասին խօսելիս: Հայրը որդուն մի որ և է դպրոց տալով՝ պարզ է որ մի տեսակ վստահութիւն է ցոյց տալիս դէպի այնտեղի ուսուցիչները, այն ինչ շատ անգամ առանց կշռելու իր խօսքերը, իրիստ կծու արտայայտութիւններ է գործ դնում նոցա համար: Այդ օրինակ, պատահում է ուսման վարձ վճարելու ժամանակը. «Սա ինչ խաբէրայութիւն է, մի ահագին գումար միայն գրքերի համար է հաշուած»: հաւատացած եմ, որ իմ որդի Թովմասը երբեք այդքան զիրք ստացած չի լինի: Թովմաս, միթէ գուցէ այդչափ գրքեր ես ստացել», դառնալով հարցնում է հայրը մանկանը և առանց նրանից որ և է պատասխան ստանալու, մի անգամ ևս աչքի է անցնում հաշիւը և ապա շարունակում. «Այստեղ մարմնամարդութեան համար մինչև անգամ վերադիր կայ, ինչպէս երևում է ձեր տեսուչը գիտէ: հիանալի կերպով իւր հաշիւը տեղը բերել: Սա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ուղղակի քիբգրութիւն»: Եւ այսպէս շարունակում է մինչև հաշուի վերջնական ստուգութիւնը, իսկ մանուկը ստիպուում է կամ հօրը իբրեւ կուռարար, ժլատ ճանաչել, և կամ իւր տես-

չին՝ կատարեալ խաբէրայ: հարցնում ենք, կարո՞ղ է արդեօք ոգտակար լինել այս վարմունքը:

Անոց առնենք մի այլ հանգամանքի վերայ: Անշուշտ մեղանից իւրաքանչիւրը գիտէ, թէ ո՞րքան վտանգաւոր է մանկան չափից դուրս շատ փող տալը, բայց եթէ շատ չնչին է տուածներս՝ ճիշդ է, գուցէ այնքան վտանգաւոր չլինի, սակայն անդթութիւն կլինի: Փոքրիկ երեխայի համար մի որ և է ստորագրութեան մէջ մասնակցութիւն չունենալը և կամ զուրկ լինելը փողի մի այնպիսի գումարից, որ կարողանար բոլորովին անմեղ կերպով պատուել, հիւրասիրել ընկերոջ որ և է մի բանով՝ այդ արդէն անտանելի տանջանք է: Եւ կարծում եմ, որ խելացութիւն կլինի մի որոշ գումար նշանակել մանկան համար, որ նա միշտ իր մօտ պահէ և ապա խորհուրդ տալ, որ ինչպիսի լինի և անտեղի ծախսեր չանէ:

Դպրոցից դուրս գալուց յետոյ, տղայի համար անհրաժեշտ է մի որևէ պաշտօն ընտրել. այստեղ ևս կարծում եմ, ծնողները յաճախ արգելք են դառնում իւրեանց զաւակների բազմաորութեանը, հասակը առնելուց յետոյ ընդունակ ենք մենք յաճախ ահագին նշանակութիւն տալու փողին կամ հասարակական գիւրքին: Երիտասարդ մարդիկ առ հասարակ այդպիսի հակումն շատ քիչ են ունենում: Ծշմարիտ է, կեանքի յարմարութիւններ նոքա ևս սիրում են, բայց երբեք առանձին ուշադրութիւն չեն դարձնում շրջապատող պայմանների վերայ: Նոքա հեշտութեամբ կարող են տանել ամենայն տեսակ անյարմարութիւններ և սիրով հաշտուում են այն բաղմամբ կըրկանքների հետ, որ պիտի իւրեանց նպատակը տանող ճանապարհի վերայ հանդիպեն: Եթէ մանուկն իր համար մի որ և է զբաղմունք ընտրելու վճռական և յամառ ցանկութիւն է յայտնում, ևս հաւատացած եմ, որ հօր կողմից աւելի խոհեմութիւն կլինի յետ գնել իւր սեփական ցանկութիւնները և խորհուրդները, որչափ և այդ նորա համար ծանր լինի, ընդհակառակն, կան երեխաներ, որոնք ոչ մի առանձին ձգտում չեն ցոյց տալիս որևէ գործի համար և աւելի կամ պակաս չափով անտարբեր են դէպի ամէն տեսակ աշխատանք: Այդ դէպքում դպրոցից դուրս գալուն պէս չպէտք է թողլ տալ տղային որ պարապ մնայ, այլ ստիպել պէտք է իսկոյն մի որևէ գործի ձեռք դարկելու: Եթէ այդ գործը անհաճոյ է նորան, այն ժամանակ նա ինքն ահամոյցից ստիպուած կլինի ուշքի գալ և ընտրել մի այնպիսի գործ, որն աւելի իր սրտի ուղածն է: Եթէ երիտասարդն անգործ, պարապ մնայ, նա կձանձրանայ, իսկ այդ նրա համար սաստիկ վնասակար է: Այն ընտանիքները, որոնք հնարաւորութիւն ունին տեղաւորելու երիտասարդին մի որևէ փակ բարձրագոյն դպրոցական հաստատութեան մէջ, կարող են

այդ ճանապարհով միայն ազատել նրան իր կեանքի
այդ վտանգաւոր շրջանի շատ տեսակ փորձանքնե-
րից: Այս հասակումն հօր ազդեցութիւնն աւելի
անհրաժեշտ է, քան առաջ. բայց դուցէ այստեղ
արդէն ոչ այնքան նորա անմիջական ազդեցութիւ-
նն է ներգործութիւն ունենում, որքան այն, որ
ունէր նա իւր որդու վերայ նախորդ մանկական շը-
ջանում: Երբ վերջինիս բնաւորութիւնը լծէ և կա-
մաց, բայց լուրջ կերպով մշակում էր և կազմա-
կերպում անընդհատ՝ ամենալաւ և ազնիւ յատ-
կութիւնների հետ շփուելով, Ինչպիսի՞ ուրախու-
թիւն է հօր համար և ինչպէ՞ս նա կհայարտանայ,
երբ ղնենելով որդու յառաջագիմական քայլերը, կը-
տեսնէ, որ իւր սեփական բնաւորութեան մէջ ե-
ղած բարութեան, ազնւութեան սաղմերը զարգացել
և մեծացել են որդու սրտում և նոցա արգիւնքն է
երիտասարդի ազնիւ և մաքուր կեանքը, Նս հաւա-
տացած եմ որ մեր բոլոր յատկութիւնները և սո-
վորութիւնները, ժառանգաբար անցնելով մեր զա-
ւակներին և մեզ հետ սւնեցած մշտական յարա-
բերութեան և անդիտակցական նմանողութեան շնոր-
հիւ նոցա մէջ հաստատուելով՝ անհամեմատաբար
աւելի աչքի ընկնող կերպով են հանդէս գալիս,
քան մեր սեփական սովորութիւններն ու յատկու-
թիւնները: Աշխատենք ուրեմն մեր զաւակներին
ժառանգութիւն թողնելու այնպիսի բան, որի հա-
մար ապագայում նորա գոհ կլինեն: Այնպէս դար-
ձնենք մեր տունը, որ կարողանանք նորա մէջ հաս-
տատել և պահպանել զգուշութեամբ բարին և լաւը,
իսկ չարը՝ զուրս վանել:

Թարգմ. Восточное Восточная администрация
1898 փետրուար 9-ից:

Գ. Ղ.

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵՆՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.

(ԲԵՆԱԳԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՆ ՈՒՍՈՒՄԻՔ)

(Շարունակութիւն) *

Բ.

ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՌԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐԵ-
ՆԱՑՈՒ ՄԷՋ.

(Բանձ, քանք:—Նրդ քանքն:—Նրդարանք քա-
նաւորք:—Բանք երգացն. —Ի քանքն՝ որ զնը-
մանէ:—Բան ի նմանէ):

Մի քանի բառ քան հաճոյս բացա-
արելով իմին և ապա ուրիշների հետ և պ.

* Տե՛ս. Արարես, 1899 թ. համար Ա. եր. 30:

Մտաւթեան (սա) ի հարկէ, որպէս զի յետոյ
հերքէ և Մօրենացու կեղծիքը ցոյց տայ, կամ
ժողովրդական ու պատմական երգեր են ու-
ղում տեսնել այնտեղ, ուր Մօրենացին այդ չէ
ասում կամ «վէտի» ընդարձակութիւնն ու
ամբողջութիւնը, կամ թէ, ընդհակառակն
«վէտի» արուեստականութիւնը ցոյց տալ:

Այդպիսի բառերից է քան(ք), որ մի
քանի նշանակու թիւն ունի. նախ իբրեւ իմաստ,
խելք, քանականութիւն, որի օրինակներ կա-
րելի է դանել Ա. դրքի ա. գլխի մէջ հենց.
«վասն բանին... մէք պատկեր Աստուծոյ»
և ին. ապա իբրեւ լեզու, օրինակ. «յեղու ի
յոյն բան» (Ա. բ.), որ և նոյն գլխի մէջ «ի
յոյն լեզու փոխարկել, փոխել», և այնուհետեւ
իբրեւ խօսք, գրաւոր թէ բերանացի, այլ և
ընդարձակ առմամբ ասելիք, ասած քան, որեւէ
պատմութեամբ, պատմութիւն: Մեզ համար կա-
րեւորն այս վերջին իմաստով գործածութիւնն
է, որը շատ սովորական է Մօրենացու մէջ.
«Յաղագս մերոյս յիսկզբանն յայսմ քանիցս»
(=խօսք, պատմութիւն): «Հարուստք և իշ-
խանք աշխարհիս Հայոց ոչ... հրամայեցին
կարդել գիրչատակս քանից» (Ա. ա. ժդ.):
«Յայսպիսիս պատկանաւոր դնիլ յարձանա-
ղութիւնս քանից»: «Զվասն նոցա կշտամբու-
թեան յարմարել զքանս» (Ա. դ.) (խօսքեր):
«Շարածս քանից»: «Ոչ բանի ինչ աստուա-
ծայնոյ եղելոյ» (Ա. դ.): «Աստուածայինքն ի
ճահ գայցին պատմութիւնք քանից» (Ա. դ.):
«Զոյգ հոգեորացն բարբառին քանից» (Ա. դ.):
«Ըստ աստուածային քանից» (Ա. ե.), որ և
(Գ. դ.) «Որպէս յաստուածայինսն գտանեմք
ասացեալ պատմութիւնս...: Այլում տեղոյ
և ժամանակի թողեալ, հատուցուք աստանօր
քանս» (Ա. դ.): «Սակաւ ինչ (Ա. դ. զ. ժդ)
անցանել քանիլ»:

Նկատենք, որ հատուցուք աստանօր
զբանս չէ նշանակում «կտրենք այստեղ խօս-
քը» ինչպէս թարգմանել է Հ. Սատեփանէ,
այլ «մեր խօսքը, ասելիքը ասենք: Արդարեւ
«հատուցանել» կայ մատենագիրների մէջ «հա-
տանել, բայի իմաստով գործածուած, բայց
«հատուցանել բան» նշանակում է «խօսք ա-
սել» (Հմմտ. Նոր Բառ. Հայկ. լեզուի): Հմմտ.
նոյն գլխի մէջ. «Զօրոյ զպատմանս յետոյ

հատուցուր» որ է «պատճառը յետոյ կասնը» (Ա. ի): «Պարի շատ լինի» թէ զամենայն՝ որ ինչ արժան է՝ ասիցեմք ի ճառիս զնախահարգելոց արանց զքանս և զգործս» նոյնպէս սխալ է թարգմանած հ. Ստեփանէ «գործերը և խօսքերը» որ կարող է հասկացուել վերեւում յիշած մարդկանց ասած խօսքերը՝ որպիսի խօսքեր ոչ մի տեղ մէջ չէ բերում Խորենացին: Բանք կարելի է հասկանալ այստեղ համանիշ զորք բառին՝ ինչպէս աշխարհաբար ասում ենք «քան ու գործ» որպիսի իմաստով ս. Դրբի Բիւզանդի և ուրիշ մատենագիրներին մէջ ևս յաճախ գործածուած կայ (Տէս նոր Բաագ. Հայկ. լեզուի): Սակայն այստեղ «բանք» պատմութիւն էլ կարելի է հասկանալ, և այս տւելի հաւանական է, քանի որ մի տող ներքեւում, յաջորդ (Ա. իա) զլինի սկզբում նոյն խնդրի մասին դառնալով՝ «Թողլով զոչ կարեւորագոյնսն ի քանից, ասասցուք որ ինչ հարկաւորն է» քանք բառը հաւաստեալ իրրեւ պատմութիւն է գործածած:

«Յառասպելս դձմարիտ քանս ... փոփոխել»:
«Հաւ առնելով առաջիկայիցս իմաց քանից»:
«Բանն ճառիւր»:
«Պարզ լեալ քանից այսպիսի» (Ա. դ.):
«Ոչ բերէ ասել կարգ քանիս» (Ա. է.):
«Ունի զբուն հնոց և զնախնեացն քանս (պատմութիւնները):
«Յորում է սկիզբն քանիցս այսպիսի» (Ա. թ):
«Յառաջ մատուցեալ զքանիս իւր ասէ» (Ա. Ժա.):
«Անցանել սակաւութ և ընդ կարգ քանից պատերազմաց (Ա. Ժգ.):
«Ոչ ինչ կամամտածական ի սմա յարմարելով քանս այլ որ ինչ ի գրոց. իսկ ըստ նմանեացն սպա և որ ինչ ի քանից արանց իմաստնոց» (Հմմտ Ա. ԺԺ):
«Յարմարեալ կարգեցից» ... և որ ինչ վասն սոցա զրոյցք ... ոչինչ կամամտածական ... այլ որ ինչ ի գրոց:
«Այսպէս հաւաստեալ զիտասցուք զկարգ քանից» (Ա. ԺԺ):
«Յարէ զկարգ քանիցս զկնի այսորիկ օրինակ զայս» (Ա. ի):
«Յառաջ քան զձեռնարկելն մեր ի քանս՝ որ յաղագս մեծին Տիգրանայ» (Ա. իգ):
«Եւ զինչ ինչ ի զիրս յայս արդեօք իցէ քանս սիրելի քան թէ որ յաղագս սորա էին զովեսաք և պատմութիւնք յերկարել» (Ա. իդ.):

Բերած օրինակներէից շատ պարզ երևում է, որ Խորենացու լեզուի մէջ քան(ք) նշա-

նակում է նախ խօսք և ապա ընդհանրապէս որ և է պատմութիւն, պատմութիւն՝ վերջին իմաստով համանիշ զրոյց և վէպ բառերին: ¹

Ինչ է նշանակում երգ քանիցն: Պ. Փետտեր հիմնուելով քանք բառի «պատմութիւն» նշանակելու վրայ, «երգ քանիցն» թարգմանում է «պատմական երգ»: ² Այդ թարգմանութիւնը սակայն անճիշտ է: «Երգ բանիցըն» յիշուած է միայն մի տեղ (Բ. Ը.), և այն՝ յատկապէս այդպէս կոչուած է Տորքի մասին «առասպելաց առասպելը» որի մէջ Խորենացու հետ և մենք ոչինչ պատմական (historique) տեսնել չենք կարող, որպէս զի այդ առասպելը «պատմական երգ» անուանենք միայն անոր համար, որ Խորենացին «երգ բանիցն» է կոչած այդ առասպելը: Մոռացում է, որ եթէ քանք Խորենացու լեզուի մէջ նշանակում է «պատմութիւն» այդ պատմութիւնն իր նեղ իմաստով միայն, իբրեւ յիշատակի արժանի գործերի ու անձերի կատարուած իրողութեանց պատմութիւն միայն չէ առնուում այլ ընդարձակ առումով, իբրեւ ընդհանրապէս որ և է պատմութեամբ, լինի հաւաստի պատմութիւն, թէ սուտ շինծու պատմութիւն, մի հեքիաթ, որ իւր մէջ ոչինչ պատմական կարող չէ ունենալ: Այսպէս Ա. իբ. Բանդի ասելն ոմանց անհաստի մարդոց, ըստ յօժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ի Հայկաց զթագադիր ազգի լինել Բաղրատունեաց: Վասն որոյ ասեմ մի՛ այսպիսեաց յիմար քանից հաւանիր, զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն գոյ նմանութեան յասացեալսք՝ որ զարգարութիւն ակնարկէ, զի ի քայ քանից և անո՞՞ իմն յաղագս Հայկոյ և նմանեացն կակաղէ»: Այսպէս և հենց պարսից «փծուն» անձոնի, սուտ առասպելքն» կոչում են «անյարմար և անո՞՞ քանք» «անմիտ և անհանձար քանից յարմարանք» (Ա. զրբի յաւելում): Հմմտ. նոյն տեղում ... «Զատելութիւն մեր առ այսպիսի քանս»:

¹ Հմմտ. քան ևոյն իմաստով եւ հետեւեալ տեղիքում. Ա. Ժբ. իա. իբ. իգ. իե. իր. իր. Բ. ա. է. ր. լա. լգ. Ժ (Այս է ճշմարտութիւն քանիցս) առասպելի խոսքերի ճշմարտութիւնը, Ժբ. կգ. կզ. կր. հե. Ժ. Ժգ. Ժր. դր. Գ. ա. Ժե. իր. կր.:

² Փետրեր, Հայկ. Աշխատ. եր. 129, ծան. 1.

Արդ, ինչ իմաստով որ այստեղ Պարսից առասպելների համար գործ է ածած ըսն, ըսնք բառը, որ երբեք «պատմութիւն» իբրեւ եղելութեանց պատմութեամբ, չէ նշանակում նոյն իմաստով գործածուած է ըսնք և Տորքի մասին երգութի կամ առասպելի համար, որ և հենց պարսից առասպելների հետ համեմատուած է և նոյն կամ նման ածականներով որոշած. «Ստեմ և ես յաղագս նորա անյաջ և փցուն, որպէս պարսիկք...» քանզի կարի իմն անյարմար թուէին նման երգ ըսնիցն»...:

Այսպէս երգ ըսնիցն նշանակում է (առասպելական) պատմութեանց երգ, կամ մի երգ, որի մէջ որ և է բան է պատմութեան

Երգարանը քանաւորը պ. Փետտեր նոյն հիման վրայ հասկանում է նոյնպէս «պատմական երգեր»:¹ Սակայն այդ ևս անձիշտ է: Նա իւր ասածը հաստատելու համար ոչ մի ուրիշ հիմունք չէ բերում, բայց եթէ այն՝ որ ըսնք պատմութիւն է նշանակում: Սակայն այդ քիչ է: Բանաւոր բառը պատմական-ի իմաստով յորենացու մէջ ոչ մի տեղ, և ոչ իսկ ուրիշ մատենագիրների մէջ, դնէ որքան բառարանները վկայում են, գործածուած մեզ յայտնի չէ: Բանաւոր այստեղ, ինչպէս սովորաբար, նշանակում է «բանական, իմացական, մտաւոր, մտացի», այսինք «բանականութեան», «իմաստութեան» վերաբերեալ, ինչպէս յաճախ գործ է ածում Եզնիկը:²

«Բանաւոր» և «բանաւորութիւն» բառերը «մտաւոր» և «իմաստութիւն» բառերի հետ միասին յաճախ կրկնուած են իբրեւ համանիշ. «Վասն իմաստութեանն, բանաւորութեանն...», զկենդանական շունչն իմաստակիր մտաւորութեան: «Հոգիք մտաւորք և բանաւորք» (Ագաթ.): «Այլ ոմն իմաստասէր և բանաւոր» (Վրբ. հց.):³ «Ոչ ամենայն գնայուն կենդանութիւն մտաւոր և բանաւոր ունի» (Եզնիկ, եր. 158, 159): յորենացին «երգարանք բանաւորք» գործ է ածած մի տեղ

միայն⁴ այն դիտի մէջ (Ա. դ.) ուր յատկապէս խօսուած է «յաղագս անիմաստասէր ըսնաց առաջնոցն մերոց թագաւորաց և իշխանաց», ուր ասում է... «Ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւորացն մերոց և այլոցն առաջնոցն առ ի յիմաստն աղամարութիւն, և անկատարութիւն ոգւոյն ըսնականի», որովհետեւ մինչդեռ այլոց թագաւորներն իրենց ժամանակի պատմութիւնը գրել են տուել, — որով և, ինչպէս (Ա. ա.) գրում է Սահակ Բագրատունուն, պատմութիւն գրելու այդպիսի «գեղեցիկ մշտածութեամբ զսոհականութեանն վառ և բորբոք պահելով զկայծակն», զարդարել են զբանն (բանականութիւնը, հմմտ. առաքինութիւն բանականին է խոհականութիւն), — իսկ մերոնք հայոց պատմութիւն գրել չեն տուել, պատճառն այն չէ, գրում է յորենացին, որ հայոց մէջ զիր ու զպրութիւն չէ եղել, «այլ ինձ թուի որպէս այժմ՝ և առ հինսն հայաստանեաց լիալ անսիրելութիւն իմաստութեանն եւ երգարանաց ըսնաւորաց: Վասն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յաղագս անըսնից արանց թուլամտաց վայրենեաց ճառել»:

Մտածութեան այսպիսի եղանակի մէջ, — ուր մի կողմում է՝ ոգի բանական, իմաստութիւն, զարդարել զբանն, խոհականութեան, որ նոյն է, բանականութեան կայծակը վառ պահել (պատմութիւն գրել տալով), իսկ միւս կողմում է անիմաստասէր բարք, անսիրելութիւն իմաստութեան և երգարանաց բանաւորաց, առ ի յիմաստն աղամարութիւն, անկատարութիւն ոգւոյն բանականի, անբանութիւն, թուլամտութիւն, վայրենութիւն, — «երգարանք ըսնաւորք» ասացուածի մէջ ըսնաւոր բառը երբեք «պատմական» կարող չէ նշանակել, այլ միայն ըսնական, մտացի, իմաստուն, ինչպէս սովորաբար նշանակում է, և «երգարանք բանաւորք» ոչ թէ պատմական երգեր», կամ chants traditionnels, այլ միայն chants rationnels, verständige Gesänge:

Անշուշտ անհաւանական կը թուի, որ եր-

1. Քերթեր, Հայկ. Աշխատ. եր. 129. ծան. 1:

2. Վեկեսիի սպ. եր. 97, 101, 158, 153, 170 եղև: Անբանաւոր. եր. 145:

3. Տէս Նոր Բաղդ. հայկ. լեզուի:

4. Հ. Սեպիակե Խոր. պատմ. քարտ. մեջ եր. 335. ծան. 14. յիշում է իբր այդ բառն երկու անգամ է գործածուած, երկրորդ անգամ Բ. գրի է. գլխի մեջ, ուր ասկայն այդ բառը չկայ:

ղերի այդպիսի անսակ լինի: Սակայն բանն էլ հենց այն է, որ «երգարանք բանաւորք» ասացուածի մէջ երգերի մի առանձին տեսակ պէտք չէ որոնել, ինչպէս անում են, այլ միայն պէտք է ջանալ հասկանալ թէ ի՞նչ է ուզում Մորենացին արտայայտել այդ բառով: Յիշենք միայն թէ ինչպէս Մորենացին պարսից առասպելները «սուտ» փծուն անձոնի անյարմար և անոճ բանք, անմիտ և անհանձար բանից յարմարանք, այլ և երկու անգամ «անբանութիւն» և մի անգամ «անմըտութիւն» է անուանում (Ա. դրքի Յաւելութեամբ) և «բարբառնալի» (Բ. հ.): Եւ եթէ ի նկատի առնենք, որ «իրանացած» հայոց առասպելները յունական կլթութիւն ստացած Մորենացու համար իրենց ձեռով եթէ աւելի անիմաստ չլինէին, աւելի իմաստուն էլ չէին լինի, և որ հենց Մորենացին Տորքի մասին առասպելը նոյն ածականներով է կոչում, ինչ որ պարսից առասպելները. Բաղրատունեաց ծագման մասին գրոյցը «յիմար, բայ բանք անոճ», իսկ Արծրունեաց մասին առասպելը «բաջաղանք» (Բ. է) է կոչում — այն ժամանակ հասկանալի կըլինի թէ «երգարանք բանաւորք» ասելով ինչ է հասկանում. — Երգեր, որոնք պարսից առասպելների պէս անձոնի փծուն, անհանձար (անիմաստ), անմիտ, անբան և «անոճ» չլինէին, այլ ըստմաստ, այսինքն իմաստալից, մտաղի «ոճով», «պերճ» և ողորկ, մի խօսքով ինչպէս յունաց առասպելները:

Այսպէս, փոխանակ բառի յատուկ նշակութիւնը վերցնելու և ջանալու հասկանալ հեղինակի մտքը, ի նկատի առնելով հեղինակի հայեացքն ամբողջապէս, ընդունայն տեղը բառերի նոր նշանակութիւններ են ստեղծում իրենց ուզած բանը պատմադրին վերադրելով:

Սոյնպիսի ընդունայն բացատրութիւն է և «երգարանք բանաւորք» «բերանացի երգարաններ» թարգմանելը, ինչպէս արել է հ. Ստեփանէյ հաւելելով Էմինին և մինչև անգամ բնութագրել է այդ «բերանացի երգերը» թէ «պարզ բնական և ըստ երեւութին բարոյական երգեր էին առանց այլաբանութեան»:

Ի՞նչ հիման վրայ: Ո՞րտեղից այդ նկարագրութիւնը:

Թէ հին հայոց մէջ «բերանացի» երգեր եղել են և ոչ թէ «անսիրելութիւն» է եղել այդպիսի երգերի, այլ ընդհակառակն, այդ հեթանոսական երգերը նոյն իսկ շատ սիրելի են եղել, «հանապազօրօքիալ» և «ղեղերեւալ մաշելով» երգուել են քրիստոնէութեան ժամանակ անգամ, «բարբարոս խուժաղուժ միտս ունելով» (Հմմտ. Մորենացու «անբան» թուլամիտ, վայրենի և ինքնաբերական) — այդ զիտեք Բիւզանդից վերելում բերած կտորի մէջ: Նոյնը յիշում է և Նիշէն. «Հանապազօրօք առատացոյց (Վասակ) զոճիկան տաճարին և յերկարէր զնուազմն ուրախութեան, մաշելով զերկայնութիւն զիշերացն» յերգս արբեցութեան և ի կաքաւս լիտութեան քաղցրացունէր ոմանց զկարգս երաժշտական և զերգս հեթանոսականս»:

«Բերանացի» երգեր թարգմանողները մոռանում են, որ Մորենացին չէր կարող ասել թէ «բերանացի» երգեր չեն սիրել հայերը, այն էլ «հինքն հայաստանեաց» որոնց համար մի տեղ (Ա. դ) գրում է, «Առաւել յաճախողոյն ... ի նուազս բամբուռն և յերգս ցցոյց և պարուց զսոստիկ ասեն յիշատակօք» իսկ Ա. իգ. «Զորմէ ասէին ի հինան մեր, որք բամբուռն երգէին», և որոնց բերանացի երգերն և առասպելներն այնքան անգամ յիշում է նա, և այն՝ որ իւր ժամանակ իսկ այդ հեթանոսական հին առասպելները կամ վիպասանք պատմին ի Գոյթման» (Բ. խթ.) կամ «զոր պատեցին ախորժելով» որպէս լսեմ մարդիկ կողմանն գինատէա գաւառին Գոյթման» (Ա. լ.), կամ թէ ինքն իւր ականջով լսել է (Ա. լա) և այլն:

Իսկապէս Ա. դրքի դ զլսի մէջ Մորենացու զանդաւոր ոչ թէ «բերանացի» երգեր չլինելու կամ սիրած չլինելու մասին է, այլ իմաստալից, ոչ փծուն, մի խօսքով «բանաւոր» երգեր չլինելու և սիրած չլինելու մասին և յատկապէս — մի բան, որ ուշագրութիւնից փոխեցում են — զրաժ, զրի առաժ, երգեր չլինելու մասին: Այս երեւում է թէ այդ զլսի ընդհանուր բովանդակութիւնից և

թէ «երգարանք» երգերի մատան» և ոչ թէ «երգք» բառը գործածելուց:

Բանք բառին ոմանք երգ բառի իմաստն են տալիս որպէս զի կարողանան այդպիսով եզրակացնել թէ Արայի և Շամիրամի մասին երգեր են եղել: Այսպէս «Առ ի յոյժ ցանկականի մոլեգնութեան» ի ըմբռնումն որ զնմանէ՝ որպէս ի տեսութիւն շամշուժեամբ վառեալ» (Ա. ԺԵ) հատուածը թարգմանում է պ. Խալաթեան ըստ Էմինի. «իւր ցանկական անմասութեան մէջ Շամիրամ, ինչպէս (երգում է) նորա [Շամիրամի] մասին Երզնի մէջ, վառում էր Արայի համար ցանկութեամբ»: Այսպէս հասկանալու համար սակայն հարկաւոր էր, որ բնագրի մէջ լինէր «որպէս ի բանն որ զնմանէ» և քանի որ որպէս բառը չկայ ուստի և «վառելի ի բանն որպէս ի տեսութիւն» կարող չէ նշանակել «ինչպէս երգում է Երզնի մէջ», այն էլ Երգ գլխատառով իբրեւ մի յատուկ որոշ, հանրաժանօթ երգի մէջ: Այս հատուածն աւելի ճիշտ է հասկացել հ. Ստեփանէն, որ թարգմանել է. «Արայի մասին երգեր լսելիս այնպէս էր վառում»...: Սոյն ձևով հասկանում է և շնորհ. Միաբան Գ. Տէր Մկրտչեան,² որ իբրեւ ծանօթութիւն գնում է. «Այս կէտում գրեթէ բոլոր թարգմանիչները չեն հասկանում «բանք» բառի յատուկ նշանակութիւնը, որ է երգ»: Սակայն սոքա ամենքն էլ, ինչպէս և հենց ինքը Շն. Միաբանը, իրենց առաջնորդ ունին Էմինին, որ «Մ. Խորեն. և հայոց հին վէպերը» զրուածքի մէջ (Թարգմ. եր. 12—13, 53) Արայի մասին «բանքը» նոյնացնում Երզնի հետ, այսինքն իւր երեւակայած մի ամբողջութիւն կազմող ընդարձակ Երգի հետ (ուստի և զըլխատառով երգ): Ամենքն էլ ոչ մի հիմունք չեն բերում թէ ինչու «բանք» պէտք է երգ կամ Երգ հասկանալ Շն. Միաբանը միայն իբրեւ հիմունք զրուած է, լոկ խօսքով պատճառարանելով թէ «Խորենացին անխտիր գործ է գնում «բանք» կամ «բան», «բանք երգոց» «երգ բանից» ասացուածները երգի իմաստով»:

առանց կոչումն անելու, սակայն թէ «նրանց է այդ «անխտիր գործածութիւնը»:

Մենք տեսանք «բանք» և «երգ բանիցն» նրանց և ինչ ձևով են գործածուած և ինչ են նշանակում: Իսկ «բանք երգոցն» Խորենացին մի տեղ միայն (Ա. Լ.) գործածած է. «Թուէկեացն երգք... յորս շարին բանք երգոցն զԱրտաշիսէ և զորդւոց նորա»: Մի՞թէ այստեղից միայն կարելի է եզրակացնել թէ «բանք» բառի «յատուկ նշանակութիւնն» է երգութեանք» այստեղ ևս իւր սովորական «խօսք» (պատմութեամբ) նշանակութիւնն ունի, որ և երևում է «շարին բանք» ասացուածից, որ յօրինուածքի «շարաբանութիւնն» է ցոյց տալիս Շարաբանութիւն կարող է լինել մի երգի համար և մի ամբողջ պատմութեան համար: Այդպէս Ա. Գ. պատմութեան համար զրուած է «շարածս բանից», որ հ. Ստեփանէն «շարադրութիւններ» է թարգմանում: Պատմութեան համար Ա. Գ. զլսի մէջ դործ է անում և «շարադրել» բառը, իսկ Ա. զրբի երկրորդ յաւելուածի մէջ. «զորոց ատմք զբանս... այսօր ձեռամբ իմով շարագրեմ զայնոսիկ» (=շարագրեմ, շարեմ զբանս նոցա): Եւ այն տեղում քիչ ներքեւ. «Ժանիր զատելութիւն մեր առ այսպիսի բան: զի ոչ յառաջինսն մեր ասացեալ գիրս» և ոչ ի վերջին բանս արժանաւորեցաք շարել» (զայն բան): «Բաղում ինչ... պատմի ի մատենին, այլ մեք, որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւաքմանս է (բանք, պատմութիւն), շարեացուք» (Ա. ԺԲ):

Արդ «շարել բան» միևնոյն թէ «շարագրել բան», կամ մի բառով «շարաբանել»: Այսպէս և... «յորս շարին բանք երգոցն զԱրտաշիսէ» միևնոյն թէ «յորս շարաբանին երգք զԱրտաշիսէ», կամ բառացի, ինչպէս հ. Ստեփանէն, նման Էմինի, թարգմանել է. «նոցա մէջ շարուած են Արտաշէսի և նորա որդիներին մասին եղած երգերի խօսքերը», կամ մի փոքր ազատ «նոցա մէջ շարուած են Արտաշէսի և նորա որդոց մասին երգուած սրտամոլութիւնները»:

Բանք բառը ոչ մի տեղ Խորենացու մէջ «երգի» իմաստով «անխտիր» գործածուած չտեսնելով, և ոչ իսկ ուրիշ մատենագիրներին մէջ, զանէ որքան վկայում են բառարաններ:

1. Халат. Арм. Эпосъ. стр. 137.

2. Խորեն. Պատմ. Ռուսում. եր. 68.

ընդ որ մի հիմք էլ չենք գտնում «ի ըսմանս» որ զնմանէ՝ հասկանալու «Արայի մասին երգեր» և ոչ թէ պատմածներ։ Թէ մեր հասկացածը ճիշտ է, այդ երեւում է և Ա. գրքի լազիսից, ուր «բանք» բառը նոյն «զնմանէ» խնդրով հաւաստեալ պատմութեան և ոչ թէ երգի իմաստով է գործածած. «Հաւաստի պատմել զբուն և զառաջին Տիրապանն, և որ ինչ ի նմանէ գործք, սիրելի՛ որպէս ինձ պատմողիս ի մէջ իմաց բանիցս, որ ինչ յաղագս Երուանդեանս Տիրապանայ բանք, եղիցի և քեզ ընթերցողիդ. որպէս այլն և գործք, այսպէս և զնմանէ ըսանք»։ Եւ չգիտենք թէ Շամիրամի ինչո՞ւ անպատճառ Արայի մասին «երգութեամբ» պէտք է լսել մոլեղիկ ցանկութեամբ վառուելու համար, քանի որ նա Արայի մասին պատմութեամբ, խօսութեամբ էլ կամ ինչպէս հինգ ժողովրդի մէջ գործ է ածուած ցայսօր, «բանքն» էլ կարող էր լսել և վառուել։¹ Ուստի Շնորհարարեանն իզուր է գրում այդ մասին, թէ «պէտք է նկատել, որ այս տեսակ, առանց տեսնելու, այլ միայն գովասանական գուսանական երգեր լսելով սիրահարուիլը յատուկ է բուն ժողովրդական վէպին։ Այսպէս է սիրահարուում օրինակի համար, Դաւիթը յանդուր յաւթունին։— Եստ ճիշտ է, բայց և այնպէս այդտեղից եզրակացնել թէ «Ուստի և մենք կատարեալ իրաւունք ունինք հետեցնելու, որ այս գլուխը [Շամիրամի և Արայի մասին] գրութեամբ է վիպական երգի հիման վերայ» և թէ «բանք» նշանակում է «երգ», բոլորովին սխալ և կամայական է։ Եթէ գովասանական երգ լսելով միայն սիրահարուիլը

յատուկ է ժողովրդական վէպին, ոչ պակաս յատուկ է անոր մէկի և լոկ գովքն առանց երգի, մէկի մասին պատմութիւնը լսելով սիրահարուելը։ Մեր արդի ժողովրդական վէպի մէջ աղջիկ յանգութը Դաւիթի, Պղնձէ քաղաքի թագաւորի աղջիկը Բաղդասարի համբաւը լսելով են սիրահարուում Դաւիթին, կամ թէ, Բաղդասարին։ Այսպէս և Շահնամայի մէջ, որ Փիրղուսին անշուշտ ժողովրդականից է առած, զեղեցիկուհի Թեհմինէն Ռոստամի մասին պատմութիւնը լսելով սիրահարուում է Ռոստամին։

« Բայց շատ անգամ ևս (Թեհմինէ) լսել եմ շատ շատերի բերանից
« Ինձի պատմած զրոյցները քո (Ռոստամի) հրաշալի գործերից,
« Որ դու գէից, ոչ առիւծից, ոչ նահապետից,
« Զես վախենում եմ... »

« Զո այդ զրոյցն երբ պատմել են և ևս այդ լսել
« Ամեն անգամ շրթունքս կծել—հինգ եմ սարսել զարմացել:
« Պարում էի քո այդ լանջ ու պարանոց և բազուկներ...
« Այժմ ես քոնը եմ և թէ ինձ դու կամենաս քո սրտում...
« Առաջինը որ ես այսպէս քեզ շատ կարօտ եմ քաշել
« Եւ քեզ համար խելքս զլսից հանել՝ քամու եմ տուել... »⁴

Երկրորդ տեղը, ուր «բան» երգ են թարգմանում, դա Շամիրամի մահուան մասին հատուածի մէջ ասածն է. «Եւ ըսն ի նմանէ՛ Ուլունք Շամիրամայ ի ծով» (Ա. Ժը.)։ Պ. Սալաթեան² թարգմանում է (ըստ Էմինի), И Пѣснь про нее ... «Եւ Երգը նորա (Շամիրամի) վրայ»... որի սխալ լինելը ուղղում է հ. Ստեփանէ, թարգմանելով. «Եւ նորանից (Շամիրամից) ասած երգը», առարկելով թէ բնագրի մէջ «բան ի նմանէ» (ի Շամիրամայ ասացեալ) է և ոչ թէ «բան զնմանէ»,⁵ որով են-

1. Հմմտ. Մրումանեան, Մանանայ, եր. 125. «Մարե, սա Կորեծի (հայ կախարդի մը անուն է եղեր) պատմութիւնը քրե. ևս պիտի գրեմ, բարեկամս ալ մտիկ կընէ։ — Կորեծ մեր դրկցեց ճեղք եր. գոսկո (ահաւասիկ) ինոնց տուն. ինոն բա յնս եր (վիպեր) շատ ևն. վեր միտ կուգայ»... Որտեղ հաւց. Մրումանեանը շատ միշտ ըմբռնել է «վիպ» բառը համանիշ «բանք» բառին։ Իսկ ժողովրդական բա յնս մեռել է բա նս, փոխանակ բա ն(ս) մեռել, ինչպէս որ է նոյն բառն ուրիշ բարբառների մէջ։ Հմմտ. պաւն, պաւն («պաւն»), պաւ բանալի, բաւանի, բաւնի (եր. 88), ասնի, ասնի, արնի և նման մեռերը, որոնց ուղղական հոլովի մէջ -ի տեղ - է։ Իսկ -ն մեռել է բա յնս բառի մէջ -ի և -ի տեղական արտասանութեան պատճառով։

4. Երդուսի, Ռոստամ և Սոհրաբ, բարգմ. Ս. Գիւրգադեանց, Եւրոյի 1893, եր. 54:

2. Халат. Арм. Эноч. եր. 141.

5. «Բան ի նմանէ» մեռել կարող է ևս մեռագրի սխալ լինել։ Հմմտ. «Զնմանէ բա ն(ս)» (Ս. լու) որ հ. Ստեփանէն

Թագրել է տրւում թէ «իր թէ Հայաստանում կար մի երգ՝ որ սկսւում էր այսպէս. «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով»: Սակայն Հ. Ստեփանէն մոռանում է, որ «բան» բառը, որ առաջին տպագրութեան մէջ «խօսք» է Թարգմանել, երկրորդ տպագրութեան մէջ, անշուշտ Շնորհ. Մխարանի անհիմն նկատողութեան աղբնցութեան ատի, ² «երգ» դարձնելով, ինքն այդ նկատողութեամբ սոսկ մի բառախաղ է անում: Քանի որ նորա Թարգմանութեամբ էլ ենթադրւում է, թէ Շամիրամի մասին մի երգ կար, միայն ոչ ուրիշների լեզուից ասած, այլ Շամիրամի բերանը դրած:

Թէ այդպիսի երգ եղել է՝ կարելի չէ հարկաւ մակարերել «բանք» բառին ըստ քմահաճոյս առւած մի մեկնութիւնից միայն: Ուստի և «բան» բառի իմաստը պահելով, պէտք է «բան ի նմանէ» Թարգմանել հնորա (ասած) խօսքը: Եւ կարիք չկայ, որ «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով» նոյնպէս անպատճառ երգ եղած լինի, կամ մի երգի առաջին տողը: ³ Քանի որ դա կարող է և մի ասած «բան», մի տեսակ առակաւ որ խօսք լինել, որ իր Շամիրամ ասել է: Ոչինչ չէ անպտույտնում այն, թէ «մեռնելուց առաջ, կամ մինչև իսկ մեռնելուց յետոյ, զիւցազնի երգը, որի մէջ ողբացում է անցեալ զօրութիւնն ու փառքը, շատ սովորական է ժողովրդական վէպում»: ⁴ Մոռացում է, որ աւելի ևս սովորական է զիւցազնի խօսելով մեռնելը. օրինակ՝ Դաւիթ, Ռոստամ, Ռուշանդ խօսելով են մեռնում: Եւ մեռնող մարդոց վերջին խօսքը շատ անգամ յիշւում է յետագայում, երբ նոյա պատմութիւնն են անում: ⁵

(Նալուանէլի)

Մ. Արեղեան

քարգմանում է «նորա պատմութիւնը» հմեմ. «Իրանի որ գնումն» (Ա. մե), որ հ. Սեփանէն քարգմանում է. «նորա մասին երգեր»: Ի՞նչ հետաքննարկում:

1. Խոր. պատմ. քարգմ. եր. 372. ծան. 110:

2. Խոր. պատմ. Ռուսում. եր. 71. ծան. 1:

3. Փեքրեր, Հայկ. Աշխատ. եր. 123:

4. Մխարան, Խոր. Պատմ. Ռուսում. եր. 71.

5. Փ. Բազմադի մէջ (ե. դար. Բ. զլ.) կարդում եմ, որ Մուշեղ Մամիկոնեանը Պարսից Շապուր քաղաւորի կառնելը, որով իւր մեղք գերի էին ընկել, պատճառն էր կերպով արձակում է: Պարսից քաղաւորը զարմանում է

ՀԱՅԵՐԸ

ՄԱՐԴԱՐԱՆԵԱԿԱՆ և ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ.

(Շարունակորիւն) *

Դրացի ազգութիւններից Հայերին իրրեբրախիկիֆալների աւելինմանում են լեռնաբրնակ Հրէայք (ըստ Շանարի և Էրկերաի—85¹/₂, ըստ Պանտիւխովի—85²/₂) և Այսորիք (ըստ Շանարի 89¹/₂, ըստ Պանտիւխովի—87⁰/₂), ապա Վրացիք և Լէզգիները, մինչդեռ օրինակի համար, Խմերեաիները, Մինգրեիները, Ափսաղցիք, Ատրպատականի Թաթարները, Պարսիկները, Բրգերը—ունին ոչ այնքան լայն զուխ (զլիի որոշիչը, միջին չափով 83—77¹/₂), այլ աւելի երկարաձիգ: Սակայն, հարկ է նկատել որ զլիի ձգեալ արամագծի կարճանալուն, կամ աւելի ճիշդը, ծոծրակի տափարակ լինելուն նպաստում է մասամբ Հայերի մօտ (և Կովկասում մի քանի ուրիշ ազգութիւնների մօտ) զլիի անգիտակցական և արհեստական աճեում: Թիւնը, որ յառաջ է գալիս երկխաներին երկար ժամանակ օրօրոցում պահելու սովորութիւնից: Երեւայի փոքրիկ քեքոյշ, զիւրաթեք զուխը, արդէն իւր յատուկ ծանրութեամբ, ծանրանալով օրօրոցի յատակին՝ տափականում է ծոծրակի մօտ, որ յետոյ ամբողջ կեանքում մնում է այնպէս, արտայայտելով անզուգաչափ անք, այսինքն թեքուած դէպի աջ կամ ձախ, նայելով, թէ պառկած մանկան գլուխը յաճախակի որ կողմն էր դառնում: Ծոծրակի այս կերպ տափակ լինելն ա-

յորա այս վեհանման արտքի վրայ. «եւ եր ի ժամանակին յայնմիկ երիվարն Մուշեղի մեռնակ ձի մի. իսկ քաղաւորն Պարսից ... եւ կիսել զՏաշ ի պատկեր զՄուշեղ մեռնակաւ, եւ ի ժամ ուրախութեան իւրոյ ղեկը զՏաշն առաջի իւր, եւ յիշեր համապագ զնոյն քանս ասելով՝ թէ մեռնակա՞մն զիկի՞ արքա»:—Երեւակայեցիք այս պատմութեան բովանդակութիւնը Խորհրդային Լոյկոյի սեղմումով մէջ քերեք, ինչպէս Շամիրամի անտպիլը եւ վերջացեալ այսպէս. «եւ քան ի նմանի (աւաղաւ) մեռնակա՞մն զիկի՞ արքա»: Միթէ «մեռնակա՞մն զիկի՞ արքա» կը ղեկեր մի երգ եւ ոչ թէ մի խօսք: Այսպէս եւ «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով» մի խօսք է միայն եւ ոչ թէ երգ:

* Տես. Արարտ 1899 թ. համար Ա. եր. 37:

մենքի մօտ պարզութեամբ չէ նշմարուում։
Շանտրոյ հետազօտելով մի քանի չափահաս
Հայ անհատներ, գտնում է նոցա մօտ յիշեալ
յատկութիւնը 37⁰/₀ միայն։ Ընդ սմին այն
զրոխները, որոնք չեն կրում իւրեանց վրայ
այդպիսի արհեստական տաճութեան հետքեր,
նոյնչափ լայն էին և կարճ։ Իսկ այս հանգա-
մանքը վկայում է, թէ Հայերի խիստ կար-
ճազուլիս լինելն՝ ծոծրակի արհեստական կեր-
պով տափարակեցնելու արդասիքը չէ, այլ
ի բնէ է և տիպարական։ Դուխը, իւր նշանա-
ւոր լայնութեամբ հանգերձ՝ աչքի է ընկնում
նաև բարձրութեամբ, և գագաթի միջնավայրը
հանդիսանում է իրր ամենաբարձր կէտ։ Հա-
յերի երեսը, ըստ չափու, միջին թուով, ո-
րոշում է այսպիսի գծերով։ Ճակատը ուղիղ
է, լայն, միջակ բարձրութեամբ, աչքերի
միջի տարածութիւնը ոչ այնքան լայն, այսե-
րը դուրս ցցուած չեն, երեսը առհասարակ
չափաւոր երկարութիւն ու լայնութիւն ունի,
քիթը մեծ է, մասամբ երկար, ուռած, լայն
քամակով, երբեմն կորաքիթ կամ արծուա-
քիթ, շատ սակաւ կարճ ու լայն, քիթի որոշ-
չի վօրութեամբ (ըստ յարաբերութեան մե-
ծագոյն լայնութեան քիթի առ երկայնու-
թիւնն՝ ուղղահայեաց ուղղութեամբ) Հայերը
պիտի վերադասուին լեպտօրինների (նեղ քիթ)
շարքին։ Բերանը միջակ մեծութիւն ունի,
շրթունքը—յաճախ հաստ ու ոլոր են, բայց
այլ դէպքերում—բաւականին բարակ։ Աչքե-
րը լայն են, օժտուած թաւ յօքերով և եր-
կար արտեանունքներով, և նոցա (աչքերի)
երանգը ըստ մեծի մասին մութ—շագանա-
կագոյն կամ սևօրակ է, սակաւ պարզ—շագա-
նակագոյն, գորշ և, իրր բացառութիւն՝ կա-
պոյտ։ Դիմի մազերն առ հասարակ նոյնպէս
մթին գոյնի են, սև կամ մութ—խարտեաշ,
սակաւ բաց խարտեաշ և չէի։ մինչև անգամ
մանուկների աչքերը ու մազերը առաւելապէս
մութ գոյն ունին։ Երեսի կաշուի գոյնը թուիս
մարմնոյ միւս տեղերում աւելի պարզ է։
Ականջները միջակ մեծութեամբ են, յաճախ
իրր ուռած, ատամները ուղիղ են, ոչ խոշոր,
բաւականին մօտ են շարուած միմեանց։ Խմսա-
տութեան ատամները ուշ են երևան գալիս,
տտամների փառն շատ յաճախ է պատահում

մինչև անգամ դիւղացւոց մէջն էլ հազուա-
դիւս բան չէ։

Համեմատելով վերը բերած բնորոշ զը-
ծերը՝ Կովկասու միւս ազգութիւնների ար-
տաքին յատկութիւնների հետ, կարելի է նը-
կատել, որ հայկական տիպարը թէպէտ և
պատահում է Թաթարների, Լէզգիների,
Վրացիների և այլոց մէջ, այնուամենայնիւ,
միջին թուով առած, դա որոշում է ուրիշ
ազգութիւնների միջին տիպարից։ Այսպէս
օրինակի համար, Վրացիները, Իմերէնները,
Պշաւերը, Խեզուները, Արխաղները, Սվա-
նանները—յայտնի են իրանց բարձր հասակով
(164—169), մազերի սակաւութեամբ մարմնոյ
վրայ, նոցա պիտերը և մօրուքը ուշ են բըս-
նում, մազերը ըստ մեծի մասին բաց—խար-
տեաշ են, աչքերը բաց—կապոյտ, զուլիս ոչ
լայն, երեսը երկար, յաճախակի այտերը դուրս
ցցուած, քիթը առանձին ձև ունի, մերթ
երկար ու նեղ, մերթ լայն ու հաստ։ Այսո-
րինները և լեռնական Հրէայք աւելի նման են
Հայերին զլիտ ձևով, մազոտութեամբ, մազերի
գունով, վերջինները նաև հասակով, բայց
Այսորինները աւելի բարձր են և, Պանտիախո-
վի չափերով, երեսի երեք մասերից վերինը
(ճակատը) և ստորինը (ծնօտը) աւելի սակաւ
են զարգացած քան թէ Հայերին, այն ինչ
միջինը (քիթը) նկատելի կերպով մեծ է, և
այդ երևում է բոլոր երեսի երկարութեան
վերայ։

Ատրպատականի Թաթարները, Բրդերը,
Թաթերը նոյնպէս բարձրահասակ են, նեղ
զլիտ (զլիտ որոշիչը 78,7—77,6), երեսը չոր
չոր, քիթը աւելի բարակ ու երկար, թէև
Թաթարների մէջ ոչ սակաւ պատահում են
աւելի լայնազուլիս անհատներ, Հայերի նման,
և ուրիշները, որոնք տափաքիթ են, դուրս
ցցուած այտերով, այդ հանգամանքը մանդո-
լական արեան խառնուրդի ապացոյց է, ըստ
երևութիւն։

Հայկական տիպարը առհասարակ շատ
տարածուած է Փոքր Ասիայում և այդ ոչ
միայն այն վայրերում, ուր Հայերը կազմում
են խիտ բնակչութիւն, այլ և սահմաններից
էլ դուրս, Տաճիկների, Ասորոյ, Եփեսի մէջ,
Պրոֆ. Փ. Փօն—Լուշան, որ մարդաբանական

Հետազոտութիւններ և կատարել Փոքր Ասիա-
յում մանաւանդ Հին Լիւկիայի ուսմաննե-
րում կարողացաւ համազուել, որ յիշեալ երկրի
արդի բնակիչներն մէջ աչքի են ընկնում եր-
կու միանգամայն տարբեր տիպարներ՝ մինը
լայնագլուխ, խիստ բրախիկեֆալ, կարճ ու
բարձր դանդով, իսկ միւսը—նեղգլուխ, դուր-
խոկեֆալ, երկար ու ցածր դանդով: Երկու
տիպարներն էլ հաւասարապէս պատահում
են ինչպէս Տաճիկների և Յոյների, այնպէս և
Հայերի մէջ. բայց վերջիններն մէջ կարճ-
գլուխների թիւն, ըստ երեւութին, գերա-
զանց է (տես. F. V. Luschan. Die Tach-
tadschy und andere Ueberreste der alten
Revölkerung Lykiens. „Archiv d. Anthropologie“.
XIX, 1890.): Լուշանը չափեց 120 Հա-
յերի գլուխները և հնարաւորութիւն ու-
նեցաւ ուսումնասիրելու 26 հայկական դան-
դեր և դոքա բոլորը լայնագլուխներ էին, ու-
րոնց լայնութեան որոշիչն է 80-ից մինչև
91): Լուշանը արամաղիր է այս բրախիկե-
ֆալ տիպարը հիմնական համարելու, հնա-
գոյնը Փոքր Ասիայում վասն զի դա, նորա
խօսքերով, արտայայտուած է արդէն Հին
կուլտուրական Հիտտիաների ցեղի խորաքան-
դակների վրայ, մինչդեռ դուրխոկեֆալ տիպա-
րը, նորա կարծիքով, պիտի վերագրելի յա-
կապէս սեմիտական ցեղերին, որոնք տարա-
ժուեցան հարաւից, Արաբիայից, յետին Ժա-
մանակներում թէև նոքա էլ հինաւուրց եկ-
ւորներ են այս երկրում: Սակայն նորագոյն
հետազոտողներից ոմանք, յիշեալ Հիտտիանե-
րին՝ արամաղիր են քամական ցեղից համա-
րելու. այդպիսի կարծեաց ոյժ առեց մանա-
ւանդ իտալացի ուսո մնական դր—Կառա, որ
Հիտտիաներին նման չնում է Պելազգներին.
վերջիններս Յունաստանի և իտալիոյ հնա-
գոյն կուլտուրական բնակիչներն էին. (տես
De-Cara. gli Hethai—Pelasgi. Roma, 1894.):
Հիտտիաները, երկրորդ հաղարամեակում նախ
քան Բրիտտոսի ծնունդն, հզօր պետութիւն
կազմեցին Ասորիքում և Փոքր Ասիայում, մի
պետութիւն, որ մտքառում էր Եգիպտոսի
և Ասորեստանի գէմ և թողել է բազմաթիւ
կուլտուրական յիշատակներ, ջրուած իզմի-
րից մինչև Եփրատ գետի վերին հոսանքը:

մտաւոր արձանադրութիւններ, որոնք սակայն
մինչև այսօր անվերժանելի են մնում * Բայց
Բամիաները մինչև այժմ էլ ունին ներկայա-
ցուցիչներ հիւսիս—արեւելեան Ափրիկէի մի
քանի ազգութիւնների մէջ, իսկ ի հնումն
դոցա թուին էին պատկանում Եգիպտացիքն
էլ. և այս բոլոր ազգերի յատկանիշն, ընդհա-
կառակն, դուրխոկեֆալ է, աւելի նշանաւոր
կերպով արտայայտուած, քան սեմիտների մէջ:
Պրօֆ. Սեռլի՝ Լուշանից բոլորովին տարբեր
կարծիք է յայտնում վերոյիշեալ երկու տի-
պարների մասին: Մա ընդհակառակն, կար-
ծում է՝ թէ դուրխոկեֆալ տիպարը աւելի
հին է, որ ընդգրկում է համարեա թէ Մի-
ջերկրական ծովի ափերի դաւառների բոլոր
հին ազգերը, այն է՝ Բերբերներին, հիւսիսա-
յին Ափրիկէի Եգիպտացիներին, Ասորեոց և
Փոքր Ասիոյ հնագոյն բնակիչներին, Պելազգ-
ներին, Էտրուսկներին, Լիգուրացեոց, Իրե-
րացեոց, Այդ ազգատոհմը, Սեռլիի կարծի-
քով դուրս եկաւ հիւսիս—արեւելեան Ափրի-
կէից (Յեղոս գետի ափունքների գաւառները)
և բնակեցաւ Եգիպտոսում: Լիբիայում, Ասո-
րիքում, Փոքր Ասիայում անցաւ Յունաց կղ-
զիներ, Յունաստան, Սիկիլիա, Սարդինիա,
Իրերական Ուրա կղզին, մտաւ Հելլեաթիա,
Փրանսիա, Անգլիա, Իրլանդիա, ապա Կովկաս,
Ղրիմ, Հարաւային Ռուսիա և Դանուպի կող-
մերը. (տես. G. Sergi. Ursprung und Verbrei-
tung des Mitelländischen Stammes, deutsch ü-
bersetzt von D-r Byhan L. 1897.: Այդ ազգա-
տոհմը հիմն դրեց Եգիպտոսի, Հիտտիաների,
Յունաց, Էտրուսկների հնագոյն կուլտուրա-
ներին, որոնք զարգացան յառաջ քան արիա-
կան ցեղերի տարածուիչն ամենայն կողմեր.
սակայն արիք յետոյ գերազանց գանուկեղով
ուրիշներից, կամոց կամոց խառնուեցան Հին
բնակիչների հետ, ընդունեցին նոցա կուլտու-
րան, հաղորդեցին նոցա իւրեանց լեզուն և
այլ զուտ առանձնայատկութիւնները: Սեռլիի

* Մոսկուայի կաշերական Հեղափոխական Բնկերո-
րեան Սեռլիեան յանձնարարի նախագահ լեզուագիտ. Վ.
Միլլեր (Լազարեան ձեռնարակի ղրեկտոր) այս աշխատ-
յան յանձնարարի վերջին նիստում միանգամայն նիւթից պրօֆ.
Ենսկի կարծիքը Հիսթորիկոսի և Հայերի մասին:

կարծիքով, արիական ազգաբնակչութիւնը Եւրոպայում հանդէս եկաւ, յատկապէս երեք հոսանքներով՝ կելտական, գերմանական և սլաւոնական։ Բայց դորա կարգին կարելի է վերադրել նաև ուրիշ, ոչ այնքան նշանաւոր արիական բարբառներ, որով խօսում են Յունաստանի, Իտալիոյ և Փոքր Ասիոյ ազգութիւնները։ Մինչդեռ ուրիշ շատ հետազոտողներ արիական տիպարը համարում են գոլիթոկեֆալ և, ըստ մեծի մասին, շիկահեր, ենթադրելով՝ թէ բրախիկեֆալների թուրքի անաւելութիւնը սլաւ ազգերի, գերմանացիների, Փրանսիացիների և այլոց մէջ մեկնելու է այդ տիպարի անհետանալովը, և թէ դորան փոխարինում է Եւրոպայի աւելի հին, ոչ արիական, այլ միայն արիացած ազգաբնակչութիւն։ Սեռին, ընդհանրապէս, պնդում է, թէ այդ բրախիկեֆալական տիպարը է բուն արիական տիպար, որ Եւրոպայի շատ տեղերից արտաքսել է հնագոյն գոլիթոկեֆալականը, որ յատուկ է Միջերկրական ծովի ափերի ցեղերին և որ դեռ մինչև այժմ յարատեւում է հարաւային Իտալիայում, Անգլիայում, Սպանիայում, Եգիպտոսում, Փոքր Ասիայում և այլն։ Ուրեմն, այս Թէօրեայի վրայ յենլով՝ բրախիկեֆալական Հայերին կարելի է համարել եկտոր արիական ազգատոհմի տարբեր ցեղերից մէկն, որ միջամուխ է եղել այն երկրրը, որտեղ առաջ բնակւում էին Միջերկրական ծովի ազգատոհմի (средиземноморской расы) գոլիթոկեֆալական ցեղերը, այն ինչ, եթէ ընդունենք Լուշանի կարծիքը, Հայերը Փոքր Ասիոյ տեղական հրնագոյն ազգատոհմի սերունդը են, որոնք պաշտպանել են իւրեանց տիպարը սեմիտական ցեղերի, Յոյների և այլոց ազգեցութիւնից։ Այդ տեսակէտներից որը կարելի է հաւանական համարել։

Այն հանգամանքը, որ բրախիկեֆալական սեւագոյն մաղերով ու աչքերով տիպարը ներկայումս շատ տարածուած է Փոքր Ասիայում, հաստատուում է բողմաթիւ գիտողութիւններով։ Բժշկապետ Վէյսբախ հանդիպեց այս տիպարին հին Բիւթանիայի արգեան բնակիչներին մէջ, Ու Վիրխովը—Փոքր Ասիոյ հիւսիս—արեւմտեան անկիւնի Յոյների մէջ։

Ռենդելոյ քաղաքի մօտ հին գերեզմանների մէջ, որոնք, ըստ երեւութին, պատկանում են երրորդ դարուն Քրիստոսի, պեղումներ կատարուեցան, և այնտեղ յայտնուեցան մի շարք մեծ ու բրախիկեֆալական գանգեր։

Վիրխով չափել է նոյնպէս այն գանգերը, որ գտել էր Շլիմանը Հիսապոլիքում (հին Տրովադայում) արած պեղումների միջոցին, և համեմատել է, որ մինչև անգամ հնագոյնները նոցանից, երկրորդ հազարամեակում նախ քան զՔրիստոս, բնորոշ բրախիկեֆալական են։ Նոյն տեսակից են նաև հին Ասոս քաղաքի աւերակներում, Ամբրիկացի հնագիտական խուզարկութիւնների ժամանակ գտնուած գանգերը։ Այդ բոլորը համեմատելով Հայոց գանգերի հետ, Վիրխովը տրամադիր է Լուշանից աւելի հեռու գնալու և կոչելու այդ ամենը ոչ թէ Հայոց ծագումից յառաջ եկած, ինչպէս նա (Լուշան) է կարծում, այլ ուղղակի հայկական։ (Luschan—Virchow—въ отчетѣ о сѣздѣ Германскаго антропологическаго общества 1892 года)։ Այնու ամենայնիւ, նա ակնարկում է, թէ նոյնպիսի բրախիկեֆալական յատկութեամբ օժտուած են և մի քանի և այլ ազգութիւններ, որ. Ալբանացիք, որոնց մէջ շիկահեր անհատները գերակշռում են։

Յամենայն դէպս եթէ Փոքր Ասիոյ այս հիւսիս—արեւմտեան բրախիկեֆալները երեւցան, ինչպէս ենթադրում են, Բ. հազարամեակում Քրիստոսից առաջ, ուրեմն աւելի հեռու դէպի արեւելք, բուն Հայաստանի սահմաններում այս տիպարը հանդէս եկաւ, հաւանական է, աւելի ուշ, և այդ հանգամանքը սերտ կապուած է նաև պատմական տեղեկութիւնների հետ Հայերի մասին, որոնք վկայում են, թէ նոքա (Հայերը) այստեղ եկել են ոչ յառաջ քան Ը. դարն նախ քան զՔրիստոս։ Որչափ յայտնի է, Անդրկովկասու նախապատմական գերեզմաններից դուրս հանած գանգերի մէջ գերակշռում է գոլիթոկեֆալական տիպարը, որ հայկականից տարբեր է և հաւանական է, որ պատկանում է Ուրարտու երկրի բնակիչներին (ոմանք այդ բնակիչներին կոչում են Սախալք, հաւանելով հին Յունաց ցուցու միւսերին)։ Սոքա երկար ժա-

մանակ պատերազմներ էին մղում Ասորես-
տանի գէտ և թողել են մեզ շատ հետաքրք-
րի բեռնապիր արձանագրութիւններ, որ
յետին ժամանակներս ուսումնասիրում են
Պ. Պ. Մ. Նիկոլսկի և Վ. Բելլը և այլն: Այս-
պէս ուրեմն, զոնէ, Փոքր Ասիոյ արեւելեան
մասում բրախիկեֆալական հայկական տի-
պարը պէտք է համարել յետին, եկոր, որ
միջամուխ է եղել զօլիսոկեֆալական տիպա-
րի երկրորդ:

Եթէ ինկատի առնենք այն գէտքը՝ թէ
զօլիսոկեֆալները գերակշռում են նաեւ Ե-
զիպոտի Ասորոց, Յունաստանի, Իտալիոյ,
Պիրինէի լեռնակղզու հնագոյն գերեզմաննե-
րից արտահանած գանգերի մէջ, թէ գոքա
ներկայումս էլ բնորոշում են հիւսիսային Ա-
փրիկի Սպանիոյ, հարաւային Իտալիոյ և
այլոց բնակիչների տիպը, այն ժամանակ Սեռ-
ջիի ենթադրութիւնը՝ Միջերկրական ծովի
ազդատոհմի տարածութեան մասին ի հնումն
հաւանական է դառնում փոքր ի շատէ, թէ
լիովին չէ բացատրում, թէ ինչպէս է գոյա-
ցել Եւրոպայի արդի բնակչութիւնը այս ազ-
դատոհմի խառնուելուց արիական յեղերի
հետ: Բանը նորանում է, որ այդպիսի գո-
լիսոկեֆալական գանգեր մենք գտնում ենք
ինչպէս միջին Եւրոպայի քարեդէն դարերի
գերեզմաններում, այնպէս և միջին դարերի
սկզբի (մինչև Թ. դարը) գերեզմաններում,
Փրանսիայում, Գերմանիայում, Ռուսիայում
և և այնպիսիների մէջ, որոնք, անտարա-
կոյս, պատկանում էին Գերմանացոց և Սլաւ
ազգերին: Դա ապացուցանում է, թէ գոլի-
սոկեֆալական տիպարը երբեմն տարածուած
էր նաեւ արիական ազգերի մէջ. ոմանք կար-
ծում են թէ դա նոցա մէջ մինչև անգամ
գերակշռող էր: Ուրեմն՝ պէտք է ընդունել,
որ դա այս զէպքում նման էր Միջերկրա-
կան ծովի ազդատոհմին և թէ բրախիկեֆալ-
ների յետագայ յառաջ խաղաղումը պայմա-
նաւորուած էր ոչ թէ արիական տարրով, այլ
մի ուրիշ պատճառով, ինչպէս կարծում են
ոմանք—միջին Եւրոպայի արիացած բնակչու-
թեամբ, որ նուաճուած Արեւոյ ձեռքով, սեպ-
հականէլ է իրան նոցա լիզուն. բայց իւր բազ-
մաթուութեան, կենսունակութեան և բազ-

մածնութեան շնորհիւ, կամայ կամայ գերա-
կշռող հանգիսանալով՝ իւր տիպարի տիրապե-
տութիւնը հաստատել է միջին Եւրոպայի և
Եւրոպական Ռուսիայի ժամանակակից ազգա-
բնակչութեան մէջ:

ՄԻ ՀԱՏՈՒԱԾ

ՌՈՍՏԱՄ—ԶԱՆ.

Վ. Գ. Յ. *

Դարիւն ի. տաս օր նիսան ** գնացիր,
քան մնացիր:

Ռոստամ ուր մարտիր ժողովից, ասաց կու-
րուղչուն. Գնա սահրանգէն տըսի, չայիլքիր ¹
չինուլի, թի չէ, ծաղկաւր եղիլ ի, թի չէ,
մշինք ² աղբուրքիլ եղիլ ի, մհա վերու ³ օչ-
խար կայ մէջ, խաղալ կայ ինի. մինք անթանք
սէհրանդին ⁴ սէհր անելիւ:

Էլաւ զթիթիլ գրից, յրեողկից քաղք-
նէք: Մերաբէ Բարլին ուր կուշումով իրի, ⁵
Տիւսէ Նաղարի ուր կուշումով իրի, յրեող-
կից զիողարզ ուր կուշումով իրի, յրեողկից
Ջանգէ Շահուրի իրի, յրեողկից Գիւ իրի,
փալաւանքաւր բիրադի բարաւից ⁶:

¹ Արօսաշիւներ. ² սեւեւեւ ³ վայրենի

⁴ զրօսարան. որսարան ⁵ եկաւ ⁶ ժողովից:

* Ռոստամ—Զաւ Պարսից ժողովրդական վէպ է,
որ մինչև այսօր էլ պատմում է Հայ ժողովուրդը զանազան
վարիանսներով և բարբառներով. գոնէ մեզ յայտնի են
Մոկաց և Աբարակցոց (Մշի) բարբառով: Ներկայ հասոյա-
ծով Մոկաց վարիանսից մի փոփոխ եմուշ եմ տալիս, յու-
սալով կարճ ժամանակից յետոյ և ամբողջը հրատարակել
առանձին գրքով: Յիշդուստ երկին ծանօթ ընթերցողը
նկատել կարող է, որ այս հասոյածը Ռուսկի թուրանում
կատարած որսորդութեան ճեսարանէ է: Ինչ համար առան-
ձնապէս հետաքրքրական է այս վէպը ներառելով, որ Մոկսեւ
կորեկացու ժամանակներն իսկ գոյութիւն ունէր Հայոց
մէջ: Աբարակցոց վարիանսով պարսից վէպի հերոսներն ու
Սաւալ ծուրը ցեղակից են իրար: Այս խնդիրները, ինչ-
պէս և վէպի Շահ—Նամիկ հետ ունեցած առնչութիւնը
կաշխատեմք պարզել առանձին յօդուածով:

Գ. Վ.

** ԵՍ — Նիսան Իսրայէլացիների, ինչպէս և
սեմական ուրիշ ազգերի մէջ տարուայ առաջին ամիսն է,
որ մօտաորակա մարտ ամիսն էր սկսում:

Ելան ուրինց չաղբբեր տունն կինացին. սէհ-
րանդի մէջ զեարկիցին գետնն. էլան զկանաչ
կարմիր թաղբցին չաղբի վերայ, քեամին կը
զեարկի, կվերուցի: Ռոստամ էլաւ զԲրդոյ,
Փէրամազ յրեողկից ճամբի վերայ կարաւիւլ.
ղիւ յրեողկից կարմնջի վերայ կարաւիւլ.
ուր կուշումին իղին¹ ետու: ասաց. Սահրանգի
մէջ ուրախութիւն ըրէք ձեզի խամա, զվերու
օշխար սպանըցէք, զխաղալ սպանըցէք, զչա-
յիրքեր արըծացէք, զբիւլիւր ծաղկըտիր կո-
խըրճեցէք, յաղբբեր բիրաղի աւիրըցէք:

Ռոստամն էլ էնքան խմիր ի սարխոշ ի²
սկախ³ չունի: Սահրանգէն աւիրիցին. թող
էտու վերայ: Ռոստամ կանչից, փալաւանքտիր
իրիւ ըսաց. — Նիս խլխուեն⁴ տերթամ⁵ Ալ-
ֆասիան-Ջարա-Փիշանի սահրանգի մէջ նըս-
տիմ: Ել ըմ խիւք գլխիւց կինաց:

Մնաց լիւսցաւ: Մնաց Ռոստամն խլխուեն
սկախ կաւ վերայ նստաւ. կանչից փալա-
ւանքտիրուն ըսաց. — Նիս յիրկուն ի՞նչ ըմ ասի:
Ասաց. մինք չինք գիտը (ուրացան): Կանչից
Դիւ, իրիւ ըսաց. — Դիւ, եիս յիրկուն ի՞նչ ըմ ասի:
Ըսաց. — Տիւ յիրկուն ասիր իս, մինք տեր-
թանք Ալֆասիա — Ջարա-Փիշանի սահրանգի մէջ
նստինք, զէնու չայիրքեր բիրաղի տարըծանք,
զէնու ծաղկըտիր բիրաղի տըկեօխինք, զէնու
յաղբբեր բիրաղի տաւրինք, դառնանք կեանք,
էրթանք միր տուն, նստինք:

Ելան զչաղբ խիւաթ վերուցին. էլան
կինացին Ալֆասիայ սահրանգի մէջ նստան.
Ռոստամ չաղբ կզար Ալֆասիայ չաղբի տեղ,
չաղբ ըմ էլ կզար Հմանի չաղբի տեղ, չաղբ ըմ
կզար Փիրանի* չաղբի տեղ, Դիւու չաղբ է-
զար Ղարամանի չաղբը տեղ, չաղբ ըմ կզար
Փիլասըմի չաղբի տեղ, փալաւանքտիրու չաղբ
կզար Թիւրանայ փալաւանքտիրու չաղբը տեղ,
զԲրդոյ, Փէրամազ յրեողկից կարաւիւլ, Դիւ
Գոգարդ յրեողկից կարմնջի վերան կարաւիւլ.
իղին ետու կուշումին, ըզկուշում բրախից,⁶
ասաց. — Ընկըցէք սահրանգի մէջ, ձի խամար
նէճիր⁷ արէք: Զչայիրքեր բիրաղի էրըծա-

ցին, զծաղկտնիր բիւլիւր կոխըցին, զյախ-
բբեր բիրաղի աւիրցին. թող մառախուեն¹
էտու վեար սէհրանգին:

Թիւրանայ թագաւուր նստաւ վեար ուր
թախտին. բիւլիւր կանչից ուր վղիր, փալա-
ւանքտիր, բիրաղի ժողվից, Էսաց. — Կուրուղչի
ըսաց. գնա իրիշի մի սահրանգէն բացու իր ի
ձիւն վերէն կինացիր ի մե չայիրքեր կանա-
չայիր ի մե ծաղկըտիր եղիր ի յախբբեր
եղիր ի վերու օշխար կայ ինի թի չէ. մինք
տերթանք սէհրանգէ ուրախութիւն էնինք
մի խամա:

Կուրուղչին առից զղիւրին² գնաց. սէհ-
րանգէն իրիշից, տասեւրկու խէւաթ զարկած
սէհրանգի մէջ, իրիշից զխիւաթբեր իրարույ
ձիւկից, զեարծաւ յիտ, կաւ, զղիւրբին եթլ
յիւճիւ թագաւուրին, հիւու զեաղբաւ: Թա-
գաւուր ըսաց. — Եղ ի՞նչ էզիր քիզի: Ըսաց. —
տասեւրկու խէւաթ մեաչ քիւ սէհրանգին
դրած ի խէւաթ ըմ քիւ խէւաթը տեղն ի
զարկած, խէւաթ ըմ Ղարամանը խէւաթը
տեղն ի զարկած, խէւաթ ըմ Հմանը խէւաթը
տեղն ի զարկած, խէւաթ ըմ Փիրանի խէ-
ւաթը տեղն ի զարկած, փալաւանքտիրու
տիղ բիրաղի խիւաթբեր զարկած ի չայիր-
քեր էրըծացած ի զծաղկըտիր կոխած ի
վերու օշխար սպանած ի զյախբբեր բի-
րաղի աւրած ի սահրանգին ըսկուն էրած,
թող մառախուեն, ալ տէր չճանչնայ:

Թագաւուր ըսաց. — Փիրան, վղրին ըսաց
էն վո՞վ ի ուր խուգիւց կշտացիր ի իկիր, իմ
սէհրանգի մէջ նստիր ի. Ըսաց. — Թագաւուր
Ռոստամէ-Ջալ չընը, վեար ախշրին մարդ
չկայ, կեայ քիւ սէհրանգի մէջ. յասօր իկիր
ի վեաղ տերթայ, ընցկուն էնինք, վեար մե-
ղի չակախած. Բհար³ էտու գեախ մէկ էլ
վղիր, ասաց. — Հման, էն վո՞վ ի ուր խողիւց
կշտացի իկիր իմ սէհրանգի մէջ. շատ կլաղի
վըր ուր ումրին: Ըսաց. — Տիւ տը զճը չխար-
ցնէր: Երեողկից զքաթըւ⁴ ի մէկ զիր զրի
կանչինք բիւլիւր ախշար ժողվինք, էրթանք
էնունց չուրս բիւլիւր բոնինք, խարբարիր է
նունց մնէն չարծնը: Ըսաց. — Ե, ըսաց, մէ խա-

1. Իւառուիք. 2. արքած, զխուղցած. 3. ուշի, միսք.

4. շուսարացին. 5. քը—պիսի:

* Հման եւ Փիրան Թուրանայ թագաւորի վագիրներն
են:

6. քաց քողից, արձակեց. 7. արս.

1. մառախուղ. 2. քնապիսակ.

3. Դեմք, երես 4. Դիւ անող, գրացիր

լաթ բիրէք Հմանի խամար, Հման աղէկ փա-
լաւան ի:

Էլան կանգնան, տըսերկու խաղար մարդ
տարը եանէն յրեողիցին, գնաց, Թաղաուր
ուր թախտ մով ճամբի խիտ կինացին. կի-
նացին խասան գէմաց կարնջին: Գիւ զկար-
մանջ բռնիր ի չ'թորկի մարդ ընցնը: Էն-
քան գետրդ կզարկին Գիւուն, ըսկուն ինչ
տարրին կռանքաիր կզարկի. Գիւ զկարմանջ
չ'թորկի ճամբա չի տայ: Կանչից թաղա-
ուր ուր վզրի վերայ, ըսաց. — Էս ի՞նչ մարդ ի
էս կարմանջ բռնիր ի: Ըսաց. — Գիւն ի, ըսաց,
էն մարդն ի ինչ եօթ տարի չողի մէջն ի կա-
ցիր, էն ինչ զՊրընգիս Բեանգըհու քեաղքէն
փախցըցուց, էն ինչ խատ Հիւանահիւթուն
կուլ էրի: Թաղաուր մօտխասցաւ, կանչից,
ըսաց. — Գիւ, ըսաց, խեղ ձի տիւ իմ փաղա-
ւան ընիր, եիս քի աղէկ քեայիր ձի տը
տէր, զքի աղէկ սիւախ¹ տը տէր, եիս քի
մեծ քաղքնիր բեախշիշ տը տէր: Ըսաց. —
Ե՛, քի աչքիր յիտ բաց, եիս Դիմ մհէլ²
չիմ խաց մէկ բեռ կուրիկ (էնկիտ քեան
բեռ ըմ կուրիկ չհաշուից):

Ձաւարէն կանչից, ասաց. — Ռոստամ, քի-
նուց վիր իլի զԳիւ սպանիցին: Ռոստամ նըս-
տաւ. կիրիշի կիւն Գիւն ձէն կերթայ երկինք,
ընցկուն կուլ կէնին: Ըսաց. — Ե՛, ըսաց, մէկ
թաս գինի տուէք ձի, Գիւն ձէն անիւշ կկեայ
կուլ մէջ, քեանի Գիւ սաղի տիշար մաղի
փարւմ չէնի: Ռոստամ էտու քինու:

Թիւրանայ թաղաուր վեար Գիւուն
կանչից, ըսաց. — Գիւ, էրանի ան մարդուն, ինչ
տիւն էնու փաղաւան իս: Թիւրանայ վզրին
մէկ սխալեր կէր, անուն էլ Փիլասըմ էր: Փի-
լասըմ յանկեախ³ էկաւ խասաւ կռուուն:
Հըման ըսաց. — Թաղաուր, ինչ տիւ կըսէր,
աղէկ ձին տուէք Փիլասըմին, աղէկ սիւախ
տուէք Փիլասըմին, ըսաց կեոյ քի Փիլասըմ
էկաւ, տի ի՞նչ էնի: Թաղաուր կանչից Փի-
լասըմին, ըսաց. — Փիլասըմ, քենէ գիտիմ:
Փիլասըմ Գիւուն մօտխասցաւ, գետրդ ըմ է
զարկ Գիւուն. Գիւ կարմնջից եթըլ էտու
վեար Գիւն փուրուն ընցաւ: Տաս փաղաւան

խատ էնու էրկու վզրին ընցան սհհրանդհի
մէջ: Գիւ էլ ըմ կանգնաւ, էն եանէն էթըլ
էս եանէն եթըլ էլ ըմ էկաւ վեար կարմնջին,
նստաւ:

Ձաւարէն Ռոստամուն կանչից, ասաց. —
Ռոստամ, իլի Գիւ սպանիցին, զկարմանջ
տիւն, չուր բիւլիւր էղաւ կուլ: Ռոստամ
էլ ըմ նստաւ. կիրիշի Գիւն ձէն կկեայ,
կանչից. — Ե՛, մէկ փայալ⁴ գինի տուէք ձի,
զգինին խմաւ, զլեոխ էտի գեախն, քինաւ:
Մեհրաբէ Բարլին գետրդ վերուց էկաւ գեախ
Փիլասըմ, գետրդ ըմ էղար, Փիլասըմ մարտալ⁵
ետու յիւծիւ: Փիլասըմ գետրդ ըմ էղարկ
Միւրաբէ Բարլին, էտու վեար էնու սրտին,
ձիուց իրի տակ, ընցաւ: Ձանդէ Շահուրի
գետրդ վերուց էկաւ գեախ Փիլասըմ, գետրդ
ըմ էղարկ Փիլասըմին, Փիլասըմ մարտալ է-
տու յիւծիւ. Փիլասըմ գետրդ ըմ էղար
Ձանդէ Շահուրին, ձիուց իրի տակ:

Հըման զթուր քեշից, կինաց վեար Ռոս-
տամուն չաղըրդ գոան, տը զՌոստամուն վիդ
կարի իրիշից պառաւ ըմ կեոյ յանգեղ, կան-
չից ըսաց. — Հման, տիւ է՛նչ էկիր իս ըստեղ,
կրիւն էսա կտաւ, էսա սապուն, էսա սղինձ
ծիւր, տը զքի վրամ, քիւ պատանք կարիմ
(հրիշտակ էր, շանք էտու):

Հման փախաւ:

Ձաւարէն զգետրդն տալից, կինաց գեախ
Փիլասըմ, գետրդ ըմ էղարկ Փիլասըմին. Փիլա-
սըմ մարտալ էտու յիւծիւ գետրդին զմար-
տալ կուտրից: Մէ գետրդ էղար Ձաւարին.
Ձաւարէն ձիուց իրի տակ, զթուր քեշից վիդ
տը կարէր, Բեռուաց Ձաւարէն: Ռոստամ
լաւ էնու ձէն, որ լաւաւ նստաւ, կիրիշի
մարդ ըմ Ձաւարէն տիրի գեաղն, թուր
քեաշիր վիդ տի կարի: Կանչից վերէն, ըսաց. —
Եիս էն կսիրիմ, ինչ երկինք գիտինք ստեղ-
ծիր ի, տիւ թուր անիս էղու վիդ կարիս,
եիս տընիմ մէկ զիւրդ գեաղիմ քի, եօթ
տաղաղէն գեանու տակ մանիս: Ըսաց. — Գիւ
քեաշիր իմ խիալէն⁵ տիւ իր:

Ռոստամ կանգնաւ, ուր թուր կապից,
նէրիդ խանջար էղար միջք, էնու բիւս⁴ զթիւ

1. Ձեկ.

2. Մեր, հարստութիւն: 3. Այն ժամանակ

4. սաշ 2. վահան.

5. Միւր կարծիքով. 4. Բռնեղաւ սեղ, դասակ

ընցաւ. զտիրկեաւան¹ կախից, զքեամար կա-
պից, զզրէխէ² շապիկ խաղաւ, զքիւրք էթըլ
վըր թիւին, աչքիւ շուռ առից, յըմէն մէ-
քեան չինուէ իթիւն³, էնու բեղիւր օլիւրից, զա-
կանջ ընցաւ, էնու, մազիւր կանգնան զրիս,
շապիկ տիւս էտուէ, Կանչից սայիսքիրուն, ⁴
զձին թիմրիցին, սաղաթէ զին ⁵ իտի քեամակ,
ալաուզլամայ ⁶ ուրքէր ⁷ կախից, ձեռ էթըլ
զգեւրզ վիրուց, իրիք խարիր բաթման: Տիրըմ
կանչից վերան, Էրկուս առին յիրուր, բցկուն
զիւրզ կգեարկին յիրարուէ, անցկուն ինչ կար-
կուտ կեայ:

Քեաւիւրսիր իրն բարաք ախաւս, թի
Ռոստամ կինացիր Թիւրանայ թաղաւորի
սահրանգի սոխց ուր կուշում կինաց: Ասաց.
— Եիս չերթամ զՌոստամ տապանին կու-
շումով: Եկաւ, տեսաւ, Ռոստամ կանցնի կռիւ:
Գիւզ կկարմունջ էթող, Թիւրանայ թա-
ղաւոր լցուաւ մեանչ սէհրանգին: Շատ մարդ
ասաց. «ախշարք աւրաւ» Թող Էղիր ի Էրկ-
նուց իրիս բռնի:

Ռոստամ գեւորդ ըմ Էղալ կ զՖիլասըմ
սպանից: Սաղիր չալիցին, Իրանայ թաղաւոր
Թիւրանայ թաղաւոր, Էրկու կուշում առին
յիրուր, Էնքան իրար ջարդիցին, Էրուն Էղաւ
զիտ, զջամգաթիր կաննը: Տիրըմ թըրիւուց
ընկեաւ Թիւրանայ թաղաւորու աքեար.
Թիւրանայ աքեար փախաւ, Իրանայ թաղա-
ւոր ինկեաւ յիտիւ. Աւաշահատաւիւտ ըն-
ցաւ. Իրանայ թաղաւոր գեարձաւ: Ուր սպա-
նուաւ, ախ ողջ մնաք, որ մնաց, կինաց ուր
տուն, խաօաւ ուր մրաղին: Տիւ Էլ խաանիք
ձի մրաղին:

¹ Ահս եւ տեւի ² Զրահ ³ Զիւսկուն յամակ
⁴ Զիւսկուններին. ⁵ Թամբ ⁶ Ուսկիւրած
⁷ տապանակ.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԳ

Քնի ազդեցութիւնը մարդկային կեանքի երկարա-
տեւութեան վրայ: Անգղիացի յայտնի բժիշկ Զէմս
Սայէրը, իւր երկասիրութիւններէց մէկում, եկել
է այն եզրակացութեան, որ տեսականապէս որոշե-
լով՝ մարդու կանոնաւոր քունն 8 ժամից աւելի
չպիտի լինի. Սակայն, ինչպէս վկայում է ինքը պ.,
Սայէրը, դարիս առաջնակարգ գիտնականները, ու-
րոնք իրանց ամբողջ կեանքը նուիրած են եղել գի-
տութեան զանազան ճիւղերի ուսումնասիրութեան,
երբէք այդքան երկար ժամանակ չեն տուել քնի
Օրին, Օկսֆորդի համալսարանի ուսուցչապետ Լէյ-
զը, այդ հոգեկաւոր շինագէտը, թէեւ ամէն օր վեր
էր կենում առաւօտեան ժամի 3-ին և քնում էր
միմիայն 5 ժամ, 82 տարեկան մեռաւ:

Ճարտարապետ Բրունէլլը, որն իւր ժամանա-
կին մեծ համբաւ ուներ, իր կեանքի ընթացքում
մեծ մասամբ՝ օրական 20 ժամ էր աշխատում. Նա
համարեա ամբողջ գիշերը զանազան գործերով էր
զբաղւում և միայն 3 ժամ էր նիրհում այն էլ
բազմաթիւ դժուար նստած. իսկ երբ զարթնում էր,
իսկոյն գործի էր կպչում. Նա չնայելով այդ գեր-
բնական և ճգնական գործնեութեան, որն անընդ-
հատ շարունակւում էր ամէն օր, նա հասաւ զա-
ռամեալ ծերութեան:

Ժորժ Էլիոտը (Լորդ Գետֆիլդ), որը մեծ
հռչակ էր ստացել 1779—1793 թուականներին
Ֆրանսիայի և Սպանիայի միացեալ զոյժերի դէմ
քաջութեամբ պաշտպանելով Ֆիրրալտարը, օրական
4 ժամ էր քնում, բայց 86 տարեկան մեռաւ. Իսկ
հանճարեղ Լումբոլդը, ծերութեան օրերում, հա-
զիւ միայն 4 ժամ էր քնում, այն ինչ, երբ նա
երիտասարդ էր, ինչպէս ինքն է վկայում, բաւա-
կանանում էր միայն 2 ժամուայ քնով:

Վերոյիշեալ բոլոր օրինակները, Զէմս Սայէրի
կարծիքով, ապացուցանում են, որ կեանքի երկա-
րատեւութիւնն ամենեւին կախումն չունի երկարատե-
քից: Բայց զեռ հարց է, արդեօք ճշմարիտ է
այդ, և միթէ վերոյիշեալ բոլոր գէպքերն ընդհա-
նուր օրէնքից իրրեւ բացառութիւններ չպէտք է
ճանաչուին:

*
* *

Իւրաքանչիւր օր յարիւնտ գոյն. — Յայտնի է, թէ
որչափ մեծ նշանակութիւն ունի արդի եւրոպական
կեանքում նորաձեւութիւնը (մոդան). Ոչ միայն
չքեղ զարդարանքներն ու առօրեայ կեանքի անհրա-

ժեշտ պիտոյքներն, այլ հասարակ, բոլորովին չըն-
չին իրենն անգամ ենթարկուած են նրա հզօր ոյժի
ազդեցութեան: Այսպէս այժմ Անգլիայում նա-
մակի թղթի գործածութեան համար մի նորաձեւու-
թիւն է ընդունուել, որով իւրաքանչիւր օր տարբեր
գոյնի թուղթ է պահանջուում: Օր, երկուշաբթի
օրերը այդ նորաձեւութեան հետեւողները գրում են
ծովագոյն թղթի վրայ, երեքշաբթի՝ վարդագոյն
թղթի, չորեքշաբթի՝ դորձագոյն, հինգշաբթի՝ կապ-
տագոյն, ուրբաթ՝ գեղնագոյն, իսկ կիրակի՝ սպիտակ:
Եւ շատ հասկանալի է, որ իւրաքանչիւր այդպիսի
մի նորաձեւութիւն ապրանքի նոր պահանջ է զար-
թեցնում և մեծ օգուտ բերում գործարանատէրե-
րին, որոնք և խրախուսուած նորանոր ձեւեր են մտա-
ծում անդադար:

*
* *

Թանկագին գիւտ Ատիկամում.— Մօտ ժամանակ-
ներս Ատտիկանի մատենադարանում մի վերին աս-
տիճանի հետաքրքիր ձեռագիր է գտնուել: Մատե-
նադարանապետներից մէկը, արքայ Գոդա—Լուչին,
երբ Ժ. Գարի պաշտօնական թղթերն էր կանո-
նաւորում պատահամբ գտաւ Գալիլէյի սեպհա-
կան ձեռքով գրած մի երկասիրութիւն, որը վա-
ղուց կորած էին համարում: Այդ գրութեան 9193
համարն է կրում և ունի հետեւեալ յիշատակարանը.
«Գրուած է Հռոմում: Մեզիչիի այգում 1616
թուի յուն. 8-ին»: Գալիլէյն իր այդ երկասիրու-
թիւնը նուիրել է Օրսինի ծիրանաւորին, որը մեծ
գիտնականի մեկենասներից մէկն էր: Լեոն Ժ. Գ.
պապը շատ է հետաքրքրուում այդ գիւտով և հրա-
մայել է այն Ատտիկանի հաշուով ի լոյս ընծայել:
Չեռագրի ընդգրկը մինչև այժմ հրատարակուածից
շատ է տարբերուում և բացատրում է ծովերի մակ-
ընթացութեան և տեղատուութեան օրէնքը:

*
* *

Թղթակերի աշխատում.— Անդրկիացի երիտասարդ
Ճանապարհորդ Ալբերտ Լէշլը, Ալիւրիկայի Ու-
գանդա նահանգում կատարած բաւականին երկա-
րատե ուղևորութիւնից յետոյ, Անդրիա է վերա-
դարձել: Նա եղել է այն նշանաւոր կուսական ան-
տառում, որտեղ թղթակեր են ընտելուում և որտե-
ղից առաջին անգամ Մտէնլին էր անցել: Լէշլը,
ինչպէս ինքն է պատմում, աւելի հարաւ է գնացել
և չնայելով որ այդ Ճանապարհորդութիւնը Բա-
գանդա ցեղին պատկանող մի քանի ծառաների ու-
ղեկցութեամբ միայն կատարել է և անցել մարդա-
կերների ընտելած տեղերից, այնուամենայնիւ ան-
փորձ է մնացել և առանց մեծ արգելքների կարո-
ղացել է ընդհանրի հետ յարաբերութեանց մէջ
մտնել:

Մենք ամբողջ 20 օր թափառեցինք այդ կու-
սական անտառում պատմում է երիտասարդ ան-

դրկացին: Ճանապարհին մեզ շատ թղթակեր էին
պատահում, լայց նրանք աշխատում էին, որքան
կարելի է շուտով խոյս տալ մեզնից: Խի երբ
անտառի խորքն էինք հասել, հանդիպեցինք մի
փոքրիկ գիւղի, որը բաղկացած էր մի քանի
վրաններից: Թղթակերը մեզ տեսնելով՝ ընդ ա-
ռաջ դուրս եկան, նրանք ինձ ասացին, որ հինգ
օր է ինչ հետեւում էին մեզ: Խեղճիւրը վախե-
ցած էին երեւում և երբ հետս խօսում էին,
ծածկում էին երեսները: Այդ գիւղերն ես նրանց
գիւղումն իջեանցի և առաւօտեան ցեղի առաջ-
նորդից իրաւունք խնդրեցի իր հպատակներից մի
քանիսի նկարը հանել: Նա համաձայնեցաւ, բայց
թղթակերից ոչ մէկը հանգիստ չէր նստում, այն-
պէս որ չկարողացայ յաջող նկարներ ստանալ: Սա-
կայն մեծ դժուարութեամբ յաջողուեցաւ ինձ չա-
փել նրանց հասակը և ընդհանուր գիտողութիւն-
ներից երեւեցաւ, որ նորանցից ոչ ոք 4 ոտնաչափից
բարձր չէր, բոլորն էլ լաւ կազմուածքի տէր էին
և մինչև իսկ ուժեղ, կանայք միայն տղամարդկան-
ցից մի քիչ թոյլ էին երեւում: Աւելի զարգացած
են նրանց ձեռքերի ու ոտների մկանուկները:
Տղամարդկանց երկար մօրուքները համարեալ թէ
մինչև գօտիներն էին հասնում և նրանց առասպե-
լական ողիների կերպարանք տալիս: Առ հասարակ
նրանք լուսկեաց և երկչոտ են, բայց խելօք, նրանք
նոր զէնքեր չունենին. գործ էին անում նեւ ու
սլաքների, որոնց ծայրերին թոյն են քսում: Ունին
և կարճ նիզակներ, Բոլոր թղթակերը հովուական
կեանք են վարում և բնակում են երկու երեք
ոտք բարձրութիւն ունեցող վրանների մէջ: Իրենց
անտառից երբէք չեն հեռանում: Այդ ընդարձակ
հնարարեան անտառում մշտական խաւար է թա-
ղաւորում: այնպիսի տեղեր կան, որտեղ ցերեկնե-
րն անգամ անկարելի է կարգալ: Այնքան խիտ է
բուսականութիւնը, որ լոյսը անտառի ներսը թա-
փանցել չի կարողանում:

*
* *

Մարդակերների հետ էլ բարեկամական յա-
րաբերութեան մէջ էի: Մի անգամ հեծանիւ նըս-
տած պտտեցի նրանց գիւղը և մեծ զարմանք պատ-
ճառեցի: Հարկւրաւոր մարդիկ, կանայք ու երե-
խաներ հիացած նայում էին և ուրախութիւնից
ծիծաղում ու վեր վեր թռչկոտում: Թէ ինչպէս
եւրոպացին օձը հեծել քշում է, նրանք օձի տեղ
էին ընդունել իմ հեծանիւը:

Կրակի օտն. — Եւրոպական թերթերից մէկի
թղթակիցը Բոմբէյից հաղորդում է հետեւեալ ար-
տաստփոր կրօնական արարողութիւնը, որը խիստ
մեծ հետաքրքրութիւն է շարժել բոլոր ներկայ
դատուող և բողոքականների մէջ:

Այդ հանդէսը «Շիւա» աստուծոյ քրմերի կրա-

կի թափօրն է. իսկ Շիւան Ժանտախտի «Ապլի» աստուածուհու ամուսինն է:

Հնդկաստան նոր դնացած մի քանի եւրոպացիներ հաւատ չէին ընծայում այն բանին, թէ իսկապէս տեղացի քրմերը, ինչպէս հաւատացնում էին նրանց, կարողանում են կրակի միջից անվնաս անցնել: Աիրաւորուած ծանօթ հնդկներին մէկը խոստանում է փորձով ապացուցանել այդ:

Ներկայիս, պատմում է թղթակիցը, մենք հաւաքուեցինք մեր ծանօթ հնդկի պարտէզը: Պատակերտի առաջ լայնածաւալ մարգագետնի վերայ մի մեծ փոս էր փորուած, որի լայնութիւնը 4, իսկ երկարութիւնը 20 ոտնաչափ էր և ամբողջապէս լիքն էր ահադին խանձողներով: Փայտերը, ինչպէս մենք ամենքս համոզուեցինք, բոլորովին չոր էին: Բացի դրանից մեր ներկայութեամբ, եղած կրակի վերայ մի հաստ շերտ էլ ածուխ տարածեցին, այնպէս որ տաքութիւնը 10 ոտնաչափ հեռաւորութիւնից զգացում էր: Հանդիսատես չընդիկներին հետ ի միասին այդտեղ էր գտնուում և մեր, եւրոպացիներին, փոքրէկ խումբը. ի միջի այլոց կային քիմիայի ուսուցչապետ Քիչարդսոնը, դոկտոր Նիտէյը և ֆրանսիացի բժշկապետ Պասկալը: Ժամի 7-ին մենք տեսանք մօտեցող թափօրը: Առաջից գալիս էր մեծ քրմապետը, սուրը ձեռքին: Նրան հետևում էին երկու ուրիշ քրմեր, իսկ զրանցից յետոյ բերում էին մի փոքրիկ ապակէ, քանդակներով զարդարուած, պահարան, որի մէջ մի կուռքի պատկեր կար զրուած: Ծերունի քրմապետը ներկայ գտնուողներին յայտարարեց, որ առաջ իւր երկու ընկեր քրմերը պիտի մտնեն կրակը, իսկ յետոյ բոլոր հաւատացեալները, բացի կանանցից, և ապա փտահացրեց, որ նրանք բոլորն էլ անվնաս կ'մնան: Եւ վերջապէս սկսուեցաւ այդ անհաւատալի տեսարանը: Հէնց այն րոպէին, երբ ծերունի քրմապետը երգմենցնում և նշովք էր թափում երկու քրմերը սկսեցին մարմնի օտարոտի շարժումներ անել: Կրակը ձգեցին մի քանի կոկոսի ընկոյզ և այդ երկու քրմերը, բարձրաձայն աղաղակելով՝ կրակը թռան: Մի քանի անգամ նրանք յետ ու առաջ դնացին, եկան բոցալիւս կրակի միջից: Բոցը պատել էր նրանց անդամները, իսկ նրանք ոտներով այս ու այն կողմն էին ձգում ածուխները, որոնցից դուրս եկած կայծերը թռչկոտում էին ամէն կողմ: Ամբողջ թէ մարդ և թէ կին, երգում ու սուր ձայնով ճշում էր. իսկ քրմապետը իր երգումն ու նշովքն էր շարունակում: Յետոյ ամբողջի միջից սկսեցին բաժանուել մի քանի տղամարդիկ. նրանք աներկիւղ առաջ անցան ու կրակը թռան: Նրանց հետևեցին ուրիշները: Մինչև անգամ չորս տարեկան երեխաները ուրտիս ուրախ վազում անցնում էին կրակի միջից: Փոսից այնպիսի տաքու-

թիւն էր փչում, որ մենք մեր տեղերում նեղում էինք: Այդ ժամանակ մեր խմբից էլ մի պարոն սիրտ առաւ ու կրակը մտաւ: Մենք տեսանք, ինչպէս նա գանգաղ քայլերով անցնում էր կրակի միջից: Նա յետոյ մեզ պատմեց, որ իրեն այնպէս էր թւում, թէ անց էր կենում տաքացած աւաղի վրայից:

Ներկայ եղող եւրոպացիներին մէկը կասկած յայտնեց, որ գուցէ նրանց ոտների տակին ուրիշ բան կայ կպցրած և այդ բոլորը կեղծիք է: Բայց բժշկապետ Պասկալի քննութիւնից երևեցաւ, որ նրանց ոտների կաշին բնական էր և որ զարմանալին էր՝ նրանց վերայ այրուածքներ չկային:

Քրմերը կէս ժամի չափ մնացին կրակի մէջը: Պարտէզից հեռանալով, նրանք պատուիրեցին, որ ոչ ոք այլ ևս չմտնի կրակը, և ժողովուրդը շուտով ցրուեցաւ:

Աւսուցչապետ Քիչարդսոնը մի քանի ուրիշ տղամարդիկ և ես մօտեցանք կրակի փոսին: Բայց տաքութիւնն այնքան սաստիկ էր, որ մենք ստիպուեցանք յետ քաշուելու և համոզուեցանք, թէ այնտեղ մեր տեսածը կրակ էր և ոչ ուրիշ բան: Մեզնից ոչ ոք չկարողացաւ բացատրել իր տեսած հրաշալիքը: Մնում է միայն ընդունել, որ հնդկներին բնութեան ոյժերից շատերն են յայտնի, մինչ մեզ եւրոպացիներին համար դեռ դադունիք են:

ՍՏԱՅՈՒՆԻ ԴՐՈՒՆԵՐ

Դրիգոր Աղաբաճ, ծագում և կենսագրութիւն. — զրեց ընտանեաց Եւրեկում մը. Վենետիկ 1898:

Մկրտիչ Նաղաշ և իւր տաղերը. յաւերած՝ Միջնադարեան տաղեր զարեկութեան վերայ. — Վ. Աստուանեանց. Վաղարշապատ 1898:

Եղեղի Մկրտչեանց տունը (Աղբիւր — Տաւրազի հրատարակութիւն № 53). — Պերճ պո. օշեանց. Թեֆլիս 1899:

Տաւապետներէ ծառայ Ռուսը և Կորած Բարեկամը. — Ի. Գօրբունով — Պատաղով. Ռուս գրի Լինդաու. — Թաւրդ. Գ. Վ. Վաղարշապատ 1899:

Բաշոն (պատկեր՝ արատապած «Մշակ» լրագրից. հրատ. Ա. Ը.). — Ա. Ահարոնեանց. Թեֆլիս 1899:

Ինչպէս լրագրերն երբ տեղեկանում ենք, լոյս է տեսել նաև մի կարեւոր աշխատութիւն՝ Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Դաճկաթուխանի կենսագրութիւնը, որի հեղինակն է Մայր Աթոռի տաղադոյն տնտամներից մէկը՝ Գեւ. Արեւատիկա եպիսկոպոս Աղաբաճեան:

† ՆՈՒԲԱՐ ՓԱՇԱ.

Ներկայ տարւոյ յունուար 2-ին (ն. տ.) Փարիզում ծանր հիւանդութիւնից յետոյ վախճանուեցաւ Եղիպատոսի նախկին նախարարապետ հայազգի Նուբար փաշան:

Հանգուցեալը ծնուել է Զմիւռնիայում 1825 թ.: Պատանեկական հասակում նրան Եւրոպա տարան, ուր մի առ ժամանակ մնաց Փարիզում: ապա ուսանում էր Թուրքի մօտ զբաղուող մի դպրոցում: Ուսումն աւարտելուց յետոյ 1842 թ. Նուբարը Եղիպատոսի գնաց, որտեղ իւր քեռու՝ Պօղոս բէյի մօտ քարտուղարութեան պաշտօն էր վարում: (Պօղոս բէյ առևտրի և արտաքին գործերի նախարար էր): Ներկա տարի անցած նա ստանձնեց երկրորդ թարգմանի պաշտօնը Մեհմէդ Ալի փաշայի մօտ, որի մահից յետոյ դարձաւ Իբրահիմ փաշայի առաջին քարտուղարն ու թարգմանը: Առաջին քարտուղարի և թարգմանի պաշտօնը նա պահեց նաև Աբաս փաշայի ժամանակ, որի համակրութիւնը գրաւեց:

1850 թ. Նուբար Լոնդոն ուղարկուեցաւ քրիստոնեական նախարարութեան առաջ պաշտպանելու Եղիպատոսի իրաւունքները Թուրքիայի դէմ: Այնուհետև նշանակուեցաւ որպէս Եղիպատոսի լիազօր նախարար Վիեննայում:

Եղիպատոսի նոր լիազօրաց Սայիդ փաշան, դնաճառելով Նուբարի բարձր ընդունակութիւնները՝ յանձնարարեց նրան զլուխ բերել Եղիպատոսի ճանապարհի շնորութիւնը դէպի Հնդկաստան: Այդ գործը զլուխ հանեց նա հարձ ժամանակուայ ընթացքում մեծ յաջողութեամբ, երկաթուղու դեմ ձգելով Սուէզից մինչև Կահիրէ:

Այնուհետև Իսթանբուլ փաշայի օրով նա Ս. Պոլիս դնաց Սուէզի ջրանցքի բացման համար խորհրդակցելու: այնտեղ ստացաւ փաշայութեան ատտիճանը: Ապա Փարիզ դնաց լիազօրացի և ջրանցքի ընկերութեան մէջ ծագած մի քանի տարաձայնութիւններին վերջ տալու: Այս գործն ևս յաջողութեամբ զլուխ բերեց:

1866 թ. արտախորհ յանձնարարութեամբ Ս. Պոլիս դնաց նա Եղիպատոսի ինքնավարութեան վերաբերեալ մի քանի նոր իրաւունքներ ձեռք բերելու համար: Այնուհետև նախարարութեան գլուխ է եղել պարբերաբար 1876—79, 1884—88 և 1894—95 թ.: Այսպիսով միջոց ունեցաւ իւր փառչական և դիւանապետական բարձր կարողութիւնները ցոյց տալու և մեծամեծ ծառայութիւններ մատուցանելով Եղիպատոսին՝ մեծ հռչակ ստանալու քաղաքական աշխարհում:

Բերլինի վեհաժողովին Նուբար փաշան մի ծրագիր ուղարկեց Հայաստանում մտցնելիք բարենորոգութիւնների վերաբերեալ, որի համաձայն մի ընդհանուր քրիստոնեայ կառավարիչ պէտք էր նշանակել 7 տ. ժամանակով:

Իբրև քաղաքագէտ նա կարող էր մրցել Եւրոպայի ամենանշանաւոր քաղաքագէտների հետ և լաւ ծանօթ էր բոլոր տէրութիւնների ներքին կեանքին: Իբրև հայ մարդ շատ դէպքերում օգնութեան ձեռք է կառկաւել և բարեք մատուցել իւր ուղեակիցներին: Ի միջի այլոց նորա հարուստ օժանդակութեամբ է բացուել Նուբար—Շահնազարեան վարժարանը, որ տալաքաղաքար 10 տ. միայն տևեց (մինչև 1876 թ.): բայց խիստ արդիւնաւէտ եղաւ:

Նուբար փաշայի մարմինը Եղիպատոս տալու եցաւ և թաղուեցաւ մեծ հանդիսով:—Նորա Պօղոս որդին բարձր դիրք և փաշայի ատտիճան ունի:

Ա Ջ Դ

Յաջորդ մարտ ամսից սկսած՝ Փարիզում պէտք է հրատարակուի Բանասէր անուն մի հանդէս, խմբագրութեամբ Կարապետ Բասմաճեանի, Թերթը եռամսեայ է և առ այժմ՝ վիմազիր. տարեկան չորս թուեր կը կազմեն մի ստուար հատոր: Թերթի պարունակութիւնը պիտի կազմեն զուտ հայագիտական՝ այսինքն հայոց լիզուարանութեան, հնարասութեան, բանասիրութեան և պատմութեան մասին յօդուածներ, Փարիզի bibliothèque nationale-ի հայ ձեռագրաց մասին տեղեկութիւններ և ին. թերթը ամենևին ունենալու չէ գրական, ընդհանուր գիտական, քաղաքական և ին բաժիններ:

Բաժանորդագիրնը՝ թղթատարի ծախքը միասին հաշուած՝ տարեկան 10 ֆրանկ==4 ուրլի. խմբագրութեան հասցէն է

K. Basmadjian

112 boulevard Rochechouart. Paris.

U P U P U S

Ա Ր Ա Ր Գ Ի Ր

ՆԱԿԻՐՈՒՄ ԷՆՔ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԻՆ յԱՅԱՆԵԼ ԻՐԵՆՅ ՃԻԶ ԶԱՅԵՆԵՐԸ.
 ՀԱՅԵՆ՝ Св. Эчмιάдинъ. Типографическому Комитету,
 ԱՐԱՄԱՏԱՀԱՆԻ ՀԱՏԻՐ. Rédaction du Journal „Ararat“. Etchmiadzine
 (Caucase)

Դասախորակու թիւն և ժաման-
գականութիւն Մ. Դիւյեօ թարգ.
Ս. Մ. » 60

Առակք Բն իրովի-Գարր. եպ. Այլադ- կանց »	80
Պարզ քարոզ. Բ. դրք. Բ. տպագր. » Ըմբ. ք. Նազարեան. »	15
« » Գ.—Դ. իւրաքանչիւրը »	20
Սրբազան պատմ. Հին կառկարանի Ամնրոսիոս Վ. Դալֆաւեանցի . 1	—
Նոյնը Ն. Կոսակ. (պատկերադարդ) »	50
Յիշատակարան աղէտից Գրիգորի Խլաթեցւոյ՝ Դր. Խալաթեանցի . »	15
Պարթևները Պարսկաստանում և նրանց յարաբերութիւնը. Հոյոց Հիւս. Բարաման . . . »	35
Նկարագրութիւն Հոգեւորական վա- րուց Յովնատիոս օրդւոյ Թագա- ւորին Հնդկաց՝ Մ'նարուզ վրդ. . »	70
Յաւելուած Գրիգորի Խլաթեցւոյ պատմ. վիպ. աշխ. Դր. Խալաթ. »	3
Տէր Պետրոս Լ. Դեառադարձ՝ Կ. Կոս- տանսանց »	10

ကုမ္ပဏီ

Քաղաքական-գրական ամսեկոտայ թերթը
1899-ին հրատարակում է Թիֆլիսում Նոյն զիր-
քով և ծրագրով ամեն օր, բացի կիրակի և
սոսերին հեանող օրերից:

«Կոր-Բար-ի տարեկան գինն է 10 ռուբ-
լի, վեց ամսուանը 6 ռուբլի, երեք ամսուանը՝
3 ռ. 50 կ., Թիֆլիսից դուրս՝ ամիսը 1 ռ. 50 կ.,
Հատով ուղևորը 7 կ., Թիֆլիսում 5 կոպ.

Բաժանորդ. են գրում Թիֆլիսում՝ մի-
միայն խմբագրատանը՝ ԱՐՏԱՍԸՀՄԱՆԻ րա-
ժանորդները մճարում են տարեկան 40 իր:

Խմբագրատունը գտնվում է Բոլշայա
Վոդոպոյննայա № 20:

«**НОР-ДАР-и**» *ჟურნალი* Тифлисъ, въ Редакцію „**НОРЪ—ДАРЪ**“. *ჟამი* Tiflis (Caucase), Rédaction du journal „Nor—Dar“.